SANCTORUM PATRUM

OPUSCULA SELECTA.

XVI.

SANCTORUM PATRUM

OPUSCULA SELECTA

AD USUM PRAESERTIM STUDIOSORUM THEOLOGIAE

XVI.

EDIDIT ET COMMENTARIIS AUXIT

H. HURTER S. J.,

S. Theol. et Philos. Doctor, ejusdemque s. Theol. in

C. R. Univers. Oenipont. Professor p. o.

Cum Approbatione Celsissimi et Reverendissimi Episcopi Brixinensis et Facultate Superiorum.

OENIPONTI.

LIBRARIA ACADEMICA WAGNERIANA.

1871.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

ENCHIRIDION AD LAURENTIUM

SIVE

DE FIDE SPE ET CHARITATE

LIBER.

S. FULGENTII

EPISCOPI RUSPENSIS

DE FIDE SEU DE REGULA VERAE FIDEI

AD PETRUM LIBER.

LONDINI
apud David Nutt.

TAURINI
apud Hyacinthum Marietti.

PARISIIS
apud Josephum Albanel.

ELENCHUS OPERUM QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

Lectori.

Habes in hoc tomulo, benevole lector, duo enchiridia hunc in finem conscripta, ut (quod ipsum nomen significat) semper ad manum sint assidueque perlegantur. Alterum est s. Augustini[1] „opus vere aureum nocturna diurnaque manu versandum[2]", in quo ut Laurentii desiderio satisfaceret (c. 1, 2), ad tria capita revocat religionis christianae summam. Prima (et longe maxima c. 2-29, n. 7-114) libri parte docet, quae christiano credenda proponit Ecclesia servato symboli ordine, simulque occassione data varias tunc haereses grassantes refellit. In secunda p. (c. 30. n. 114—117) quae ad spem christianam pertinent exponens orationem dominicam paucis tractat; tertia demum p. (c. 31, 32. n. 117—122) brevissime agit de caritate,

---

[1]) Augustini vitam et encomia vide opusc. t. 8.
[2]) Fessler, Institut. patrol. t. 2. §. 273. n. 4.

ad quam omnia praecepta divina referuntur[1]. Scriptus autem est hic liber a. 421, in eoque s. doctor, dum libros suos recenset, nihil quod retractaret reperit, hinc haec tantum de eo legimus l. 2. Retract. c. 63: „Scripsi etiam l. de fide, spe et caritate, cum a me ad quem scriptus est, postulasset, ut aliquod opusculum haberet meum de suis manibus non recessurum: quod genus graeci *Enchiridion* vocant. Ubi satis diligenter mihi videor esse complexus, quomodo sit colendus Deus, quam sapientiam esse hominis utique veram divina Scriptura definit. Hic l. sic incipit: Dici non potest, dilectissime fili Laurenti.“ Enchiridion hoc prodiit etiam seorsim per Lamb. Danaeum Genevae 1575, 1579. in 8⁰; Lipsiae 1705. in 4⁰; 1838. in 12⁰: notis et assertionibus doctissimis et utilissimis ad s. Augustini intelligentiam illustratum a Joanne B. Faure Romae 1755, Neapoli 1847. Nonnulla ex hisce annotationibus in nostram editionem derivavimus textumque, quem illa editio exhibet (qui est edit. maurin.) secuti sumus.

Alterum est S. Fulgentii (n. c. a. 466. † c. a. 533), quem s. Isidorus hispalensis hoc

---

[1]) Edit. maurini in admonit. praefixa. Fessler l. c.

elogio ornat[1]: „Fulgentius, afer, ecclesiae ruspensis episcopus (c. a. 508), in confessione fidei clarus[2], in Scripturis divinis copiosissime eruditus, in loquendo quoque dulcis, in docendo ac disserendo subtilis, scripsit multa.“ In scriptis suis ss. patrum traditioni fideliter inhaeret, praesertim s. Augustino addictissimus nec latum unguem ab ejus doctrina recedit. „Mysteria religionis nostrae altissima, inquit Fessler[3], explanatis Scripturae locis usurpatisque aptis similitudinibus clara, quantum homini fas est, reddidit, et quaecunque illustrationis gratia fuerant a patribus et conciliis prioribus in medium prolata, luculenta facilitate comprehendit. Hinc errores tam arianos, quam semipelagianos et eutychianos tam felici triumpto debellavit; ejusque auctoritas inde plurimum augetur, quod omnes Africae episcopi velut ex ipsius ore loquentes[4] ipsius doctrinam confirmant, ita ut

---

[1]) De viris illust. c. 27. n. 35.

[2]) Nam et ipse cum sexaginta et amplius episcopis provinciae Byzacenae jubente Trasimundo rege in Sardiniam exsul abductus est, diuque in exsilio degit.

[3]) L. c. § 405.

[4]) „Quandocunque, inquit antiquus auctor vitae ipsius c. 20, transmarinis literis de fide vel de diversis quaestionibus interrogabantur episcopi, Fulgentio respondere pro omnibus ab omnibus imponebatur.“

nullam sit dubium, quin audiens Fulgentium audiat ecclesiam africanam sec. 5. et 6.“ Inscribitur autem opusculum, quod edimus: *Liber de fide ad Petrum*, seu de regula verae fidei, quem Fessler[1]) merito „tractatum vere aureum“ dicit. Hujus occasio haec fuit. Cum Petrus quidam, homo laicus veritatis studiosus, Hierosolyma proficisci statuerat, Fulgentium rogavit, ut summam catholicae fidei sibi traderet, qua posset haereses per Palaestinam serpentes et agnoscere et vitare. Ita s. Fulgentius huic pio desiderio satisfaciens tractatum istum ad ad eum misit, in quo commendata fidei necessitate, uberiorem de Trinitate et incarnatione (n. 1—24), de angelorum hominumque creatione (n. 25—30), de hominum lapsu ac reparatione objective consummata et subjective applicanda (n. 31—44) expositionem praemittit, eique praecipua catholicae fidei dogmata 40 articulis comprehensa (n. 45—84) subjungit[2]), quibus absque haeresis piaculo adversari non licet.

---

[1]) Ibid. § 398. n. 1.

[2]) Caput 45. seu quae sequuntur n. 85. in editionibus op. s. Fulgentii merito spuria habentur, hinc illa in nostra editione omittemus. Sequemur vero textum optimae editionis, quam curavit Mangeant, Parisiis 1684.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

ENCHIRIDION AD LAURENTIUM,

sive

DE FIDE, SPE ET CHARITATE,

Liber unus [1].

I. 1. Dici non potest, dilectissime fili Laurenti, quantum tua eruditione delecter, quamque te cupiam esse sapientem: non ex eorum numero, de quibus dicitur: *Ubi sapiens, ubi scriba, ubi conquisitor hujus seculi? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi* (1. Cor. 1, 20)? sed ex eorum, de quibus scriptum est: *Multitudo sapientium sanitas est orbis terrarum* (Sap. 6, 26). Et quales vult Apostolus fieri, quibus dicit: *Volo autem vos sapientes quidem esse in bono, simplices autem in malo* (Rom. 16,

---

[1]) Scriptus anno 421. aut paulo post. Vide Retract. lib. II, cap. 63.

19). (Sicut autem nemo a se ipso esse potest, ita etiam nemo a se ipso sapiens esse potest, sed ab illo illustrante, de quo scriptum est: *Omnis sapientia a Deo est* (Eccli 1, 1)[1]).

2. Hominis autem sapientia pietas est[2]). Habes hoc in libro sancti Job: nam ibi legi-

---

[1]) Hac sententia carent veteres codices mss.

[2]) Prolixam huic capiti subjicit annotationem cl. P. Faure, qua productis plurimis in medium exemplis probat „familiarem esse morem s. doctoris, ut genus pro specie nobilissima absolutissimaque usurpet, usitata quadam in scriptis ejus antonomasia, quam ex platonicorum praecipue schola deprompsit.“ Primum exemplum in h. n. habetur, in quo *sapientiam* idem esse dicit cum pietate ac Dei cultu. Hoc etiam sensu hanc vocem usurpat alibi saepissime. Cf. de utilitate credendi c. 12. n. 27 (opusc. t. 6.). Certum est autem, quod haec non nisi quaedam sit species absolutissimae perfectissimaeque sapientiae, quodque vox haec longe universalius usurpetur teste ipso Augustino l. 18. de civ. Dei cc. 37, 39, ubi laudat septem Graeciae sapientes: imo ep. 149. al. 59. c. 2. n. 30. advertit, hoc ipso universaliori sensu eam saepe in ipsis Scripturis accipi. Aliud exemplum habes in voce *pietatis*, qua utitur hic et alibi pro cultu Dei, sensu utique specifico et antonomastico: sensum tamen, quo communiter hanc vocem usurpant homines, longe esse universaliorem supponit ipse Augustinus l. de util. cred. c. 12. Admodum autem opportunum est hanc Augustini loquendi rationem novisse et prae oculis habuisse ad plura testimonia alioquin difficilia rite explicanda.

tur, quod ipsa Sapientia dixerit homini: *Ecce pietas est sapientia* (28, 28). Si autem quaeras quam dixerit eo loco pietatem, distinctius in graeco reperies *Θεοσέβειαν*, qui est Dei cultus. Dicitur enim graece pietas et aliter, id est, *εὐσέβεια*, quo nomine significatur bonus cultus, quamvis et hoc praecipue referatur ad colendum Deum. Sed nihil est commodius illo nomine, quo evidenter Dei cultus expressus est, cum quid esset homini sapientia diceretur. Quaerisne aliquid dici brevius, qui petis a me, ut breviter magna dicantur? An hoc ipsum tibi fortasse desideras breviter aperiri, atque in sermonem colligi brevem, quonam modo sit colendus Deus?

3. Hic si respondero, fide, spe, charitate colendum Deum, profecto dicturus es, brevius hoc dictum esse quam velles; ac deinde petiturus ea tibi breviter explicari, quae ad singula tria ista pertineant, quid credendum scilicet, quid sperandum, quid amandum sit. Quod cum fecero, ibi erunt omnia illa, quae in epistola tua quaerendo posuisti: cujus exemplum si est penes te, facile est ut ea revolvas et relegas; si autem non est, commemorante me recolas.

4. Vis enim tibi, ut scribis: „Librum a

me fieri, quem *Enchiridion* (ut dicunt) habeas, et qui de tuis manibus non recedat continens postulata, id est, quid sequendum maxime, quid propter diversas principaliter haereses sit fugiendum; in quantum ratio pro religione contendat, vel quid in ratione, cum fides sit sola, non conveniat; quid primum, quid ultimum teneatur, quae totius definitionis summa sit; quod certum propriumque fidei catholicae fundamentum." Haec omnia, quae requiris, procul dubio scies diligenter sciendo, quid credi, quid sperari debeat, quid amari. Haec enim maxime, imo vero sola in religione sequenda sunt. His qui contradicit, aut omnino a Christi nomine alienus est, aut haereticus. Haec sunt defendenda ratione, vel a sensibus corporis inchoata vel ab intelligentia mentis inventa. Quae autem nec corporeo sensu experti sumus, nec mente assequi valuimus aut valemus, eis sine ulla dubitatione credenda sunt testibus, a quibus ea, quae divina vocari jam meruit Scriptura, confecta est: qui ea sive per corpus, sive per animum divinitus adjuti vel videre, vel etiam praevidere potuerunt.

5. Cum autem initio fidei, quae per dilectionem operatur, imbuta mens fuerit, tendit bene vivendo etiam ad speciem pervenire,

ubi est sanctis et perfectis cordibus nota ineffabilis pulchritudo, cujus plena visio est summa felicitas. Hoc est nimirum quod requiris: „Quid primum, quid ultimum teneatur:“ inchoari fide, perfici specie. Haec etiam totius definitionis est summa. Certum vero propriumque fidei catholicae fundamentum Christus est: *Fundamentum enim aliud,* ait Apostolus, *nemo potest ponere, praeter id quod positum est, quod est Christus Jesus* (1. Cor. 3, 11). Neque hoc ideo negandum est proprium fundamentum esse fidei catholicae, quia putari potest aliquibus haereticis hoc nobiscum esse commune. Si enim diligenter quae ad Christum pertinent cogitentur, nomine tenus invenitur Christus apud quoslibet haereticos, qui se christianos vocari volunt; reipsa vero non est apud eos. Quod ostendere nimis longum est: quoniam commemorandae sunt omnes haereses, sive quae fuerunt, sive quae sunt, sive quae potuerunt esse sub vocabulo christiano, et quam sit hoc verum per singulas quasque monstrandum. Quae disputatio tam multorum est voluminum, ut etiam infinita videatur.

6. Tu autem *Enchiridion* a nobis postulas, id est, „quod manu possit astringi, non

quod armaria possit onerare.“ Ut igitur ad illa tria redeamus, per quae diximus colendum Deum, fidem, spem, charitatem, facile est ut dicatur quid credendum, quid sperandum, quid amandum sit: sed quemadmodum adversus eorum, qui diversa sentiunt, calumnias defendatur, operosioris uberiorisque doctrinae est; quae ut habeatur, non brevi Enchiridio manus debet impleri, sed grandi studio pectus accendi.

II. 7. Nam ecce tibi est symbolum et dominica oratio; quid brevius auditur aut legitur? Quid facilius memoriae commendatur? Quia enim de peccato gravi miseria premebatur genus humanum, et divina indigebat misericordia, gratiae Dei tempus propheta praedicens ait: *Et erit omnis, qui invocaverit nomen Domini, salvus erit*, propter hoc oratio. Sed Apostolus, cum ad ipsam gratiam commendandam hoc propheticum commemorasset testimonium, continuo subjecit: *Quomodo autem invocabunt in quem non crediderunt?* propter hoc symbolum. In his duobus tria illa intuere: Fides credit, spes et charitas orant. Sed sine fide esse non possunt: ac per hoc et fides orat. Propterea quippe dictum est: *Quomodo invocabunt, in quem non crediderunt*(Rom.10 13s)?

8. Quid autem sperari potest, quod non creditur? Porro aliquid etiam, quod non speratur, credi potest. Quis namque fidelium poenas non credit impiorum? nec sperat tamen, et quisquis eas imminere sibi credit ac fugaci motu animi exhorret, rectius timere dicitur quam sperare. Quae duo quidam distinguens ait: „Liceat sperare timenti (Lucan.).“ Non autem ab alio poëta, quamvis meliore, proprie dictum est:

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem.
(Virg. Aen. 4, 419).

Denique nonnulli in arte gramatica verbi hujus utuntur exemplo ad ostendendam impropriam dictionem, et aiunt: *Sperare* dixit, pro *timere*. Est itaque fides et malarum rerum et bonarum: quia et bona creduntur et mala; et hoc fide bona, non mala. Est etiam fides et praeteritarum rerum, et praesentium, et futurarum. Credimus enim Christum mortuum, quod jam praeteriit: credimus sedere ad dexteram Patris, quod nunc est: credimus venturum ad judicandum, quod futurum est. Item fides et suarum rerum est et alienarum. Nam et se quisque credit aliquando esse coepisse,

nec fuisse utique sempiternum, et alios atque alia: nec solum de aliis hominibus multa, quae ad religionem pertinent, verum etiam de angelis credimus. Spes autem non nisi bonarum rerum est, nec nisi futurarum, et ad eum pertinentium, qui earum spem gerere perhibetur. Quae cum ita sint, propter has causas distinguenda erit fides ab spe, sicut vocabulo, ita et rationabili differentia. Nam quod attinet ad non videre, sive quae creduntur, sive quae sperantur, fidei speique commune est. In epistola quippe ad Hebraeos qua teste usi sunt illustres catholicae regulae defensores, fides esse dicta est: *Convictio rerum quae non videntur* (11, 1). Quamvis quando se quisque non verbis, non testibus, non denique ullis argumentis, sed praesentium rerum evidentiae credidisse, hoc est, fidem accommodasse dicit, non ita videtur absurdus, ut recte reprehendatur in verbo, eique dicatur: Vidisti, ergo non credidisti: unde putari potest non esse consequens, ut non videatur res, quaecunque creditur. Sed melius hanc appellamus fidem, quam divina eloquia docuerunt, earum scilicet rerum, quae non videntur. De spe quoque ait Apostolus: *Spes quae videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid sperat? Si autem quod*

non videmus speramus per patientiam exspectamus (Rom. 8, 24). Cum ergo bona nobis futura esse creduntur, nihil aliud quam sperantur. Jam de amore quid dicam, sine quo fides nihil prodest[1])? Spes vero esse sine amore non potest. Denique, ut ait apostolus Jacobus: *Et daemones credunt, et contremiscunt*

---

[1]) Turpiter hisce abutitur D. de Fovilloux in Hexaplis sive libro sex columnarum pro Quesnello contra constitutionem *Unigenitus* ad confirmandam Augustini suffragio alteram propositionis 52. partem: „Omnia alia salutis media continentur in fide tamquam in suo germine et semine, sed haec non est absque amore et fiducia." Sed quia Augustini verba sensu obvio et genuino non favent, ea vertendo gallice corrupit. Ita enim illa reddit: „Sans le quel on ne peut dire, qu'il y ait de foy veritable." Verum Augustinus non dicit, sine amore fidem *non esse*, sed sine amore fidem *non prodesse*, quae duo mirum quantum diversa sunt. Pariter frustra provocant Hexapla ad verba sequentia: „Spes sine amore esse non potest . . . Proinde nec amor sine spe est, nec sine amore spes, neque utrumque sine fide," pro hac Quesnelli propositione (57): „Totum deest peccatori, quando ei deest spes, et non est spes in Deo, ubi non est amor Dei." Quesnellus enim loquitur aperte de amore Dei praedominante et perfecto, uti constat ex toto ejus systemate et serie reliquarum propositionum: Augustinus vero loquitur de amore, sed qui nondum sit perfecta caritas, de amore imperfecto, ut probari potest vel ex n. 117. infra.

(2,19): nec tamen sperant vel amant sed potius quod speramus et amamus credendo venturum esse formidant. Propter quod apostolus Paulus fidem, quae per dilectionem operatur, approbat atque commendat, quae utique sine spe non potest esse. Proinde nec amor sine spe est, nec sine amore spes, nec utrumque sine fide.

III. 9. Cum ergo quaeritur, quid credendum sit quod ad religionem pertineat, non rerum natura ita rimanda est, quemadmodum ab eis, quos physicos graeci vocant: nec metuendum est, ne aliquid de vi et numero elementorum, de motu atque ordine et defectibus siderum, de figura coeli, de generibus et naturis animalium, fruticum, lapidum, fontium, fluminum, montium, de spatiis locorum et temporum, de signis imminentium tempestatum, et alia sexcenta de iis rebus, quas illi vel invenerunt vel invenisse se existimant, christianus ignoret: quia nec ipsi omnia repererunt tanto excellentes ingenio, flagrantes studio, abundantes otio, et quaedam humana conjectura investigantes, quaedam vero historica experientia perscrutantes, et in eis, quae se invenisse gloriantur, plura opinantes potius quam scientes. Satis est christiano rerum creatarum causam, sive coe-

lestium sive terrestrium, sive visibilium sive invisibilium, non nisi bonitatem credere Creatoris, qui est Deus unus et verus; nullamque esse naturam, quae non aut ipse sit, aut ab ipso: eumque esse Trinitatem, Patrem scilicet, et Filium a Patre genitum, et Spiritum sanctum ab eodem Patre procedentem, sed unum eundemque Spiritum Patris et Filii.

10. Ab hac summe et aequabiliter et immutabiliter bona Trinitate creata sunt omnia, et nec summe, nec aequaliter, nec immutabiliter bona, sed tamen bona etiam singula: simul vero universa valde bona, quia ex omnibus consistit universitatis admirabilis pulchritudo. In qua etiam illud, quod malum dicitur, bene ordinatum et loco suo positum eminentius commendat bona, ut magis placeant et laudabiliora sint, dum comparantur malis.

11. Neque enim Deus omnipotens, quod etiam infideles fatentur, rerum cui summa potestas, cum summe bonus sit, ullo modo sineret mali aliquid esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret et de malo. Quid est autem aliud, quod malum dicitur, nisi privatio boni? Nam sicut corporibus animalium ni-

hil est aliud morbis et vulneribus affici, quam sanitate privari (neque enim id agitur, cum adhibetur curatio, ut mala ista, quae inerant, id est, morbi ac vulnera recedant hinc, et alibi sint; sed utique ut non sint. Non enim ulla substantia, sed carnalis substantiae vitium est vulnus aut morbus: cum caro sit ipsa substantia, et profecto aliquod bonum, cui accidunt ista mala, id est, privationes ejus boni, quod dicitur sanitas), ita et animorum quaecunque sunt vitia, naturalium sunt privationes bonorum: quae cum sanantur, non aliquo transferuntur; sed ea quae ibi erant, nusquam erunt, quando in illa sanitate non erunt.

IV. 12. Naturae igitur omnes, quoniam naturarum prorsus omnium Conditor summe bonus est, bonae sunt: sed quia non sicut earum Conditor summe atque incommutabiliter bonae sunt, ideo in eis et minui bonum et augeri potest. Sed bonum minui malum est; quamvis, quantumcunque minuatur, remaneat aliquid necesse est (si adhuc natura est), unde natura sit. Neque enim si qualiscunque et quantulacunque natura est, consumi bonum, quo natura est, nisi et ipsa consumatur, potest. Merito quippe natura incorrupta laudatur: porro si et incorruptibilis

sit, quae corrumpi omnino non possit, multo est procul dubio laudabilior. Cum vero corrumpitur, ideo malum est ejus corruptio, quia eam qualicunque privat bono: nam si nullo bono privat, non nocet: nocet autem, adimit igitur bonum. Quamdiu itaque natura corrumpitur, inest ei bonum, quo privetur: ac per hoc si naturae aliquid remanebit, quod jam corrumpi nequeat, profecto natura incorruptibilis erit, et ad hoc tam magnum bonum corruptione perveniet. At si corrumpi non desinet, nec bonum habere utique desinet, quo eam possit privare corruptio. Quam si penitus totamque consumpserit, ideo nullum bonum inerit, quia natura nulla erit. Quocirca bonum consumere corruptio non potest, nisi consumendo naturam. Omnis ergo natura bonum est, magnum si corrumpi non potest, parvum si potest: negari tamen bonum esse, nisi stulte atque imperite prorsus non potest. Quae si corruptione consumitur, nec ipsa curruptio remanebit, nulla ubi esse possit subsistente natura.

13. Ac per hoc nullum est quod dicitur malum, si nullum sit bonum. Sed bonum omni malo carens, integrum bonum est: cui vero inest malum, vitiatum vel vitiosum bo-

num est: nec malum unquam potest esse ullum, ubi bonum est nullum. Unde res mira conficitur, ut quia omnis natura, in quantum natura est, bonum est, nihil aliud dici videatur, cum vitiosa natura mala esse natura dicitur, nisi malum esse quod bonum est; nec malum esse, nisi quod bonum est; quoniam omnis natura bonum est, nec res aliqua mala esset, si res ipsa, quae mala est, natura non esset. Non igitur potest esse malum, nisi aliquod bonum. Quod cum dici videatur absurde, connexio tamen ratiocinationis hujus velut inevitabiliter nos compellit hoc dicere. Et cavendum est, ne incidamus in illam propheticam sententiam, ubi legitur: *Vae iis qui, dicunt quod bonum est malum, et quod malum est bonum; qui dicunt tenebras lucem et lucem tenebras; qui dicunt dulce amarum, et amarum dulce* (Is. 5, 20). Et tamen Dominus ait: *Malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala* (Matth. 12,35). Quid est autem malus homo, nisi mala natura, quia homo natura est? Porro si homo aliquod bonum est, quia natura est, quid est malus homo, nisi malum bonum? Tamen cum duo ista discernimus, invenimus nec ideo malum, quia homo est, nec ideo bonum, quia iniquus est; sed bonum quia homo,

malum quia iniquus. Quisquis ergo dixit: Malum est hominem esse, aut: Bonum est iniquum esse: ipse incidit in propheticam illam sententiam, *Vae iis, qui dicunt quod bonum est malum, et quod malum est bonum.* Opus enim Dei culpat, quod est homo, et vitium hominis laudat, quod est iniquitas. Omnis itaque natura etiamsi vitiosa est, in quantum natura est, bona est; in quantum vitiosa est, mala est.

14. Quapropter in iis contrariis, quae mala et bona vocantur, illa dialecticorum regula deficit, qua dicunt: Nulli rei duo simul inesse contraria. Nullus enim aër simul est et tenebrosus et lucidus: nullus cibus aut potus simul dulcis et amarus: nullum corpus simul ubi album, ibi et nigrum; nullum simul ubi deforme, ibi et formosum. Et hoc in multis ac pene in omnibus contrariis reperitur, ut in una re simul esse non possint. Cum autem bona et mala nullus ambigat esse contraria, non solum simul esse possunt, sed mala omnino sine bonis et nisi in bonis esse non possunt, quamvis bona sine malis possint. Potest enim homo vel angelus non esse injustus: injustus autem non potest esse nisi homo vel angelus: et bonum quod homo, bonum quod angelus; malum quod injustus.

Et haec duo contraria ita simul sunt, ut si bonum non esset, in quo esset[1]), prorsus nec malum esse potuisset: quia non modo ubi consisteret, sed unde oriretur corruptio non haberet, nisi esset quod corrumperetur: quod nisi bonum esset, nec corrumperetur: quoniam nihil est aliud corruptio, quam boni exterminatio. Ex bonis igitur mala orta sunt, et nisi in aliquibus bonis non sunt: nec erat alias unde oriretur ulla mali natura. Nam si esset, in quantum natura esset, profecto bona esset: et aut incorruptibilis natura magnum esset bonum, aut etiam natura corruptibilis nullo modo esset nisi aliquod bonum, quod bonum corrumpendo posset ei nocere corruptio[2]).

---

[1]) Supple *malum*.

[2]) D. le Clerc sub adscititio nomine Joannis Phereponi in animadversionibus criticis ad opera s. Augustini contumeliosissime improbat et irridet ratiocinationem in h. Enchiridii l. contra manichaeos usurpatam a s. doctore. Eam tuetur Faure in annot. subjecta advertens: „Summa disputationis s. Augustini haec est in his Enchiridii cc.: Deus Creator est naturarum: dicis excipiendam naturam malam et quidquid pars est hujus malae naturae per se subsistentis, improductae ac aeternae. At hoc dici nequit: malum enim non est substantia aliqua aut natura, sed privatio boni in natura aut substantia ceteroquin per se bona, sicut morbi et vitia malum

15. Sed cum mala ex bonis orta esse dicimus, non putetur hoc dominicae sententiae refragari, qua dixit: *Non potest arbor bona fructus malos facere* (Matth. 7, 18). Non potest enim, sicut Veritas ait, colligi uva de spinis, quia non potest nasci uva de spinis; sed ex bona terra et vites nasci posse videmus et spinas. Et eodem modo tamquam arbor mala fructus bonos, id est, opera bona non potest facere voluntas mala: sed ex bona hominis natura oriri voluntas et bona potest et mala: nec fuit prorsus unde primitus oriretur voluntas mala, nisi ex angeli et hominis natura bona. Quod et ipse Dominus

---

sunt, quia privant bono i. e. sanitate et virtute corpus aut animum, quae sanitate et virtute perficerentur. Nihil ad rem facit, num morbi ac vitia sint positiva substantiae accidentia ac qualitates, in quo vim facit le Clerc. Esto ita sit: sunt tamen correlativum ad bonam naturam, quam privant bono. Repugnat itaque substantia aliqua seu natura per se stans et essentialiter mala: non enim hoc malum esset malum rei bonae et bono privans, sed ea quaecunque malitia substantiae per se malae congrueret et consentanae esset, proindeque non mala. Superest ergo, ut malum affectio quaedam sit contingens privans bono naturam bonam, defectibilem tamen et ex summo bono indefectibili ortam. Sub hac ratiocinationis luce propositiones Augustini obnoxiae non sunt censuris le Clerc, ut patebit comparanti."

eodem loco, ubi de arbore et fructibus loquebatur, apertissime ostendit; ait enim: *Aut facite arborem bonam et fructum ejus bonum, aut facite arborem malam et fructum ejus malum* (Matth. 12,33); satis admonens ex arbore quidem bona malos, aut ex mala bonos nasci fructus non posse: ex ipsa tamen terra, cui loquebatur, utramque arborem posse[1]).

[1]) „Voluntatis nomine, inquit Faure h. in l. quid intelligere soleat Augustinus, res est scitu valde necessaria, ut inoffenso pede percurramus sive sex ll. c. Julianum, sive alios sex operis imperf., et Augustini contra eundem Julianum disputationes, quibus similia habet saepe in aliis suis ll. Magnam autem lucem huic intelligentiae affundit 15. hoc Enchir. c. Ex quo apparet, voluntatis nomine hic non intelligi potentiam volentem, quae vel realiter ipsa anima est vel comprehenditur nomine animae suis pontentiis instructae, sed intelligi ipsum volendi actum, quem *volitionem* dicimus. Quare animam seu potentiam volentem comparat Augustinus h. l. *bonae terrae*, ex qua et vites nasci posse videmus et spinas, et nasci utramque arborem bonam et malam. Voluntatem autem seu volitionem bonam vitibus et arbori bonae, malam vero spinis et arbori malae. Ex voluntate autem bona tamquam ex vite et bona arbore exsistere non opera mala, sed bona; ex voluutate autem mala tamquam ex spinis et mala arbore non exsistere fructus bonos, sed malos. Neque utcunque voluntatem usurpat Augustinus pro actu voluntatis, sed voluntatis perfectae ac deliberatae, quo

V. 16. Quae cum ita sint, quando nobis Maronis ille versus placet:

---

plene consentimus in bonum aut malum, secundum illud Augustini c. 16. expos. ep. ad Romanos, quod saepissime alias repetit: *Non enim in ipso desiderio pravo* (nempe indeliberato), *sed in ipsa consensione peccamus.*" Idem confirmat Faure ex l. 2. de nupt. et concup. c. 28. n. 48, atque hoc exinde infert corollarium: „Si s. Augustinus testimonia evangelica *de arbore bona et mala* etc. interpretatur de voluntate ipsa actuali bona et mala, constat Jansenium falso ex Aug. ll. c. Julianum . . . probare *impossibile omnino esse infideles, qui amore creatoris carent, ulla omnino creatura uti nisi male,* quae sunt Jansenii verba l. 4. de statu nat. lapsae c. 3. Est enim hoc confundere hominem, qui infidelitatem habet cum voluntate infideli, quae utique arbor mala est solos malos fructus producens. At homo ipse secundum se terra est bona, cui non repugnat, quominus et arbores et fructus aliquos bonos moraliter faciat. Frustra opponat Jansenius non modo voluntatem infidelem et impiam dici arborem malam, sed etiam hominem ipsum infidelem. Respondeo id dici ab Augustino sed de homine *in quantum infideli.*" Quod confirmat ex verbis Augustini l. 4. c. Jul. c. 3. n. 30, ubi inter alia s. doctor dicit: „Non itaque homo in quantum homo est, sed *in quantum malae voluntatis est* quisque arbor mala est, et bonos fructus facere non potest;" dein prosequitur Faure: „Quapropter cum Augustinus dicit hominem infidelem esse arborem malam, non loquitur de homine *in quantum homo est* praecisive a mala et infideli voluntate, sed *in quan-*

Felix qui potuit rerum cognoscere causas:
(Georg. 2, 490).

non nobis videatur ad felicitatem consequendam pertinere, si sciamus causas magnarum in mundo corporalium motionum, quae abditissimis naturae sinibus occuluntur.

Unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant
Obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant,
(ib. 2, 479)

et cetera hujusmodi. Sed bonarum et malarum rerum causas nosse debemus: et id hactenus, quatenus eas homini in hac vita erroribus aerumnisque plenissima ad eosdem errores et aerumnas evadendas nosse conceditur. Ad illam quippe felicitatem tendendum est, ubi nulla quatiamur aerumna, nullo errore fallamur. Nam si causae corporalium motionum noscendae nobis essent, nullas magis nosse, quam nostrae valetudinis deberemus. Cum vero eis ignoratis medicos quaerimus, quis non videat, quod de secretis coeli et terrae nos latet, quanta sit patientia nesciendum.

---

tum malae et infidelis voluntatis est. Quod idem est ac dicere illud ipsum, quod aliis verbis sed eodem sensu centies Augustinus dicit, non hominem, sed voluntatem malam esse malam arborem; idem dicas de bona."

17. Quamvis enim error quanta possumus cura cavendus sit non solum in majoribus, verum etiam in minoribus rebus, nec nisi rerum ignorantia possit errari: non est tamen consequens, ut continuo erret, quisquis aliquid nescit; sed quisquis se existimat scire quod nescit: pro vero quippe approbat falsum, quod est erroris proprium. Verumtamen in qua re quisque erret, interest plurimum. Nam in una eademque re et nescienti sciens, et erranti non errans, recta ratione praeponitur. In diversis autem rebus, id est, cum iste sciat alia, ille alia; et iste utiliora, ille minus utilia, vel etiam noxia: quis non in eis, quae ille scit, ei praeferat nescientem? Sunt enim quaedam quae nescire quam scire sit melius. Itemque nonnullis errare profuit aliquando, sed in via pedum, non in via morum. Nam nobis ipsis accidit[1], ut in quodam bivio falleremur, et non iremus per eum locum, ubi opperiens transitum nostrum donatistarum manus armata subsederat: atque ita factum est, ut eo quo tendebamus, per devium circuitum veniremus: cognitisque insidiis illorum, nos

---

[1]) Cf. Possidium in Vita s. Augustini c. 12. opusc. t. 8.

gratularemur errasse, atque inde gratias ageremus Deo. Quis ergo viatorem sic errantem sic non erranti latroni praeponere dubitaverit? Et fortasse ideo apud illum summum poëtam loquens quidam miser amator:

Ut vidi, *inquit*, ut perii, ut me malus abstulit error.
(Virgil. Eclog. 8, 41).

quoniam est et error bonus, qui non solum nihil obsit, verum etiam prosit aliquid. Sed diligentius considerata veritate, cum aliud nihil sit errare, quam verum putare quod falsum est, falsumque quod verum est; vel certum habere pro incerto, incertumque pro certo, sive falsum, sive sit verum: idque tam sit in animo deforme atque indecens, quam pulchrum et decorum esse sentimus, vel in loquendo, vel in assentiendo, Est, est: Non, non[1]): profecto et ob hoc ipsum est vita mi-

---

[1]) *Est, est* etc. Placet scil. in loquendo et assentiendo certitudo, quae habetur, cum tuto dici potest: *Est, est* aut: *non, non.* Error autem nonnunquam necessarius est ad vitam servandam, ut in illo casu, cujus supra meminit; neque haec necessitas est sive praecepti sive medii consequens scil. rerum naturas, sed potius necessitas quaedam miseriam fragilitatem-

sera ista, qua vivimus, quod ei nonnunquam, ut non amittatur, error est necessarius. Absit ut talis sit illa vita, ubi est animae nostrae ipsa veritas vita; ubi nemo fallit, fallitur nemo. Hic autem homines fallunt atque falluntur; miserioresque sunt cum mentiendo fallunt, quam cum mentientibus credendo falluntur. Usque adeo tamen rationalis natura refugit falsitatem, et quantum potest devitat errorem, ut falli nolint etiam quicunque amant fallere. Non enim sibi qui mentitur videtur errare, sed alium in errorem mittere credentem sibi. Et in ea quidem re non errat, quam mendacio contegit, si novit ipse quid verum sit: sed in hoc fallitur, quod putat sibi suum non obesse mendacium; cum magis facienti quam patienti obsit omne peccatum.

VI. 18. Verum hic difficillima et latebrosissima gignitur quaestio, de qua jam grandem librum, cum respondendi necessitas nos urgeret, absolvimus: utrum ad officium hominis justi pertineat aliquando

---

que consequens humanam. Hinc deplorat miseriam humanae naturae, quae ita misera est, ut fieri nonnunquam possit, quod nonnisi errando evadat periculum.

mentiri. Nonnulli[1]) enim eo usque progrediuntur, ut et pejerare, et de rebus ad Dei cultum pertinentibus ac de ipsa Dei natura falsum aliquid dicere, nonnunquam bonum piumque opus esse contendant. Mihi autem videtur peccatum quidem esse omne mendacium, sed multum interesse quo animo et quibus de rebus quisque mentiatur. Non enim sic peccat ille qui consulendi, quomodo ille qui nocendi voluntate mentitur: aut vero tantum nocet qui viatorem mentiendo in diversum iter mittit, quantum is qui viam vitae mendacio fallente depravat. Nemo sane mentiens judicandus est, qui dicit falsum, quod putat verum: quoniam quantum in ipso est, non fallit ipse, sed fallitur. Non itaque mendacii, sed aliquando temeritatis arguendus est, qui falsa incautius credita pro veris habet; potiusque e contrario, quantum in ipso est, ille mentitur, qui dicit verum quod putat falsum. Quantum enim ad animum ejus attinet, quia non quod sentit, hoc dicit, non verum dicit, quamvis verum inveniatur esse, quod dicit: nec ullo

---

[1]) Sunt hi priscillianistae. Scripsit autem Augustinus l. sat obscurum de mendacio c. a. 394. et alium c. a. 420. clariorem *contra mendacium* ad Consentium.

modo liber est a mendacio, qui ore nesciens verum loquitur, sciens autem voluntate mentitur. Non consideratis itaque rebus ipsis, de quibus aliquid dicitur, sed solo intentione dicentis, melior est qui nesciens falsum dicit, quoniam id verum putat, quam qui mentiendi animum sciens gerit, nesciens verum esse quod dicit. Ille namque non aliud habet in animo, aliud in verbo: huic vero, qualecunque per se ipsum sit, quod ab eo dicitur, aliud tamen clausum in pectore, aliud in lingua promptum est; quod malum est proprium mentientis. In ipsarum autem quae dicuntur consideratione rerum tantum interest, qua in re quisque fallatur sive mentiatur, ut cum falli quam mentiri minus sit malum, quantum pertinet ad hominis voluntatem, tamen longe tolerabilius sit in his, quae a religione sunt sejuncta, mentiri, quam in iis, sine quorum fide vel notitia Deus coli non potest, falli. Quod ut illustretur exemplis, intueamur quale sit, si quispiam dum mentitur, vivere nunciet aliquem mortuum; et alius dum fallitur, credat iterum Christum post quamlibet longa tempora moriturum: nonne illo modo mentiri quam isto modo falli incomparabiliter praestat, multoque minoris mali est in illum errorem aliquem

inducere, quam in istum ab aliquo induci?

19. In quibusdam ergo rebus magno, in quibusdam parvo, in quibusdam nullo malo, in quibusdam nonnullo etiam bono fallimur. Nam magno malo fallitur homo, cum hoc non credit, quod ad vitam ducit aeternam, vel hoc credit, quod ad mortem ducit aeternam. Parvo autem malo fallitur, qui falsum pro vero approbando incidit in aliquas molestias temporales, quibus tamen adhibita fidelis patientia convertit eas in usum bonum. Velut si quisquam bonum hominem putando, qui malus est, aliquid ab eo patiatur mali. Qui vero malum hominem ita bonum credit, ut nihil ab eo patiatur mali, nullo malo fallitur: nec in eum cadit illa prophetica detestatio: *Vae iis qui dicunt quod malum est bonum* (Is. 3, 20). De ipsis enim rebus, quibus homines mali sunt, non de hominibus dictum intelligendum est. Unde qui adulterium dicit bonum, recte arguitur illa voce prophetica. Qui vero ipsum hominem dicit bonum, quem putat castum, nescit adulterum, non in doctrina rerum bonarum et malarum, sed in occultis humanorum fallitur morum vocans hominem bonum, in quo putat esse quod esse non dubi-

tat bonum, et dicens malum adulterum et bonum castum: sed hunc bonum dicens, nesciendo adulterum esse, non castum. Porro si per errorem evadit quisque perniciem, sicut superius dixi nobis in itinere contigisse; etiam boni aliquid homini errore confertur. Sed cum dico in quibusdam rebus nullo malo aliquem, vel nonnullo etiam bono falli, non ipsum errorem dico nullum malum vel nonnullum bonum, sed malum quo non venitur, vel bonum quo venitur errando, id est, ex ipso errore quid non eveniat, vel quid proveniat. Nam et ipse per se ipsum error aut magnum in re magna, aut parvum in re parva, tamen semper est malum. Quis enim nisi errans malum neget, approbare falsa pro veris, aut improbare vera pro falsis, aut habere incerta pro certis, vel certa pro incertis? Sed aliud est bonum hominem putare, qui malus est, quod est erroris, et aliud est ex hoc malo aliud malum non pati, si nihil noceat homo malus, qui est putatus bonus. Itemque aliud est ipsam viam putare, quae non est ipsa; et aliud est ex hoc erroris malo aliquid boni consequi, velut est ab insidiis malorum hominum liberari.

VII. 20. Nescio sane utrum etiam hujusmodi errores, cum homo de malo homine

bene sentit, qualis sit nesciens; aut pro eis, quae per sensus corporis capimus, occurrunt nobis similia, quae spiritu tamquam corpore, aut corpore tamquam spiritu sentiuntur; quale putabat esse apostolus Petrus, quando existimabat se visum videre, repente de claustris et vinculis per angelum sanctum liberatus: aut in ipsis rebus corporeis lene putatur esse quod asperum est, aut dulce quod amarum est, aut bene olere quod putidum est, aut tonare cum rheda transit, aut illum esse hominem cum alius sit, quando duo simillimi sibi sunt, quod in geminis saepe contingit; unde ait ille:

. . . . Gratusque parentibus error.
(Virg. Aen. 10, 392.)

et cetera talia etiam peccata dicenda sint. Nec quaestio nodosissima, quae homines acutissimos academicos torsit, nunc mihi enodanda suscepta est, utrum aliquid debeat sapiens approbare, ne incidat in errorem, si pro veris approbaverit falsa, cum omnia (sicut affirmant) vel occulta sint, vel incerta. Unde tria confeci volumina in initio conversionis meae, ne impedimento nobis essent, quae tamquam in ostio contradicebant. Et utique fuerat removenda invenien-

dae desperatio veritatis, quae illorum videtur argumentationibus roborari. Apud illos ergo error omnis putatur esse peccatum, quod vitari non posse contendunt, nisi omnis suspendatur assensio. Errare quippe dicunt eum, quisquis assentitur incertis: nihilque certum esse in hominum visis propter indiscretam similitudinem falsi, etiamsi quod videtur, forte sit verum, acutissimis quidem, sed impudentissimis conflictationibus disputant. Apud nos autem: *Justus ex fide vivit* (Rom. 1,17). At si tollatur assensio, fides tollitur, quia sine assensione nihil creditur. Et sunt vera, quamvis non videantur, quae nisi credantur, ad vitam beatam, quae non nisi aeterna est, non potest perveniri. Cum istis vero utrum loqui debeamus ignoro, qui non victuros in aeternum, sed in praesentia se vivere nesciunt: imo nescire se dicunt, quod nescire non possunt. Neque enim quisquam sinitur nescire se vivere: quandoquidem si non vivit, non potest aliquid vel nescire; quoniam non solum scire, verum etiam nescire viventis est. Sed videlicet non assentiendo quod vivant, cavere sibi videntur errorem: cum etiam errando convincantur vivere, quoniam non potest qui non vivit errare. Sicut ergo nos vivere non solum verum, sed etiam cer-

tum est, ita vera et certa sunt multa, quibus non assentiri, absit ut sapientia potius quam dementia nominanda sit.

21. In quibus autem rebus nihil interest ad capessendum Dei regnum, utrum credantur, annon; vel utrum vera sive sint sive putentur, an falsa; in his errare, id est, aliud pro alio putare, non arbitrandum est esse peccatum; aut si est, minimum esse atque levissimum. Postremo qualecunque illud et quantumcunque sit, ad illam viam non pertinet, qua imus ad Deum: quae via fides est Christi, quae per dilectionem operatur. Neque enim ab hac via deviabat in geminis filiis gratus ille parentibus error: aut ab hac via deviabat apostolus Petrus, quando se existimans visum videre, aliud pro alio sic putabat, ut a corporum imaginibus, in quibus se esse arbitrabatur, vera in quibus erat corpora non dignosceret, nisi cum ab illo angelus, per quem fuerat liberatus, abscessit: aut ab hac via deviabat Jacob patriarcha, quando viventem filium a bestia credebat occisum. In his atque hujusmodi falsitatibus, salva fide, quae in Deum nobis est, et fallimur, et via non relicta, quae ad illum ducit, erramus: qui errores, etiamsi peccata non sint, tamen in malis hujus vi-

tae deputandi sunt, quae ita subjecta est vanitati, ut approbentur hic falsa pro veris, respuantur vera pro falsis, teneantur incerta pro certis. Quamvis enim haec ab ea fide absint, per quam veram certamque ad aeternam beatitudinem tendimus; ab ea tamen miseria non absunt, in qua adhuc sumus. Nullo modo quippe falleremur in aliquo vel animi vel corporis sensu, si jam vera illa atque perfecta felicitate frueremur.

22. Porro autem omne mendacium ideo dicendum est esse peccatum, quia homo non solum quando scit ipse quod verum sit, sed etiam si quando errat et fallitur sicut homo, hoc debet loqui, quod animo gerit: sive illud verum sit, sive putetur et non sit. Omnis autem, qui mentitur contra id, quod animo sentit, loquitur voluntate fallendi[1]). Et

---

[1]) S. Thomas disserens de mendacio 2, 2. q. 110. a. 1. ita statuit: „Si ergo ista tria concurrant, scil. quod falsum sit, id quod enunciatur, et quod adsit voluntas falsum enunciandi et iterum intentio fallendi, tunc est falsitas *materialiter*, quia falsum dicitur, et *formaliter* propter voluntatem falsum dicendi, et *effective* propter voluntatem falsitatem imprimendi. Sed tamen ratio mendacii sumitur a formali falsitate, ex hoc scil. quod aliquis habet voluntatem falsum enunciandi. Quod autem aliquis intendat falsitatem in opinione alterius constituere

utique verba propterea sunt instituta, non per quae se homines invicem fallant, sed

---

fallendo ipsum, non pertinet ad speciem mendacii, sed ad quandam perfectionem ipsius." Jam vero hisce videtur adversari haec s. Augustini definitio, in qua voluntatem fallendi exigit. Verum opportune advertit Faure, Augustinum voluisse loqui de eo mendacio, quod per omnes illius aetatis sapientes absque controversia mendacium erat, hoc autem complectitur fallendi voluntatem. Ad rem sunt quae s. doctor habet de mendacio c. 4, ubi disputans in utramque partem utrum fallendi voluntas requiratur, ita c. concludit: „Utrum ergo mentiatur, quisquis fallendi non habet volutatem . . . dubitari potest. Nemo autem dubitat mentiri eum, qui volens falsum enunciat causa fallendi . . . sed *utrum hoc solum sit mendacium*, alia quaestio est. Interim de hoc genere, in quod omnes consentiunt, inquiramus: utrum aliquando sit utile, falsum aliquid enunciare cum voluntate fallendi." Jam vero et hic quaerit, utrum tale mendacium semper illicitum sit. „Quare ubicunque, prosequitur Faure, ea definitio ab Augustino usurpatur, hunc habet sensum: Saltem hoc ex omnium sententia dici debet mendacium, cum quis volens falsum enunciat causa fallendi. Obscuritas quaestionis de natura mendacii et dissidia sapientum ejus aetatis cogebant Augustinum, ut his limitibus disputationem suam circumscriberet. Ceterum satis ex opusculis Augustini colligitur, eum mendacia culpabilia putasse illa etiam, quae sine voluntate fallendi dicebantur, quemadmodum deinde docuit s. Thomas l. c. cum reliquis theologis. Hinc ut habes n. 18. hujus Ench., *aliud clausum in pectore,*

per quae in alterius quisque notitiam cogitationes suas perferat. Verbis ergo uti ad fallaciam, non ad quod instituta sunt, peccatum est. Nec ideo ullum mendacium putandum est non esse peccatum, quia possumus aliquando alicui prodesse mentiendo. Possumus enim et furando aliquando prodesse, si pauper, cui palam datur, sentit commodum, et dives, cui clam tollitur, non sentit incommodum, nec ideo tale furtum quisquam dixerit non esse peccatum. Possumus et adulterando, si aliqua, nisi ad hoc ei consentiatur, appareat amando moritura, et si vixerit, poenitendo purganda; nec ideo peccatum negabitur tale adulterium. Si autem merito nobis placet castitas, quid offendit veritas, ut propter alienam utilitatem illa non violetur adulterando, et violetur ista mentiendo? Plurimum quidem ad bonum profecisse homines, qui non nisi pro salute hominis mentiuntur, non est negandum: sed in eorum tali profectu merito laudatur vel etiam temporaliter remuneratur benevolentia, non fallacia, quae ut ignoscatur sat est, non ut etiam praedi-

---

aliud in lingua promptum, quod, inquit, *malum est proprium mentientis:* quod malum omnino stat, sive adsit, sive absit *voluntas fallendi.*“

cetur, maxime in heredibus Testamenti novi, quibus dicitur: *Sit in ore vestro: Est, est: Non non: quod enim amplius est, a malo est* (Matth. 5, 37). Propter quod malum, quia subrepere in hac mortalitate non desinit, etiam ipsi coheredes Christi dicunt: *Dimitte nobis debita nostra* (Ib. 6, 12).

VIII. 23. His itaque pro hujus brevitatis necessitate tractatis, quoniam causae cognoscendae sunt rerum bonarum et malarum, quantum viae satis est, quae nos perducat ad regnum, ubi erit vita sine morte, sine errore veritas, sine perturbatione felicitas: nequaquam dubitare debemus, rerum, quae ad nos pertinent, bonarum causam non esse nisi bonitatem Dei; malarum vero ab immutabili bono deficientem boni mutabilis voluntatem, prius angeli, hominis postea.

24. Hoc primum est creaturae rationabilis malum, id est, prima privatio boni: deinde jam etiam nolentibus subintravit ignorantia rerum agendarum et concupiscentia noxiarum; quibus comites subinferuntur error et dolor, quae duo mala, quando imminentia sentiuntur, ea fugitantis animi motus vocatur metus. Porro animus cum adipiscitur concupita, quamvis perniciosa vel inania, quoniam id errore non sentit, vel delectatione

morbida vincitur, vel vana etiam laetitia ventilatur. Ex his morborum, non ubertatis, sed indigentiae tamquam fontibus omnis miseria naturae rationalis emanat.

25. Quae tamen natura in malis suis non potuit amittere beatitudinis appetitum. Verum haec communia mala sunt et hominum et angelorum pro sua malitia Domini justitia dumtaxat damnatorum. Sed homo habet et poenam propriam, qua etiam corporis morte punitus est. Mortis ei quippe supplicium Deus comminatus fuerat, si peccaret: sic eum munerans libero arbitrio, ut tamen regeret imperio, terreret exitio; atque in paradisi felicitate tamquam in umbra vitae, unde justitia custodita in meliora conscenderet, collocavit.

26. Hinc post peccatum exsul effectus stirpem quoque suam, quam peccando in se tamquam in radice vitiaverat, poena mortis et damnationis obstrinxit: ut quidquid prolis ex illo et simul damnata per quam peccaverat conjuge per carnalem concupiscentiam, in qua inobedientiae poena similis retributa est, nasceretur, traheret originale peccatum, quo traheretur per errores doloresque diversos ad illud extremum cum desertoribus angelis vitiatoribus et possessoribus et consortibus suis sine fine supplicium. *Sic per*

unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt (Rom. 5, 12). Mundum quippe appellavit eo loco Apostolus universum genus humanum.

27. Ita ergo se res habebat: jacebat in malis, vel etiam volvebatur, et de malis in mala praecipitabatur totius humani generis massa damnata, et adjuncta parti eorum, qui peccaverant, angelorum luebat impiae desertionis dignissimas poenas. Ad iram quippe Dei pertinet justam, quidquid coeca et indomita concupiscentia faciunt libenter mali, et quidquid manifestis opertisque poenis patiuntur inviti[1]: non sane Creatoris desistente bonitate et malis angelis subministrare vitam vivacemque potentiam, quae subministratio si auferatur, interibunt; et hominum, quamvis de propagine vitiata damnataque nascentium, formare semina et animare, ordinare membra, per temporum aetates, per locorum spatia vegetare sensus alimenta donare. Melius enim judicavit

---

[1]) Pertinet scil. ad iram Dei justam, *permittere* quidquid faciunt libenter mali; et *irrogare* quidquid poenis patiuntur inviti.

de malis bene facere, quam mala nulla esse permittere. Et siquidem in melius hominum reformationem nullam prorsus esse voluisset, sicut impiorum nulla est angelorum, nonne merito fieret, ut natura, quae Deum deseruit, quae praeceptum sui Creatoris, quod custodire facillime posset, sua male utens potestate calcavit atque transgressa est, quae in se sui Conditoris imaginem ab ejus lumine contumaciter aversa violavit, quae salubrem servitutem ab ejus legibus male libero abrupit arbitrio, universa in aeternum desereretur ab eo, et pro suo merito poenam penderet sempiternam? Plane ita faceret, si tantum justus, non etiam misericors esset, suamque indebitam misericordiam multo evidentius in indignorum potius liberatione monstraret.

IX. 28. Angelis igitur aliquibus impia superbia deserentibus Deum, et in hujus aëris imam caliginem de superna coelesti habitatione dejectis, residuus numerus angelorum in aeterna cum Deo beatitudine et sanctitate permansit. Neque enim ex uno angelo lapso atque damnato ceteri propagati sunt, ut eos sicut homines originale malum obnoxiae successionis vinculis obligaret, atque universos traheret ad debitas poenas:

sed eo, qui diabolus factus est, cum sociis impietatis elato et ipsa cum eis elatione prostrato, ceteri pia obedientia Domino cohaeserunt, accipientes etiam, quod illi non habuerunt, certam (in se) scientiam, qua essent de sua sempiterna et nunquam casura stabilitate securi.

29. Placuit itaque universitatis creatori atque moderatori Deo, ut quoniam non tota multitudo angelorum Deum deserendo perierat, ea quae perierat in perpetua perditione remaneret: quae autem cum Deo illa deserente perstiterat, de sua certissime cognita semper futura felicitate (secura) gauderet; alia vero creatura rationalis, quae in hominibus erat, quoniam peccatis atque suppliciis et originalibus et propriis tota perierat, ex ejus parte reparata, quod angelicae societati ruina illa diabolica minuerat, suppleretur. Hoc enim promissum est resurgentibus sanctis, quod erunt aequales angelis Dei. Ita superna Jerusalem mater nostra, civitas Dei, nulla civium suorum numerositate fraudabitur, aut uberiore etiam copia fortasse regnabit. Neque enim numerum aut sanctorum hominum, aut immundorum daemonum novimus, in quorum locum succedentes filii sanctae matris (Ecclesiae), quae sterilis apparebat

in terris, in ea pace, de qua illi ceciderunt, sine ullo temporis termino permanebunt. Sed illorum civium numerus, sive qui est, sive qui futurus est, in contemplatione est ejus artificis, qui *vocat ea quae non sunt, tamquam ea quae sunt* (Rom. 4, 17), atque in mensura et numero et pondere cuncta disponit.

30. Verum haec pars generis humani, cui liberationem Deus regnumque promisit aeternum, numquid meritis operum suorum reparari potest? Absit. Quid enim boni operatur perditus, nisi quantum fuerit a perditione liberatus? Numquid libero voluntatis arbitrio? Et hoc absit: nam libero arbitrio male utens homo, et se perdidit et ipsum. Sicut enim qui se occidit, utique vivendo se occidit, sed se occidendo non vivit, nec se ipsum poterit resuscitare cum occiderit: ita cum libero peccaretur arbitrio, victore peccato amissum est liberum arbitrium: *A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est* (2. Petr. 2, 19). Petri certe apostoli est ista sententia: quae cum vera sit, qualis quaeso potest servi addicti esse libertas, nisi quando eum peccare delectat? Liberaliter enim servit, qui sui domini voluntatem libenter facit. Ac per hoc ad peccan-

dum liber est, qui peccati servus est. Unde ad juste faciendum liber non erit, nisi a peccato liberatus esse justitiae coeperit servus. Ipsa (enim) est vera libertas propter recti facti laetitiam, simul et pia servitus propter praecepti obedientiam[1]). Sed ad bene faciendum

---

[1]) Multum hoc c. abutuntur Lutherus, Calvinus, Jansenius, maxime propter *tria. Primo* quia Augustinus docet, hominem peccando perdidisse *liberum arbitrium.* Verum quo sensu Adamus peccando amiserit liberum arbitrium, ipse clare explicat l. 1. ad Bonifacium c. 2. n. 4. respondens Juliano catholicis exprobanti, quod docerent Adami peccato liberum perisse arbitrium. „Quis autem nostrum dicat, reponit Augustinus, quod primi hominis peccato perierit liberum arbitrium de humano genere? Libertas quippe periit per peccatum, sed illa, *quae in paradiso fuit*, habendi plenam cum immortalitate justitiam, propter quod natura humana indiget gratia etc." Ergo periit quidem libertas secundum Augustinum, sed non *omnis*, non illa, quam contemplantur philosophi, quae sponte sua consequitur rationis vim; *sed illa quae fuit in paradiso*, quae tot donis praeternaturalibus et supernaturalibus aucta, ornata, stipata erat, libertas originalis, qualem illam homo a Deo ipsum ad finem supernaturalem elevante acceperat, et qua poterat propter superaddita gratiae dona juste et salutariter operari et consequi plenam cum immortalitate justitiam. Quod confirmatur vel hoc ipso ex capite. Sic enim dicit Adamum peccando perdidisse liberum arbitrium, sicut *seipsum.* Sed profecto seipsum non perdidit, sub-

ista libertas unde erit homini addicto et vendito, nisi redimat cujus illa vox est: *Si*

---

stantiam si spectes, mansit enim homo: sed corrupit vitiavitque humanam naturam *originalem* amissione tot praerogativarum, quas ultra debitum ei concesserat Deus: simili proinde ratione perdidit liberum arbitrium, non quoad essentiam, sed secundum illam perfectionem, qua ultra debitum erat auctum. Ornatus siquidem erat tunc homo gratia sanctificante, comes semper aderat gratia actualis, regebatur in electione scientia insigni, nullamque in se experiebatur concupiscentiam ad malum allicientem, trahentem et velut sub peccato captivantem: en libertatem quam amisit. Confirmatur denuo idem ex contextu, nam ut advertit in h. l. Faure, „arbitrium deperditum comparatur facultati, quam ad vitam conservandam habet, qui se occidit. Igitur est sermo de arbitrio potente conservare vitam caritatis acceptam in creatione," scil. supernaturalem, proinde de arbitrio gratia aucto. Hinc solet Augustinus ante liberationem in homine servo negare liberum arbitrium *cum addito, non simpliciter*, uti hic, cum dicit: *ad juste faciendum* liber non erit;" et infra: „*ad bene faciendum* ista libertas unde erit homini addicto et vendito etc.?" Quare idem hic docet, quod alibi: „Verum est: magnas arbitrii liberi vires homo, cum conderetur, accepit, sed peccando amisit (Serm. 131. n. 6)." *Alterum*, quo bajani aliique abutuntur, continetur illis verbis: „ Qualis quaeso potest servi addicti esse libertas etc." quibus videtur Augustinus suffragari propositioni inter bajanas 27. damnatae: „Liberum arbitrium sine Dei adjutorio nonnisi ad peccandum valet." Fatendum est etiam aliis

vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis (Joan. 8, 36)? Quod antequam fieri in

---

in locis nonnulla occurrere, quae difficultatem faciunt, ut ep. 186. al. 106. n. 34: „Sine qua (gratia) nos dicimus ad non peccandum nihil voluntatis arbitrium valere;" de Spir. et lit. c. 3. n. 5: „Nam neque liberum arbitrium quidquam nisi ad peccandum valet, si lateat via veritatis." Contra 2 ep. Pelag. l. 3. c. 8. n. 24: „Liberum arbitrium captivatum nonnisi ad peccandum valet, ad justitiam vero, nisi divinitus liberatum adjutumque non valet. Cf. l. 1. c. 3. n. 6; ep. 89. q. 2. etc. Negari nequit, ejusmodi effata nonnihil torquere theologos, ac proinde etiam hic repeti posse, quae in simili difficultate advertit Bonaventura Brevil. p. 3. c. 5: „Hoc credendum est sensisse Augustinum, licet verba ipsius exterius propter detestationem erroris pelagianorum aliud sentire videantur. Ut eos reduceret ad medium, abundantius declinavit ad extremum *plus dicens et minus volens intelligi.*" Adverti deinde potest, Augustinum de peccatoris libertate in ordine ad statum illum, e quo peccando excidit, et ad servitutem, in quam incidit, hic disserere. Jam vero peccando omnem utique amittit libertatem (nisi per gratiam restituatur) hanc servitutem evadendi recuperandique statum filiorum Dei, imo nec salutare liberationis concipere potest desiderium: tristis ei manet libertas delectandi de tam misero statu, cum libenter peccat: sed propterea non negat Augustinus peccatori libertatem a) circa opera sive indifferentia, sive *ethice bona*, quae non juvant ad hanc servitutem evadendam libertatemque propriam filiorum Dei consequendam: b) non negat libertatem

homine incipiat, quomodo quisquam de libero arbitrio in bono gloriatur opere, qui

---

sub gratiae influxu: c) non negat libertatem saltem singulis vicibus a peccato abstinendi, eo ipso quod talem hominem ad peccandum dicit liberum. Quod autem reliqua tria testimonia, quae supra adduximus attinet, advertimus, *primum* ita esse intelligendum, voluntatis arbitrium sine gratia non posse omnia peccata cavere, ita ut non i. e. nunquam peccet. *Alterum* enunciat hypothesim, voluntatem sibi relictam, si lateat via veritatis, certissime a recti norma aberrare atqui hinc vel formaliter vel saltem materialiter peccare (cf. annot. opusc. t. 3. p. 12 ss.), quod verum: sed non omnis hypothesis est thesis, scil. exinde non sequitur, secundum Augustinum peccatores revera ita latere viam veritatis, ut nonnisi formaliter in omnibus peccare possint. Ad *tertium* vel alia ejusmodi testimonia explicanda adverte, in ordine ad salutem, ad ultimum finem supernaturalem triplicis generis posse distingui opera: *mala*, quae avertunt hominem ab ultimo fine; *salutaria*, quae conducunt: *ethice bona*, quae nec avertunt a fine supernaturali nec ad illum conducunt. His praetermissis, quia vel sunt praeter viam, vel rara, vel quia in praesenti rerum ordine, qui totus ad finem supernaturalem est directus et gratia imbuitur, secundum quorundam theologorum sententiam locum non habent, his, inquam, praetermissis, verissima est distributio, qua peccata adscribantur libero arbitrio (gratiae influxui se subtrahenti), opera salutaria gratiae (non tamen exclusa libera voluntatis cooperatione) secundum illum canonem (5.) conc. arausicani II: „Nemo habet de suo nisi men-

nondum est liber ad operandum bene, nisi se vana superbia inflatus extollat? quam cohibet Apostolus dicens: *Gratia salvi facti estis per fidem.*

31. Et ne ipsam sibi saltem fidem sic arrogarent, ut non intelligerent divinitus esse donatam, sicut idem Apostolus alio loco dicit, se ut fidelis esset, misericordiam consecutum, hic quoque adjunxit atque ait: *Et hoc non ex vobis, sed Dei donum est, non ex operibus,* (quae fecimus) *ne forte quis extollatur* (1. Cor. 7, 25). Et ne putarentur fidelibus bona

---

dacium et peccatum. Si quid autem homo habet veritatis atque justitiae, ab illo fonte est, quem debemus sitire in hac eremo, ut ex eo quasi guttis quibusdam irrorati non deficiamus in via" quae sunt Augustini tr. 5. in Joan. n. 1. Cf. Kleutgen, Theologie der Vorzeit 2. dis. 7. c. 3. § 4. — Provocant *tertio* nonnulli ad haec Augustini verba: „Ipsa est enim vera libertas propter recti facti laetitiam (vel *libentiam* ut Maurini legendum censent)", ut inferant ad libertatem sufficere immunitatem a coactione. Verum Augustinus hic non loquitur de libertatis humanae essentia, sed de perfectione illius status, in quo quis a servitute peccati liberatus servus factus est justitiae, qui passim status libertatis filiorum Dei dicitur. Hic erit perfectus, si bonum cum delectatione et libentia vel laetitia praestatur, quae tamen laetitia non excludit facultatem plenam eam etiam non habendi.

opera defutura, rursus adjecit: *Ipsius enim sumus figmentum creati in Christo Jesu in operibus bonis, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus* (Ephes. 2, 10). Tunc ergo efficimur vere liberi, cum Deus nos fingit, id est, format et creat, non ut homines, quod jam fecit; sed ut boni homines simus, quod nunc gratia sua facit: ut simus in Christo Jesu nova creatura, secundum quod dictum est: *Cor mundum crea in me Deus* (Psal. 50, 12). Neque enim cor ejus, quantum pertinet ad naturam cordis humani, non jam creaverat Deus.

32. Item ne quisquam, etsi non de operibus, de ipso glorietur libero arbitrio voluntatis, tamquam ab ipso incipiat meritum, cui tamquam debitum reddatur praemium bene operandi ipsa libertas; audiat eundem gratiae praeconem dicentem: *Deus est enim qui operatur in vobis et velle et operari pro bona voluntate* (Philip. 2, 13). Et alio loco: *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. 9, 16). Cum procul dubio, si homo ejus aetatis est, ut ratione jam utatur, non possit credere, sperare, diligere, nisi velit, nec pervenire ad palmam supernae vocationis Dei, nisi vo-

luntate cucurrerit. Quomodo ergo *non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* nisi quia et ipsa *voluntas*, sicut scriptum est, *a Domino praeparatur* (Prov. 8, 35 sec. LXX.)? Alioquin si propterea dictum est: *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*, quia ex utroque fit, id est, et voluntate hominis et misericordia Dei: ut sic dictum accipiamus: *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*, tamquam diceretur: Non sufficit sola voluntas hominis, si non sit etiam misericordia Dei. Non ergo sufficit et sola misericordia Dei, si non sit etiam voluntas hominis: ac per hoc si recte dictum est: *Non volentis hominis, sed miserentis est Dei*, quia id voluntas hominis sola non implet; cur non et e contrario recte dicitur: Non miserentis est Dei, sed volentis est hominis, quia id misericordia Dei sola non implet? Porro si nullus dicere christianus audebit: Non miserentis est Dei, sed volentis est hominis, ne Apostolo apertissime contradicat, restat ut propterea recte dictum intelligatur: *Non volentis, neque currentis sed miserentis est Dei*, ut totum Deo detur, qui hominis voluntatem bonam et praeparat adjuvandam, et adjuvat praepara-

tam[1]). Praecedit enim bona voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia: quae

---

[1]) Jansenius t. 1. l. 5. de haeresi pelag. c. 13. et t. 3. l. 2. de gratia Christi c. 24. multum sibi plaudit de s. Augustino, ac si in his Enchiridii cc. (31, 32) sibi faveat in expositione verborum Pauli: *Non est volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.* Verum Augustinus totus est in refutando illo errore, quem ipse quondam (a. 394) in expositione quarund. prop. ep. ad Rom. docuerat, qui deinde *semipelagianismus* dictus est. Hic error in eo consistit, quod facta distinctione inter opera (fidem consequentia) et fidem voluntatemque primam salutis, opera quidem adscriberentur gratiae, nobis vero seu naturae fides ac prima salutis voluntas, verbo initium salutis. „Nostrum est credere et velle, ita Augustinus l. c. n. 61. cum erraret, illius autem dare credentibus et volentibus facultatem bene operandi.“ Hinc ita explicabant, qui huic errori erant addicti, Pauli verba: *Non est volentis* etc. tamquam diceretur: Non sufficit voluntas hominis (naturale desiderium salutis ex viribus naturae profectum), si non sit etiam misericordia Dei (subsequens praebendo vires currentibus i. e. operantibus).“ En expositio, quam modo Augustinus sibi hic opponit et refellit. Proinde hoc loco excludit Augustinus voluntatem *naturalem* et cursum *ex viribus naturae* profectum, nullatenus vero voluntatis actus et cursum ex gratia profectos, quos vel ipse Paulus non obstante Dei misericordia et gratia postulat et exigit toties, quoties ad cooperationem cum gratia hortatur scribens: *Adjuvantes exhortamur, ne in vacuum Dei gratiam recipiatis* (2. Cor. 6, 1); vel ad cur-

autem non praecedit ipsa, in eis est et ipsa. Nam utrumque legitur in sanctis eloquiis,

---

sum excitat monens: *Sic currite, ut comprehendatis* (1. Cor. 9, 24). Hinc ipse Augustinus ad haec verba (de perfect. just. n. 40) advertit, ea dici „non quia hoc sine voluntate nostra agitur, sed quia voluntas non implet quod agit, nisi divinitus adjuvetur." Et iterum ep. 186. ad Paul. n. 36: „Neque scriptum est: est quidem volentis atque currentis, facilius autem miserentis est Dei, non quia nulla est voluntas hominis atque cursus, sed quia nihil potest, nisi ille misereatur." Quare hisce verbis significatur summa *gratiae necessitas* et *gratuitas*, sed ea supposita non excluditur libera nostra cooperatio, cujus defectu gratia frustratur effectu. Hinc Gregorius naz. or. 37. al. 31. n. 13: „His verbis eos docet Paulus, quod ipsum etiam recte velle divino auxilio indigeat, imo ut rectius loquar, voluntas quoque ipsa et electio eorum, quae recta et cum officio conjuncta sunt, divinum quoddam beneficium est atque a Dei benignitate manans. Quod enim salvamur, id et a nobis et a Deo esse oportet. Idcirco ait *non volentis* i. e. non solum volentis nec currentis solum, sed etiam miserentis Dei. Ita quoniam velle quoque ipsum a Deo est, optimo jure totum Deo assignavit." Hieronymus l. 1. adv. Pelag. n. 5: „Oro te, non legisti: *Non enim volentis* etc.? Ex quibus intelligimus, nostrum quidem esse velle et currere, sed ut voluntas nostra compleatur et cursus ad Dei misericordiam pertinere." S. Thomas 1. p. q. 83. a. 1. ad 2: „Dicendum quod verbum illud Apostoli non sic est intelligendum, quasi homo non velit et non currat libero arbitrio, sed quia liberum arbitrium

et: *Misericordia ejus praeveniet me* (Psal. 58, 2); et: *Misericordia ejus subsequetur me* (Ib. 22, 6). Nolentem praevenit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit. Cur enim admonemur orare pro inimicis nostris, utique nolentibus pie vivere, nisi ut Deus in illis operetur et velle? Itemque cur admonemur petere ut accipiamus, nisi ut ab illo fiat quod volumus; a quo factum est ut velimus? Oramus ergo pro inimicis nostris, ut misericordia Dei praeveniat eos, sicut praevenit et nos: oramus autem pro nobis, ut misericordia ejus subsequatur nos.

X. 33. Tenebatur itaque justa damnatione genus humanum, et omnes erant irae filii. De qua ira scriptum est: *Quoniam omnes dies nostri defecerunt, et in ira tua*

---

ad hoc non est sufficiens, nisi moveatur et juvetur a Deo.“ Ceterum egregie Apostoli sensum explicat s. Anselmus hac comparatione de conc. gr. et lib. arb. c. 5. al. 15: „Cum ait: *Neque volentis neque currentis est*, subaudiendum est, quod vult et currit, velut cum aliquis nudo, cui nihil debet et qui nullum a se potest indumentum habere, dat vestem, non tamen, quamvis ipse habeat potestatem utendi vel non utendi veste accepta, si ea utitur, imputandum est induto, quia indutus est, sed danti vestem. Quapropter ita dici potest: Non est induti, quod est indutus sed miserentis i. e. vestem dantis.“

defecimus: anni nostri sicut aranea meditabuntur (Psal. 89, 9). De qua ira dicit etiam Job: *Homo enim natus ex muliere, brevis vitae et plenus irae* (Job. 14, 1). De qua ira dicit et Dominus Jesus: *Qui credit in Filium, habet vitam aeternam; qui autem non credit in Filium, non habet vitam, sed ira Dei manet super eum* (Joan. 3, 36): non ait, veniet, sed *manet*. Cum hac quippe omnis homo nascitur. Propter quod dicit Apostolus: *Fuimus enim et nos natura filii irae, sicut et ceteri* (Ephes. 2, 3). In hac ira cum essent homines per originale peccatum, tanto gravius et perniciosius, quanto majora vel plura insuper addiderant, necessarius erat mediator, hoc est, reconciliator, qui hanc iram sacrificii singularis, cujus erant umbrae omnia sacrificia Legis et Prophetarum, oblatione placaret. Unde dicit Apostolus: *Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati nunc in sanguine ejus salvi erimus ab ira per ipsum* (Rom. 5, 9, 10). Cum autem Deus irasci dicitur, non ejus significatur perturbatio, qualis est in animo irascentis hominis: sed ex humanis motibus translato vocabulo, vindicta ejus, quae non nisi justa

est, irae nomen accepit. Quod ergo per mediatorem reconciliamur Deo, et accipimus Spiritum sanctum, ut ex inimicis efficiamur filii: *Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (Rom. 8, 14): haec est gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.

34. De quo mediatore longum est, ut quanta dignum est, tanta dicantur, quamvis ab homine dici digne non possint. Quis enim hoc solum congruentibus explicet verbis, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joan. 1, 14), ut crederemus in Dei Patris omnipotentis unicum Filium natum de Spiritu sancto et Maria virgine? Ita quippe Verbum caro factum est, a Divinitate carne suscepta, non in carnem Divinitate mutata. Carnem porro hic hominem debemus accipere, a parte totum significante locutione; sicut dictum est: *Quoniam ex operibus legis non justificabitur omnis caro* (Rom. 3, 20), id est, omnis homo. Nam nihil naturae humanae in illa susceptione fas est dicere defuisse; sed naturae ab omni peccati nexu omni modo liberae: non qualis de utroque sexu nascitur per concupiscentiam carnis cum obligatione delicti, cujus reatus regeneratione diluitur; sed qua-

lem de virgine nasci oportebat, quem fides matris, non libido conceperat: quo si vel nascente corrumperetur ejus integritas, non jam ille de virgine nasceretur; eumque falso quod absit, natum de virgine Maria tota confiteretur Ecclesia, quae imitans ejus matrem quotidie parit membra ejus, et virgo est. Lege, si placet, de virginitate sanctae Mariae meas literas ad illustrem virum, quem cum honore ac dilectione nomino, Volusianum.

35. Proinde Christus Jesus Dei Filius est et Deus et homo. Deus ante omnia secula, homo in nostro seculo. Deus, quia Dei Verbum: *Deus enim erat Verbum* (Joan. 1, 1): homo autem, quia in unitatem personae accessit Verbo anima rationalis et caro. Quocirca in quantum Deus est, ipse et Pater unum sunt; in quantum autem homo est, Pater major est illo. Cum enim esset unicus Dei Filius, non gratia, sed natura, ut esset etiam plenus gratia, factus est et hominis filius: idemque ipse utrumque ex utroque unus Christus. *Quia cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est,* quod natura erat, id est, *esse aequalis Deo. Exinanivit autem se, accipiens formam servi* (Philip. 2, 6, 7), non amittens vel mi-

nuens formam Dei. Ac per hoc et minor est factus, et mansit aequalis, utrumque unus, sicut dictum est: sed aliud propter Verbum, aliud propter hominem: propter Verbum aequalis Patri, propter hominem minor. Unus Dei Filius, idemque hominis filius, unus hominis filius idemque Dei Filius: non duo filii Dei Deus et homo, sed unus Dei Filius: Deus sine initio, homo a certo initio, Dominus noster Jesus Christus.

XI. 36. Hic omnino granditer et evidenter Dei gratia commendatur. Quid enim natura humana in homine Christo meruit, ut in unitatem personae unici Filii Dei singulariter esset assumpta? Quae bona voluntas, cujus boni propositi studium, quae bona opera praecesserunt, quibus mereretur iste homo, una fieri persona cum Deo? Numquid antea fuit homo, et hoc ei singulare beneficium praestitum est, cum singulariter promereretur Deum? Nempe ex quo esse homo coepit, non aliud coepit esse homo quam Dei Filius: et hoc unicus, et propter Deum Verbum, quod illo suscepto caro factum est, utique Deus: ut quemadmodum est una persona quilibet homo, anima scilicet rationalis et caro,

ita sit Christus una persona, Verbum et homo[1]). Unde naturae humanae tanta gloria, nullis praecedentibus meritis sine dubitatione gratuita, nisi quia magna hic et sola Dei gratia fideliter et sobrie considerantibus evidenter ostenditur, ut intelligant homines per eandem gratiam se justificari a peccatis, per quam factum est, ut homo Christus nullum habere posset peccatum? Sic et ejus matrem angelus salutavit, quando ei futurum annunciavit hunc partum: *Ave*, inquit, *gratia plena.* Et paulo post: *Invenisti*, ait, *gratiam apud Deum* (Luc. 1, 28, 30). Et haec quidem gratia plena, et invenisse apud Deum gratiam dicitur, ut Domini sui, imo omnium Domini mater esset. De ipso autem Christo Joannes evangelista cum dixisset: *Et verbum caro factum est*, *et habitavit in nobis*: *et vidimus*, inquit, *gloriam ejus quasi unigeniti a Patre*, *plenum gratiae et veritatis.* Quod ait: *Verbum caro factum est:* hoc est, *Plenum gratiae.* Quod ait: *Gloriam unigeniti a Patre*, hoc est: *Plenum veritatis.* Veritas quippe ipsa, unigenitus Dei Filius non gratia, sed natura, gratia suscepit hominem tanta unitate per-

[1]) Cf. in haec annot. opusc. t. 9. p. 182 ss.

sonae, ut idem ipse esset etiam hominis filius.

37. Idem namque Jesus Christus Filius Dei unigenitus, id est, unicus, Dominus noster, natus est de Spiritu sancto et virgine Maria. Et utique Spiritus sanctus Dei donum est, quod quidem et ipsum est aequale donanti: et ideo Deus est etiam Spiritus sanctus Patre Filioque non minor. Ex hoc ergo quod de Spiritu sancto est secundum hominem nativitas Christi, quid aliud quam ipsa gratia demonstratur[1]? Cum enim virgo

---

[1]) His enchiridii cc. abutuntur Hexapla aliique pro Quesnello libri, ut vindicent propositiones duas ex damnatis in Bulla *Unigenitus*: nempe 21: „Gratia J. Christi est gratia fortis, potens, suprema, invincibilis, utpote quae est operatio voluntatis omnipotentis, sequela et imitatio operationis Dei incarnantis et resuscitantis Filium suum.“ 22. „Concordia omnipotentis operationis Dei in corde hominis cum libero ipsius voluntatis consensu demonstratur illico in nobis in incarnatione, veluti in fonte atque archetypo omnium aliarum operationum misericordiae et gratiae, quae omnes ita gratuitae atque ita dependentes a Deo sunt, sicuti ipsa originalis operatio.“ Sed plane praepostere: neque enim confert Augustinus *modum operandi* gratiae cum operatione Dei incarnantis, quae utique operata est unionem hypostaticam humanitate ipsa mere passive se habente, nihil cooperante et sine potestate dissentiendi; sed ut patet ex contextu paritas est in *gra-*

quaesivisset ab angelo, quomodo id fieret, quod ei nunciabat, quandoquidem illa virum non cognosceret: respondit Angelus: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Ibid. 35). Et Joseph cum vellet eam dimittere, suspicatus adulteram, quam sciebat non de se gravidam, tale responsum ab angelo accepit: *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam; quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* (Matth. 1, 20): id est, quod tu esse de alio viro suspicaris, de Spiritu sancto est.

XII. 38. Numquid tamen ideo dicturi sumus patrem hominis Christi esse Spiritum sanctum, ut Deus Pater Verbum genuerit, Spiritus sanctus hominem, ex qua utraque substantia Christus unus esset et Dei Patris filius secundum Verbum et Spiritus sancti filius secundum hominem, quod eum Spiri-

---

tuitate: sicut enim unio hypostatica antecedit omnia merita naturae assumptae, ita *justificationis gratia* praevertit omnia merita *condigna*, et si *adaequate* spectetur (cum omnibus gratiis actualibus praeviis, quae conferuntur ut viam ad illius infusionem praeparent) omnia omnino praevertit merita nostra, etiam *congrua*.

tus sanctus tamquam pater ejus de matre virgine genuisset? Quis hoc dicere audebit? Nec opus est ostendere disputando, quanta alia sequantur absurda, cum hoc ipsum jam ita sit absurdum, ut nullae fideles aures id valeant sustinere. Proinde sicut confitemur, Dominus noster Jesus Christus, qui de Deo Deus homo autem natus est de Spiritu sancto et virgine Maria, utraque substantia, divina scilicet atque humana, Filius est unicus Dei Patris omnipotentis, de quo procedit Spiritus sanctus. Quomodo ergo dicimus Christum natum de Spiritu sancto, si non eum genuit Spiritus sanctus? An quia fecit eum? Quoniam Dominus noster Jesus Christus in quantum Deus est: *Omnia per ipsum facta sunt* (Joan. 1. 8): in quantum autem homo est, et ipse factus est, sicut Apostolus dicit: *Factus est ex semine David secundum carnem* (Rom. 1, 3). Sed cum illam creaturam, quam virgo concepit et peperit, quamvis ad solam personam Filii pertinentem tota Trinitas fecerit, neque enim separabilia sunt opera Trinitatis, cur in ea facienda solus Spiritus sanctus nominatus est? An et quando unus trium in aliquo opere nominatur, universa operari Trinitas intelligitur? Ita vero est, et exemplis doceri potest. Sed non

est in hoc diutius immorandum. Illud enim movet, quomodo dictum sit: *Natus de Spiritu sancto*, cum filius nullo modo sit Spiritus sancti. Neque enim quia mundum istum fecit Deus, dici eum fas est Dei filium, aut eum natum de Deo; sed factum, vel creatum, vel conditum, vel institutum ab illo, vel si quid hujusmodi recte possumus dicere. Hic ergo, cum confiteamur natum de Spiritu sancto et virgine Maria, quomodo non sit filius Spiritus sancti, et sit filius virginis Mariae, cum et de illo et de illa sit natus, explicare difficile est. Procul dubio quippe non sic de illo ut de patre, sic autem de illa ut de matre natus est.

39. Non igitur concedendum est, quidquid de aliqua re nascitur, continuo ejusdem rei filium nuncupandum. Ut enim omittam aliter de homine nasci filium, aliter capillum, pediculum, lumbricum, quorum nihil est filius: ut ergo haec omittam, quoniam tantae rei deformiter comparantur; certe qui nascuntur ex aqua et Spiritu sancto, non aquae filios eos rite dixerit quispiam: sed plane dicuntur filii Dei Patris et matris Ecclesiae. Sic ergo de Spiritu sancto natus est Filius Dei Patris, non Spiritus sancti. Nam et illud quod de capillo et de ceteris dixi-

mus, ad hoc tantum valet, ut admoneamur, non omne quod de aliquo nascitur, etiam filium ejus de quo nascitur posse dici. Sicut non omnes, qui dicuntur alicujus filii, consequens est ut de illo etiam nati esse dicantur; sicut sunt qui adoptantur. Dicuntur etiam filii gehennae, non ex illa nati, sed in illam praeparati, sicut filii regni, qui praeparantur in regnum.

40. Cum itaque de aliquo nascatur aliquid etiam non eo modo, ut sit filius, nec rursus omnis, qui dicitur filius, de illo sit natus, cujus dicitur filius; profecto modus iste, quo natus est Christus de Spiritu sancto non sicut filius, et de Maria virgine sicut filius, insinuat nobis gratiam Dei, qua homo nullis praecedentibus meritis in ipso exordio naturae suae, quo esse coepit, Verbo Deo copularetur in tantam personae unitatem, ut idem ipse esset filius Dei qui filius hominis, et filius hominis qui filius Dei: ac sic in naturae humanae susceptione fieret quodam modo ipsa gratia illi homini naturalis, qua nullum peccatum posset admittere. Quae gratia propterea per Spiritum sanctum fuerat significanda, quia ipse proprie sic est Deus, ut dicatur etiam Dei donum. Unde sufficienter loqui

(si tamen id fieri potest) valde prolixae disputationis est[1]).

XIII. 41. Nulla igitur voluptate carnalis concupiscentiae seminatus sive conceptus, et ideo nullum peccatum originaliter trahens, Dei quoque gratia Verbo Patris unigenito, non gratia filio, sed natura, in unitate personae modo mirabili et ineffabili adjunctus atque concretus, et ideo nullum peccatum et ipse committens; tamen propter similitudinem carnis peccati in qua venerat, dictus est et ipse peccatum, sacrificandus ad diluenda peccata. In vetere quippe lege peccata vocabantur sacrificia pro peccatis: quod vere iste factus est, cujus umbrae erant illa. Hinc Apostolus cum dixisset: *Obsecramus pro Christo reconciliari Deo*, continuo subjunxit atque ait: *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos si-*

---

1) Ceterum s. Thomas breviter simul ac nitide hanc quaestionem expedit 3. p. q. 32. a. 3. ad 1: „Dicendum quod Christus conceptus est de Maria V. materiam ministrante *in similitudinem speciei*, et *ideo* dicitur (Christus) filius ejus. Christus autem secundum quod homo conceptus est de Spiritu s. sicut de activo principio, *non tamen secundum similitudinem speciei*, sicut homo nascitur de patre suo, et *ideo* Christus non dicitur filius Spiritus sancti." Cf. Petavium l. 7. de incarn. c. 5.

mus justitia Dei in ipso (2. Cor. 5, 20, 21). Non ait, ut in quibusdam mendosis codicibus legitur: Is qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit; tamquam pro nobis Christus ipse peccaverit: sed ait: *Eum qui non novera, peccatum*, id est Christum, *pro nobis peccatum fecit* Deus, cui reconciliandi sumus, hoc est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus. Ipse ergo peccatum, ut nos justitia; nec nostra, sed Dei; nec in nobis, sed in ipso: sicut ipse peccatum, non suum, sed nostrum, nec in se, sed in nobis constitutum, similitudine carnis peccati, in qua crucifixus est, demonstravit: ut quoniam peccatum ei non inerat, ita quodam modo peccato moreretur, dum moritur carni, in qua erat similitudo peccati; et cum secundum vetustatem peccati nunquam ipse vixisset, nostram ex morte veteri, qua in peccato mortui fueramus, reviviscentem vitam novam sua resurrectione signaret.

42. Ipsum est, quod in nobis celebratur, magnum baptismatis sacramentum, ut quicunque ad istam pertinent gratiam, moriantur peccato, sicut ipse peccato mortuus dicitur, quia mortuus est carni, hoc est, peccati similitudini: et vivant a lavacro rena-

scendo, sicut ipse a sepulcro resurgendo, quamlibet corporis aetatem gerant.

43. A parvulo enim recens nato usque ad decrepitum senem, sicut nullus est prohibendus a baptismo, ita nullus est, qui non peccato moriatur in baptismo: sed parvuli tantum originali, majores autem etiam iis omnibus moriuntur peccatis, quaecunque male vivendo addiderunt ad illud, quod nascendo traxerunt.

44. Sed ideo etiam ipsi peccato mori plerumque dicuntur, cum procul dubio non uni, sed multis peccatis omnibusque moriantur, quaecunque jam propria commiserunt, vel cogitatione, vel locutione, vel opere, quia etiam per singularem numerum pluralis numerus significari solet; sicut ait ille:

. . . . Uterumque armato milite complent.
(Virgil. Aen. 2, 20.)

quamvis hoc multis militibus fecerint. Et in nostris literis legitur: *Ora ergo ad Dominum, ut auferat a nobis serpentem* (Num. 21, 7. juxta 70.): non ait serpentes, quos patiebatur populus, ut hoc diceret: et innumerabilia talia. Cum vero et illud originale unum plurali numero significatur, quando

dicimus in peccatorum remissionem baptizari parvulos, nec dicimus in remissionem peccati, illa est e contrario locutio, qua per pluralem significatur numerus singularis. Sicut in Evangelio Herode mortuo dictum est: *Mortui sunt enim qui quaerebant animam pueri* (Matth. 2, 20): non dictum est, mortuus est. Et in Exodo: *Fecerunt*, inquit, *sibi deos aureos:* cum unum vitulum fecerint, de quo dixerunt: *Hi sunt dii tui, Israel, qui eduxerunt te de terra Aegypti* (Exod. 32, 31): et hic pluralem ponentes pro singulari.

45. Quamvis et in illo peccato uno, quod per unum hominem intravit in mundum, et in omnes homines pertransiit, propter quod etiam parvuli baptizantur, possint intelligi plura peccata, si unum ipsum in sua quasi membra singula dividatur. Nam et superbia est illic, quia homo in sua potius esse, quam in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credidit; et homicidium, quia se praecipitavit in mortem; et fornicatio spiritalis, quia integritas mentis humanae serpentina suasione corrupta est; et furtum, quia cibus prohibitus usurpatus est; et avaritia, quia plus quam illi sufficere debuit appetivit: et si quid aliud in hoc uno

admisso diligenti consideratione inveniri potest.

46. Parentum quoque peccatis parvulos obligari, non solum primorum hominum, sed etiam suorum, de quibus ipsi nati sunt, non improbabiliter dicitur. Illa quippe divina sententia, *Reddam peccata patrum in filios* (Deut. 5, 9), tenet eos utique antequam per regenerationem ad Testamentum novum incipiant pertinere. Quod Testamentum prophetabatur, cum diceretur per Ezechielem non accepturos filios peccata patrum suorum, nec ulterius futuram in Israël parabolam illam: *Patres manducaverunt uvam acerbam, et dentes filiorum obstupuerunt* (Ezech. 18, 2). Ideo enim quisque renascitur, ut solvatur in eo quidquid peccati est, cum quo nascitur. Nam peccata, quae male agendo postea committuntur, possunt et poenitendo sanari, sicut etiam post baptismum fieri videmus. Ac per hoc non est instituta regeneratio, nisi quia vitiosa est generatio; usque adeo ut etiam de legitimo matrimonio procreatus dicat: *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea me in utero aluit* (Psal. 50, 7). Neque hic dixit: In iniquitate, vel peccato, cum et hoc recte dici posset: sed iniquitates

et peccata dicere maluit. Quia et in illo uno, quod in omnes homines pertransiit, atque tam magnum est, ut eo mutaretur et converteretur in necessitatem mortis humana natura, reperiuntur, sicut supra disserui, plura peccata, et alia parentum, quae etsi non ita possunt mutare naturam, reatu tamen obligant filios, nisi gratuita gratia et misericordia divina subveniat.

47. Sed de peccatis aliorum parentum, quibus ab ipso Adam usque ad patrem suum progeneratoribus suis quisque succedit, non immerito disceptari potest: utrum omnium malis actibus et multiplicatis delictis originalibus, qui nascitur implicetur, ut tanto pejus quanto posterius quisque nascatur; an propterea Deus in tertiam et quartam generationem de peccatis parentum eorum posteris comminetur, quia iram suam quantum ad progeneratorum culpas non extendit ulterius moderatione miserationis suae, ne illi, quibus regenerationis gratia non confertur, nimia sarcina in ipsa sua aeterna damnatione premerentur, si cogerentur ab initio generis humani omnium praecedentium parentum suorum originaliter peccata contrahere, et poenas pro eis debitas pendere: an aliud aliquid de re tanta, Scriptu-

ris sanctis diligentius perscrutatis atque tractatis, valeat vel non valeat reperiri, temere affirmare non audeo.

XIV. 48. Illud tamen unum peccatum, quod tam magnum in loco et habitu tantae felicitatis admissum est, ut in uno homine originaliter, atque (ut ita dixerim) radicaliter totum genus humanum damnaretur, non solvitur ac diluitur nisi per unum mediatorem Dei et hominum hominem Christum Jesum, qui solus potuit ita nasci, ut ei non opus esset renasci.

49. Non enim renascebantur, qui baptismate Joannis baptizabantur, a quo et ipse baptizatus est: sed quodam praecursorio illius ministerio, qui dicebat: *Parate viam Domino* (Matth. 3, 13), huic uni, in quo solo renasci poterant, parabantur. Hujus enim baptismus est non in aqua tantum, sicut fuit Joannis, verum etiam in Spiritu sancto; ut de illo Spiritu regeneretur quisquis in Christum credit, de quo Christus generatus regeneratione non eguit. Unde vox illa Patris, quae super baptizatum facta est[1]): *Ego hodie genui te*

---

[1]) Non desunt patres, qui revera putarunt, Patrem coelestem haec verba protulisse, quando Jesum prodeuntem ex aquis Jordani solemniter suum esse

(Psal. 2, 7); non unum illum temporis diem, quo baptizatus est, sed immutabilis aeternitatis ostendit, ut illum hominem ad Unigeniti personam pertinere monstraret. Ubi enim dies nec hesterni fine inchoatur, nec initio crastini terminatur, semper hodiernus est. In aqua ergo baptizari voluit a Joanne, non ut ejus iniquitas ulla dilueretur, sed ut magna commendaretur humilitas. Ita quippe

---

declaravit Filium, eaque proinde videntur legisse in suis codicibus ad Luc. 3, 22 (vel Marc. 1, 11; Matth. 3, 17). Ita Justinus in dial. cum Tryph. n. 88, 103; Methodius in convivio decem virginum or. 8. n. 9; Lactantius div. instit. l. 4. c. 15; Hilarius de Trin. l. 8. n. 25; l. 11. n. 18; in Ps. 2. n. 29; Juvencus l. 1. hist. evang., Tichonius l. de septem reg. reg. 1. Ita etiam Faustus apud Augustinum l. 23. c 2; ebionitae in suo evangelio teste Epiphanio haer. 30. n. 13. Neque desunt codices, qui huic lectioni suffragantur, neque defuere tempore Augustini, ipso teste de consensu evang. l. 2. n. 31. Nihilominus ejusmodi incisum spectandum esse explanationis instar, quod ex margine in aliquot codices et hinc in opera patrum irrepserit, ostendunt 1) graeci codd. omnes, unum si exceperis cantabrigensem, qui eo inciso carent, quod de antiquioribus codd. jam sui temporis testatur Augustinus l. c.; 2) versiones antiquissimae syriaca, vulgata etc. 3) patres tum graeci tum latini, quorum plerique lectionem vulgatam repraesentant.

nihil in eo baptismus quod ablueret, sicut mors nihil quod puniret, invenit: ut diabolus veritate justitiae, non violentia potestatis oppressus et victus, quoniam ipsum sine ullo peccati merito iniquissime occiderat, per ipsum justissime amitteret, quos peccati merito detinebat[1]. Utrumque igitur ab illo, id est, et baptismus et mors, certae dispensationis causa, non miseranda necessitate, sed miserante potius voluntate susceptum est: ut unus peccatum tolleret mundi sicut unus peccatum misit in mundum, hoc est, in universum genus humanum.

50. Nisi quod ille unus unum peccatum misit in mundum; iste vero unus non solum illud unum, sed cuncta simul abstulit, quae addita invenit. Unde dicit Apostolus; *Non sicut per unum peccantem, ita est et donum: nam judicium quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem* (Rom. 5, 16). Quia utique illud unum, quod originaliter trahitur, etiam si solum sit, obnoxios damnationi facit: gratia vero ex multis delictis justificat

---

[1]) Haec aliorum patrum testimoniis illustravimus in annot. ad ep. s. Hieronymi 9. opusc. t. 11. p. 209 ss.

hominem, qui praeter illud unum, quod communiter cum omnibus originaliter traxit, sua quoque propria multa commisit.

51. Verumtamen quod paulo post dicit: *Sicut per unius delictum in omnes homines ad condemnationem, ita et per unius justitiam in omnes homines ad justificationem vitae:* satis indicat, ex Adam neminem natum nisi damnatione detineri, et neminem nisi in Christo renatum a damnatione liberari.

52. De qua per unum hominem poena et per unum hominem gratia cum locutus fuisset, quantum illi epistolae suae loco sufficere judicavit, deinde sacri baptismatis in cruce Christi grande mysterium commendavit eo modo, ut intelligamus nihil aliud esse in Christo baptismum, nisi mortis Christi similitudinem; nihil autem aliud mortem Christi crucifixi, nisi remissionis peccati similitudinem: ut quemadmodum in illo vera mors facta est, sic in nobis vera remissio peccatorum: et quemadmodum in illo vera resurrectio, ita in nobis vera justificatio. Ait enim: *Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato, ut gratia abundet* (Ib. 6, 1)? Dixerat enim superius: *Ubi enim abundavit peccatum, superabundavit gratia* (Rom. 5, 20). Et ideo quaestionem

sibi ipse proposuit, utrum propter abundantiam gratiae consequendam in peccato sit permanendum. Sed respondit: *Absit.* Atque subjecit: *Si mortui sumus peccato, quomodo vivemus in eo?* Deinde ut ostenderet nos mortuos esse peccato: *An ignoratis*, inquit, *quoniam quicunque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus* (Ib. 4, 2, 3)? Si ergo hinc ostendimur mortui esse peccato, quia in morte Christi baptizati sumus; profecto et parvuli, qui baptizantur in Christo, peccato moriuntur, quia in morte ipsius baptizantur. Nullo enim excepto dictum est: *Quicunque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus.* Et ideo dictum est, ut probaretur mortuos nos esse peccato. Cui autem peccato parvuli renascendo moriuntur, nisi quod nascendo traxerunt? Ac per hoc etiam ad ipsos pertinet quod sequitur, dicens: *Consepulti sumus ergo illi per baptismum in mortem, ut quemadmodum surrexit Christus a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus; hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut evacuetur corpus peccati, ut ultra*

non serviamus peccato. Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam vivemus cum illo: scientes quia Christus resurgens a mortuis jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo. Ita et vos existimate mortuos quidem vos esse peccato, vivere autem Deo in Christo Jesu (Ibid. 4-8). Hinc enim probare coeperat, non esse nobis permanendum in peccato, ut gratia abundet: et dixerat: *Si mortui sumus peccato, quomodo vivemus in eo?* Atque ut ostenderet mortuos nos esse peccato, subjecerat: *An ignoratis, quoniam quicunque batizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus?* Sic itaque totum locum istum clausit, ut coepit. Mortem quippe Christi sic insinuavit, ut etiam ipsum mortuum diceret esse peccato. Cui peccato, nisi carni, in qua erat non peccatum, sed similitudo peccati, et ideo nomine appellata est peccati? Baptizatis itaque in morte Christi, in qua non solum majores, verum etiam parvuli baptizantur, ait: *Sic et vos*, id est, quemadmodum Christus: *Sic et vos, existimate vos mortuos esse peccato,*

vivere autem Deo in Christo Jesu (Rom. 6, 11).

53. Quidquid igitur gestum est in cruce Christi, in sepultura, in resurrectione tertio die, in ascensione in coelum, in sede ad dexteram Patris; ita gestum est, ut his rebus non mystice tantum dictis, sed etiam gestis configuraretur vita christiana, quae hic geritur. Nam propter ejus crucem dictum est: *Qui autem Jesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum passionibus et concupiscentiis* (Galat. 5, 25). Propter sepulturam: *Consepulti sumus Christo per baptismum in mortem.* Propter resurrectionem: *Ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus* (Rom 6, 4). Propter ascensionem in coelum sedemque ad dexteram Patris: *Si autem resurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens; quae sursum sunt sapite, non quae super terram: mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo* (Coloss. 3, 1).

54. Jamvero quod de Christo confitemur futurum, quoniam de coelo venturus est vivos judicaturus ac mortuos, non pertinet ad

vitam nostram, quae hic geritur, quia nec in rebus gestis ejus est, sed in fine seculi gerendis. Ad hoc pertinet quod Apostolus secutus adjunxit: *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum illo in gloria* (Coloss. 3, 4).

55. Duobis autem modis accipi potest, quod vivos et mortuos judicabit: sive ut vivos intelligamus, quos hic nondum mortuos, sed adhuc in carne viventes inventurus est ejus adventus, mortuos autem, qui de corpore, priusquam veniat, exierunt vel exituri sunt; sive vivos justos, mortuos autem injustos; quoniam justi quoque judicabuntur. Aliquando enim judicium Dei ponitur in malo, unde illud est: *Qui autem male egerunt, in resurrectionem judicii* (Joan. 5, 29): aliquando et in bono, secundum quod dictum est: *Deus, in nomine tuo salvum me fac, et in virtute tua judica me* (Psal. 53, 3). Per judicium quippe Dei fit ipsa bonorum malorumque discretio, ut liberandi a malo, non perdendi cum malis, boni ad dexteram segregentur. Propter quod ille clamabat: *Judica me, Deus.* Et quid dixerat velut exponens: *Et discerne,* inquit, *causam meam de gente non sancta* (Psal. 44, 1).

XV. 56. Cum autem de Jesu Christo Fi-

lio Dei unico Domino nostro, quod ad brevitatem confessionis pertinet dixerimus, adjungimus sic credere nos et in Spiritum sanctum, ut illa Trinitas compleatur, quae Deus est: deinde sancta commemoratur Ecclesia. Unde datur intelligi rationalem creaturam ad Jerusalem liberam pertinentem post commemorationem Creatoris, id est, summae illius Trinitatis, fuisse subdendam. Quoniam quidquid de homine Christo dictum est, ad unitatem personae Unigeniti pertinet. Rectus itaque confessionis ordo poscebat, ut Trinitati subjungeretur Ecclesia, tamquam habitatori domus sua, et Deo templum suum, et conditori civitas sua. Quae tota hic accipienda est, non solum ex parte, qua peregrinatur in terris a solis ortu usque ad occasum laudans nomen Domini, et post captivitatem vetustatis cantans canticum novum: verum etiam ex illa, quae in coelis semper, ex quo condita est, cohaesit Deo, nec ullum malum sui casus experta est. Haec in sanctis angelis beata persistit, et suae parti peregrinanti sicut oportet opitulatur: quia utraque una erit consortio aeternitatis, et nunc una est vinculo charitatis, quae tota instituta est ad colendum unum Deum. Unde nec tota, nec ulla pars

ejus vult se coli pro Deo, nec cuiquam esse Deus pertinenti ad templum Dei, quod aedificatur ex diis, quos facit non factus Deus. Ac per hoc Spiritus sanctus, si creatura, non creator esset, profecto creatura rationalis esset; ipsa est enim summa creatura. Et ideo in regula[1]) fidei non poneretur ante Ecclesiam, quia et ipse ad Ecclesiam pertineret in illa ejus parte, quae in coelis est. Nec haberet templum, sed etiam ipse templum, esset. Templum autem habet, de quo dicit Apostolus: *Nescitis quia corpora vestra templum est Spiritus sancti, qui in nobis est, quem habetis a Deo* (1. Cor. 6, 19)? De quibus alio loco dicit: *Nescitis quia corpora vestra membra sunt Christi* (Ibid. 15)? Quomodo ergo Deus non est, qui templum habet? aut minor Christo est, cujus membra templum habet? Neque enim aliud templum ejus, aliud templum Dei est, cum idem dicat Apostolus: *Nescitis quia templum Dei estis* (Ib. 3, 16), Quod ut probaret, adjecit: *Et Spiritus Dei habitat in vobis*. Deus ergo habitat in templo suo, non solum Spiritus sanctus, sed etiam Pater et Filius, qui etiam de corpore suo, per quod

[1]) Id est, in symbolo.

factus est caput Ecclesiae, quae in hominibus est: *Ut sit ipse in omnibus primatum tenens* (Coloss. 1, 18), ait: *Solvite templum hoc, et in triduo suscitabo illud* (Joan. 2, 9). Templum ergo Dei, hoc est totius summae Trinitatis, sancta est Ecclesia, scilicet universa in coelo et in terra.

57. Sed de illa, quae in coelo est, affirmare quid possumus, nisi quod nullus in ea malus est, nec quisquam deinceps inde cecidit aut casurus est, ex quo Deus *angelis peccantibus non pepercit*: sicut scribit apostolus Petrus: *Sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in judicio puniendos reservari* (2. Petr. 2, 4).

58. Quomodo autem se habeat beatissima illa et superna societas, quae ibi sint differentiae praepositurarum, ut cum omnes tanquam generali nomine angeli nuncupentur, (sicut in epistola ab Hebraeos legimus: *Cui enim angelorum dixit aliquando*: *Sede a dextris meis* (Hebr. 1, 13)? hoc quippe modo significavit omnes universaliter angegelos dici:) sint tamen illic archangeli: et utrum iidem archangeli appellentur virtutes; atque ita dictum sit: *Laudate eum omnes angeli ejus: laudate eum omnes virtutes ejus;* ac si diceretur: Laudate eum omnes

angeli ejus: laudate eum omnes archangeli ejus: et quid inter se distent quatuor illa vocabula, quibus universam ipsam coelestem societatem videtur Apostolus esse complexus dicendo: *Sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates* (Coloss. 1, 16), dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt: ego me ista ignorare confiteor[1]). Sed ne illud quidem certum habeo,

---

[1]) Fatendum quidem est, plures primis Ecclesiae seculis dubios haesisse circa ordinum angelicorum numerum, hinc vel cum Augustino hanc suam ignorantiam fatentur, vel quandoque suspicantur plures esse quam novem. Huc spectant Chrysostomi verba h. 4. de incompreh. „Sicut enim, inquit, sunt et aliae virtutes, quarum ne nomina quidem novimus. Cogitate animo, quanta sit haereticorum insolentia. Servorum ne appellationes quidem scimus, et illi Domini substantiam curiose inquirunt. Sunt enim angeli et archangeli et throni et dominationes et principatus et potestates. Sed non soli isti sunt coetus in coelis, verum infinitae gentes et nationes ineffabiles, quas nulla explicari potest oratio. Et unde constat, plures iis alias esse virtutes, quarum ne vocabula quidem novimus? Nimirum qui illa dixit Paulus et hoc asseveravit alterum, cum sic de Christo loquitur: *Sedere ipsum fecit supra omnem principatum et potestatem et virtutem et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro* (Eph. 1, 21.). Videtis uti sint aliqua nomina, quae manifesta illic erunt, cum sint

utrum ad eandem societatem pertineant sol et luna et cuncta sidera: quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu vel intelligentia, videantur.

59. Itemque angeli quis explicet cum qualibus corporibus apparuerint hominibus, ut non solum cernerentur, verum etiam tangerentur; et rursus non solida corpulentia, sed spiritali potentia quasdam visiones non oculis corporeis, sed spiritalibus, vel mentibus ingerant, vel dicant aliquid non ad aurem forincesus, sed intus in animo hominis,

---

ignota modo.“ Similia habet hom. 5. de incompreh. et h. 3. in ep. ad Eph. (Chrysostomum hac in re sequntur Theodoretus in Eph. 1, 21; Oecumenius et Theophylactus h. in l.). Tamen post seculum 5. communis facta est sententia de 9 angelorum ordinibus, imo haud pauci patres prioribus jam Ecclesiae seculis huic sententiae suffragabantur, ut annotavimus opusc. t. 7. p. 126 ss.; sed cum nulla hac de re exstet Ecclesiae definitio vel declaratio sive expressa sive aequivalens, nimium affirmare videtur Suarez, cum hanc de novem angelorum ordinibus sententiam de fide esse censet de Ang. l. 1. c. 13. n. 2. Ipse Dionysius (seu quicunque alius auctor), cujus auctoritate prae ceteris haec sententia innituitur, scribit de coel. Hierarchia c. 6. n. 1: „Quantae quidem sint et quales supercoelestium essentiarum dispositiones, et quo pacto earundem sacri ordines insilientur, solum exacta nosse censeo divinum illum, a quo consecrantur, principatum etc.“

etiam ipsi ibidem constituti: sicut scriptum est in prophetarum libro: *Et dixit mihi angelus, qui loquebatur in me* (Zach. 1, 9): non enim ait: Qui loquebatur ad me, sed *in me*. Vel appareant et in somnis, et colloquantur more somniorum: habemus quippe in Evangelio: *Ecce angelus Domini apparuit illi in somnis, dicens* (Matth. 1, 20). His enim modis velut indicant se angeli contrectabilia corpora non habere: faciuntque difficillimam quaestionem, quomodo patres ejus pedes laverint, quomodo Jacob cum angelo tam solida contrectatione luctatus sit. Cum ista quaeruntur, et ea sicut potest, quisque conjectat, non inutiliter exercentur ingenia, si adhibeatur disceptatio moderata, et absit error opinantium se scire quod nesciunt. Quid enim opus est, ut haec atque hujusmodi affirmentur vel negentur vel definiantur cum discrimine, quando sine crimine nesciuntur.

XVI. 60. Magis opus est dijudicare atque dignoscere, cum se satanas transfigurat velut angelum lucis, ne fallendo ad aliqua perniciosa seducat. Nam quando sensus corporis fallit, mentem vero non movet a vera rectaque sententia, qua quisque vitam fidelem gerit, nullum est in religione periculum,

vel cum se bonum fingens ea facit sive dicit, quae bonis angelis congruunt, etiam si credatur bonus, non est error christianae fidei periculosus aut morbidus. Cum vero per haec aliena ad sua incipit ducere, tunc eum dignoscere, nec ire post eum, magna et necessaria vigilantia est. Sed quotusquisque hominum idoneus est omnes mortiferos ejus dolos evadere, nisi regat atque tueatur Deus? Et ipsa hujus rei difficultas ad hoc est utilis, ne sit spes sibi quisque, aut homo alter alteri, sed Deus suis omnibus. Id enim nobis potius expedire prorsus piorum ambigit nemo.

61. Haec ergo quae in sanctis angelis et virtutibus Dei est Ecclesia tunc nobis sicuti est innotescet, cum ei conjuncti fuerimus in finem ad simul habendam beatitudinem sempiternam. Ista vero, quae ab illa peregrinatur in terris, eo nobis notior est, quod in illa sumus, et quia hominum est, quod et nos sumus. Haec sanguine Mediatoris nullum habentis peccatum ab omni redempta est peccato, ejusque vox est: *Si Deus pro nobis, quis contra nos? qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. 8, 31). Non enim pro angelis mortuus est Christus.

Sed ideo etiam pro angelis fit, quidquid hominum per ejus mortem redimitur et liberatur a malo, quoniam cum eis quodam modo redit in gratiam post inimicitias, quas inter homines et sanctos angelos peccata fecerunt, et ex ipsa hominum redemptione ruinae illius angelicae detrimenta reparantur.

62. Et utique noverunt angeli sancti docti de Deo, cujus veritatis aeterna contemplatione beati sunt, quanti numeri supplementum de genere humano integritas illius civitatis exspectet. Propter hoc ait Apostolus: *Instaurari omnia in Christo, quae in coelis sunt, et quae in terris, in ipso* (Ephes. 1, 10). Instaurantur quippe quae in coelis sunt, cum id quod inde in angelis lapsum est, ex hominibus redditur: instaurantur autem quae in terris sunt, cum ipsi homines, qui praedestinati sunt ad aeternam vitam, a corruptionis vetustate renovantur. Ac sic per illud singulare sacrificium, in quo Mediator est immolatus, quod unum multae in lege victimae figurabant, pacificantur coelestia cum terrestribus, et terrestria cum coelestibus. Quoniam sicut idem Apostolus dicit: *In ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare, et per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem*

crucis ejus, sive quae in terris sunt, sive quae in coelis (Coloss. 1, 19, 20).

63. *Pax ista praecellit,* sicut scriptum est, *omnem intellectum* (Philip. 4, 7); neque sciri a nobis, nisi cum ad ea venerimus, potest. Quomodo enim pacificantur coelestia nisi nobis, id est, concordando nobiscum? Nam ibi semper est pax et inter se universis intellectualibus creaturis et cum suo Creatore. Quae *pax praecellit,* ut dictum est, *omnem intellectum;* sed utique nostrum, non eorum, qui semper vident faciem Patris. Nos autem, quantuscunque sit in nobis intellectus humanus, ex parte scimus, et videmus nunc per speculum in aenigmate: cum vero aequales angelis Dei fuerimus, tunc quemadmodum et ipsi videbimus facie ad faciem, tantamque pacem habebimus erga eos, quantam et ipsi erga nos, quia tantum eos dilecturi sumus, quantum ab eis diligimur. Itaque pax eorum nota nobis erit, quia et nostra talis ac tanta erit, nec praecellet tunc intellectum nostrum: Dei vero pax, quae illic est erga eos, et nostrum et illorum intellectum sine dubitatione praecellet. De ipso quippe beata est rationalis creatura, quaecunque beata est, non ipse de illa. Unde secundum hoc melius accipitur quod scri-

ptum est: *Pax Dei quae praecellit omnem intellectum*: ut in eo quod dixit: *omnem*, nec ipse intellectus sanctorum angelorum esse possit exceptus, sed Dei solius: neque enim et ipsius intellectum pax ejus excellit.

XVII. 64. Concordant autem nobiscum angeli etiam nunc, cum remittuntur nostra peccata. Ideo post commemorationem sanctae Ecclesiae in ordine confessionis ponitur remissio peccatorum. Per hanc enim stat Ecclesia, quae in terris est: per hanc non perit quod perierat et inventum est. Excepto quippe baptismatis munere, quod contra originale peccatum donatum est, ut quod generatione attractum est, regeneratione detrahatur; et tamen activa quoque peccata, quaecumque corde, ore, opere commissa invenerit, tollit: hac ergo excepta magna indulgentia, unde incipit hominis renovatio, in qua solvitur omnis reatus et ingeneratus et additus, ipsa etiam vita cetera jam ratione utentis aetatis, quantalibet praepolleat fecunditate justitiae, sine peccatorum remissione non agitur. Quoniam filii Dei quandiu mortaliter vivunt, cum morte confligunt. Et quamvis de illis sit veraciter dictum: *Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (Rom. 8, 14): sic tamen Spiritu

Dei excitantur, et tamquam filii Dei proficiunt ad Deum, ut etiam spiritu suo, maxime agravante corruptibili corpore, tamquam filii hominum quibusdam humanis motibus deficiant ad se ipsos, et ideo peccent. Interest quidem quantum: neque enim quia peccatum est omne crimen, ideo crimen est etiam omne peccatum. Itaque sanctorum hominum vitam, quamdiu in hac mortali vivitur, inveniri posse dicimus sine crimine: *Peccatum autem si dixerimus, quia non habemus*, ut ait tantus Apostolus, *nosmetipsos seducimus, et veritas in nobis non est* (1. Joan. 1, 8).

65. Sed neque de ipsis criminibus quamlibet magnis remittendis in sancta Ecclesia Dei misericordia desperanda est agentibus poenitentiam secundum modum sui cujusque peccati[1]). In actione autem poenitentiae,

[1]) Hisce verbis haud obscure confessionis necessitas significatur. Si enim agenda est poenitentia *secundum modum cujusque peccati*, nec pro poenitentis arbitrio, sed secundum Ecclesiae judicium (ut patet ex eo, quod quandoque peccator pro criminis qualitate separandus sit ab Ecclesia, sermo ergo est de poenitentia et poena ab Ecclesiae praesidibus decernenda et taxanda) liquet, peccata innotescere debere Ecclesiae ministris, qui remittendi potestate sunt instructi, quod peccatoris confessionem supponit.

ubi tale commissum est, ut is qui commisit a Christi etiam corpore separetur, non tam consideranda est mensura temporis quam doloris. Cor enim contritum et humiliatum Deus non spernit. Verum quia plerumque dolor alterius cordis occultus est alteri, neque in aliorum notitiam per verba vel quaecunque alia signa procedit, cum sit coram illo, cui dicitur: *Gemitus meus a te non est absconditus* (Psal. 37, 10): recte constituuntur ab iis, qui ecclesiis praesunt, tempora poenitentiae, ut fiat satis etiam Ecclesiae, in qua remittuntur ipsa peccata: extra eam quippe non remittuntur. Ipsa namque proprie Spiritum sanctum pignus accepit, sine quo non remittuntur ulla peccata, ita ut quibus remittuntur, consequantur vitam aeternam. Magis enim propter futurum judicium fit remissio peccatorum.

66. In hac autem vita usque adeo valet quod scriptum est: *Grave jugum super filios Adam a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturae in matrem omnium* (Eccli. 40, 1): ut etiam parvulos videamus post lavacrum regenerationis diversorum malorum afflictione cruciari: ut intelligamus, totum quod salutaribus agitur sacramentis, magis ad spem venturorum bo-

norum, quam ad retentionem vel adeptionem praesentium pertinere. Multa etiam hic videntur ignosci et nullis suppliciis vindicari: sed eorum poenae reservantur in posterum. Neque enim frustra ille proprie dicitur dies judicii, quando venturus est judex vivorum atque mortuorum. Sicut e contrario vindicantur hic aliqua, et tamen si remittuntur, profecto in futuro seculo non nocebunt. Propterea de quibusdam temporalibus poenis, quae in hac vita peccantibus irrogantur, eis quorum peccata delentur, ne reserventur in finem, ait Apostolus: *Si enim nos ipsos judicaremus, a Domino non judicaremur: cum judicamur autem, a Domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur* (1. Cor. 11, 31, 32).

XVIII. 67. Creduntur autem a quibusdam etiam ii, qui nomen Christi non relinquunt, et ejus lavacro in Ecclesia baptizantur, nec ab eo ullo schismate vel haeresi praeciduntur, in quantislibet sceleribus vivant, quae nec diluant poenitendo, nec eleemosynis redimant, sed in eis usque ad hujus vitae ultimum diem pertinacissime perseverent, salvi futuri per ignem; licet pro magnitudine facinorum flagitiorumque diuturno, non tamen aeterno igne puniri. Sed qui hoc credunt, et

tamen catholici sunt, humana quadam benevolentia mihi falli videntur. Nam Scriptura divina aliud consulta respondet. Librum autem de hac quaestione conscripsi, cujus titulus est: *De fide et operibus:* ubi secundum Scripturas sanctas, quantum Deo adjuvante potui demonstravi, eam fidem salvos facere, quam satis evidenter expressit Paulus apostolus dicens: *In Christo enim Jesu neque circumcisio quidquam valet, neque praeputium, sed fides quae per dilectionem operatur* (Galat. 5, 6). Si autem male et non bene operatur, procul dubio secundum apostolum Jacobum: *Mortua est in semetipsa* (Jac. 2, 17). Qui rursus ait: *Si fidem dicat se quis habere, opera autem non habeat, numquid poterit fides salvare eum* (Ibid. 14)? Porro autem si homo sceleratus propter fidem solam per ignem salvabitur, et sic est accipiendum quod ait beatus Paulus: *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (1. Cor. 3, 15): poterit ergo salvare sine operibus fides, et falsum erit quod dixit ejus coapostolus Jacobus. Falsum erit et illud quod idem ipse Paulus dixit: *Nolite*, inquit, *errare; neque fornicatores, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum*

concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt (1. Cor. 6, 9-12). Si enim etiam in istis perseverantes criminibus tamen propter fidem Christi salvi erunt, quomodo in regno Dei non erunt?

68. Sed quia haec apostolica manifestissima et apertissima testimonia falsa esse non possunt, illud quod obscure dictum est de iis, qui superaedificant super fundamentum, quod est Christus, non aurum, argentum, lapides pretiosos, sed ligna, foenum, stipulam (de his enim dictum est, quod per ignem salvi erunt; quoniam fundamenti merito non peribunt): sic intelligendum est, ut his manifestis non inveniatur esse contrarium. Ligna quippe et foenum et stipula non absurde accipi possunt rerum secularium, quamvis licite concessarum, tales cupiditates, ut amitti sine animi dolore non possint. Cum autem iste dolor urit, si Christus in corde fundamenti habet locum, id est, ut ei nihil anteponatur, et malit homo, qui tali dolore uritur, rebus quas ita diligit, magis carere quam Christo, per ignem fit salvus. Si autem res hujusmodi temporales ac seculares tempore tentationis maluerit tenere quam Christum, eum in fundamento

non habuit: quia haec priore loco habuit, cum in aedificio prius non sit aliquid fundamento. Ignis enim, de quo eo loco est locutus Apostolus, talis debet intelligi, ut ambo per eum transeant, id est, et qui aedificat super hoc fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos; et qui aedificat ligna, foenum et stipulam. Cum enim hoc dixisset, adjunxit: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. Si cujus opus permanserit, quod superaedificavit, mercedem accipiet. Si cujus opus autem exustum fuerit, damnum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (1. Cor. 3, 13-15). Non ergo unius eorum, sed utriusque opus ignis probabit. Est quidam ignis tentatio tribulationis, de quo aperte alio loco scriptum est: *Vasa figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis* (Eccli. 27, 6). Iste ignis in hac interim vita facit quod Apostolus dixit, si accidat duobus fidelibus, uni scilicet cogitanti quae Dei sunt, quomodo placeat Deo, hoc est, aedificanti super Christum fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos; alteri autem cogitanti ea, quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, id est, aedificanti super idem fundamentum ligna, foenum, stipulam. Illius enim opus

non exuritur, quia non ea dilexit, quorum amissione crucietur: exuritur autem hujus; quoniam sine dolore non pereunt, quae cum amore possessa sunt. Sed quoniam alterutra conditione proposita, eis potius carere mallet quam Christo, nec timore amittendi talia deserit Christum, quamvis doleat cum amittit; *Salvus est quidem, sic tamen quasi per ignem:* quia urit eum rerum dolor, quas dilexerat, amissarum; sed non subvertit neque consumit fundamenti stabilitate atque incorruptione munitum.

69. Tale aliquid etiam post hanc vitam fieri, incredibile non est, et utrum ita sit, quaeri potest[1]), et aut inveniri, aut latere,

---

[1]) Videri posset, advertit in h. l. Faure, Augustinus n. c. 69. purgatorium proponere non tamquam fidei dogma, sed probabilem opinionem. Sane ex haereticis Petrus Martyr locor. commun. class. 3. c. 9. „De patribus quid senserint hac super re, non habeo quid aliud referam, nisi majorem illorum partem in eam sententiam esse propensos, ut purgatorium concedant. Sed apud nullos eorum memini me legisse, articulum esse fidei, ut qui secus opinatus fuerit, salutem habere non possit.“ At non ita scripsisset Martyr, si legisset ac meminisset Augustini in l. de haer., ubi inter Aërii dogmata recenset *orare* vel *offerre pro mortuis oblationem non oportere.* Ac quamvis in hoc contextu libri de haer. dogma hoc non appellet *haereticum*, id tamen prae-

nonnullos fideles per ignem quendam purgatorium, quanto magis minusve bona pe-

---

stat in l. fine: „Quid contra ista sentiat Ecclesia catholica . . . superflue quaeritur, dum propter haec scire sufficiat, eam contra ista sentire, nec aliquid horum in fidem quemquam debere recipere.“ Tandem concludit: „Omnis itaque christianus catholicus ista non debet credere.“ Adde Augustinum l. 9. confess. c. 12. l. de cura pro mortuis ger. cc. 1, 4; s. 172 al. 32. de verbis Ap., ubi docet *non esse dubitandum, non esse ambigendum.* Dat autem rationem: *Hoc enim a patribus traditur, universa observat Ecclesia.* Imo in hujus Enchir. n. 109: „Neque, inquit, negandum est, defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium Mediatoris offertur vel eleemosynae in Ecclesiae fiunt.“ Duo itaque secernenda sunt: 1) an sit in alia vita purgatorium sensu catholicorum. De hoc non dubitat Augustinus, neque hanc veritatem probabilibus accenset. 2) Quodnam sit purgatorium in alia vita, num per ignem habeatur. Hoc Augustinus iis annumerat, quae certa ac definita non sunt, et de quibus quaeri potest. Neque id solum verum fuit aetate Augustini. „Dubium est, ait Bellarminus l. 2. de purg. c. 10, an ille ignis sit proprie dictus ignis, an metaphorice.“ Respondet: „Communis sententia theologorum est, verum et proprium esse ignem et ejusdem speciei cum nostro elementari. Quae sententia non est quidem de fide, quia nusquam ab Ecclesia definita est, imo in concilio florentino graeci aperte professi fuerunt, se non ponere ignem in purgatorio, et tamen in definitione facta sessione ultima definitur, purgatorium esse nulla men-

reuntia dilexerunt, tanto tardius citiusque salvari; non tamen tales, de quibus dictum est: *Quod regnum Dei non possidebunt*, nisi convenienter poenitentibus eadem crimina remittantur. Convenienter autem dixi, ut steriles in eleemosynis non sint, quibus tantum tribuit Scriptura divina, ut earum tantummodo fructum se imputaturum praenunciet Dominus dextris, et earum tantummodo sterilitatem sinistris, quando his dicturus est: *Venite, benedicti Patris mei, percipite, regnum*; illis autem: *Ite in ignem aeternum* (Matth. 25, 34-41).

XIX. 70. Sane cavendum est, ne quisquam existimet infanda illa crimina, qualia qui agunt, regnum Dei non possidebunt, quotidie perpetranda, et eleemosynis quotidie redimenda. In melius quippe est vita mutanda, et per eleemosynas de peccatis praeteritis est propitiandus Deus; non ad hoc emendus quodam modo, ut ea semper liceat impune committere. *Nemini enim dedit laxamentum peccandi* (Eccli. 15, 21): quamvis miserando deleat jam facta peccata, si non satisfactio congrua negligatur.

---

tione ignis habita. Tamen est sententia probabilissima."

71. De quotidianis autem brevibus levibusque peccatis, sine quibus haec vita non ducitur, quotidiana fidelium oratio satisfacit. Eorum est enim dicere: *Pater noster, qui es in coelis*, qui jam Patri tali regenerati sunt ex aqua et Spiritu. Delet omnino haec oratio minima et quotidiana peccata. Delet et illa, a quibus vita fidelium etiam scelerate gesta, sed poenitendo in melius mutata discedit, si quemadmodum veraciter dicitur: *Dimitte nobis debita nostra*, quoniam non desunt quae dimittantur: ita veraciter dicatur: *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. 6, 9-12); id est, si fiat quod dicitur; quia et ipsa eleemosyna est, veniam petenti homini ignoscere.

72. Ac per hoc ad omnia, quae utili misericordia fiunt, valet quod Dominus ait: *Date eleemosynam et ecce omnia munda sunt vobis* (Luc. 11, 41). Non solum ergo qui dat esurienti cibum, sitienti potum, nudo vestimentum, peregrinanti hospitium, fugienti latibulum, aegroto vel incluso visitationem, captivo redemptionem, debili subvectionem, coeco deductionem, tristi consolationem, non sano medelam, erranti viam, deliberanti consilium, et quod cuique necessarium est indigenti; verum etiam qui dat

veniam peccanti, eleemosynam dat; et qui emendat verbere in quem potestas datur, vel coërcet aliqua disciplina, et tamen peccatum ejus, quo ab illo laesus aut offensus est, dimittit ex corde vel orat, ut ei dimittatur, non solum in eo quod dimittit atque orat, verum etiam in eo quod corripit et aliqua emendatoria poena plectit, eleemosynam dat; quia misericordiam praestat. Multa enim bona praestantur invitis, quando eorum consulitur utilitati, non voluntati: quia ipsi sibi inveniuntur esse inimici, amici vero eorum potius illi, quos inimicos putant; et reddunt errando mala pro bonis, cum reddere mala christianus non debeat nec pro malis. Multa itaque genera sunt eleemosynarum, quae cum facimus, adjuvamur ut dimittantur nostra peccata.

73. Sed ea nihil est majus, qua ex corde dimittimus, quod in nos quisque peccavit. Minus enim magnum est erga eum esse benevolum, sive etiam beneficum, qui tibi mali nihil fecerit: illud multo grandius et magnificentissimae bonitatis est, ut tuum quoque inimicum diligas, et ei qui tibi malum vult et, si potest, facit, tu bonum semper velis faciasque, cum possis, audiens dicentem Deum: *Diligite inimicos vestros, bene facite eis qui vos oderunt, et orate pro eis*

qui vos persequuntur (Matth. 5, 44). Sed quoniam perfectorum sunt ista filiorum Dei, quo quidem se debet omnis fidelis extendere, et humanum animum ad hunc affectum orando Deum secumque agendo luctandoque perducere: tamen quia hoc tam magnum bonum tantae multitudinis non est, quantam credimus exaudiri, cum in oratione dicitur: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. 6,12); procul dubio verba sponsionis hujus implentur, si homo qui nondum ita profecit, ut jam diligat inimicum, tamen quando rogatur ab homine, qui peccavit in eum, ut ei dimittat, dimittit ex corde: quia etiam sibi roganti utique vult dimitti, cum orat et dicit: *Sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*: id est, sic dimitte debita nostra rogantibus nobis, sicut et nos dimittimus rogantibus debitoribus nostris.

74. Jamvero qui eum, in quem peccavit, hominem rogat, si peccato suo movetur, ut roget, non est adhuc deputandus inimicus, ut eum diligere sit difficile, sicut difficile erat, quando inimicitias exercebat. Quisquis autem roganti et peccati sui poenitenti non ex corde dimittit, nullo modo existimet a Domino sua peccata dimitti, quoniam mentiri veritas non

potest. Quem vero lateat Evangelii auditorem sive lectorem, quis dixerit: *Ego sum veritas* (Joan. 14, 6)? Qui cum docuisset orationem, hanc in ea positam sententiam vehementer commendavit dicens: *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et vobis Pater vester coelestis peccata vestra. Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet peccata vestra* (Matth. 6, 14, 15). Ad tam magnum tonitruum qui non expergiscitur, non dormit, sed mortuus est: et tamen potens est ille etiam mortuos suscitare.

XX. 75. Sane qui sceleratissime vivunt, nec curant talem vitam moresque corrigere, et inter ipsa facinora et flagitia sua eleemosynas frequentare non cessant, frustra ideo sibi blandiuntur, quoniam Dominus ait: *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.* Hoc enim quam late pateat, non intelligunt. Sed ut intelligant, attendant quibus dixerit. Nempe in Evangelio sic scriptum est: *Cum loqueretur, rogavit illum quidam pharisaeus, ut pranderet apud se, et ingressus recubuit. Pharisaeus autem coepit intra se reputans dicere, quare non baptizatus esset ante prandium? Et ait Dominus ad illum: Nunc vos, phari-*

saei, quod deforis est calicis et catini, mundatis; quod autem intus est vestrum, plenum est rapina et iniquitate. Stulti, nonne qui fecit id, quod deforis est, etiam id quod intus est fecit? Verumtamen quod superest, date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis (Luc. 11, 37-41). Itane hoc intellecturi sumus, ut pharisaeis non habentibus fidem Christi, etiamsi non in eum crediderint, nec renati fuerint ex aqua et Spiritu, munda sint omnia, tantum si eleemosynas dederint, sicut isti eas dandas putant? cum sint immundi omnes, quos non mundat fides Christi, de qua scriptum est: *Mundans fide corda eorum* (Act. 15, 9): et dicat Apostolus: *Immundis autem et infidelibus nihil est mundum, sed polluta sunt eorum et mens et conscientia* (Tit. 1, 15). Quomodo ergo pharisaeis omnia munda essent, si eleemosynas darent, et fideles non essent? Aut quomodo fideles essent, si in Christum credere atque in ejus renasci gratia noluissent? Et tamen verum est quod audierunt: *Date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis.*

76. Qui enim vult ordinate dare eleemosynam, a se ipso debet incipere, et eam sibi primum dare. Est enim eleemosyna opus

misericordiae, verissimeque dictum est: *Miserere animae tuae placens Deo* (Eccli. 30, 24). Propter hoc renascimur, ut Deo placeamus, cui merito displicet quod nascendo contraximus. Haec est prima eleemosyna, quam nobis dedimus, quoniam nos ipsos miseros per miserantis Dei misericordiam requisivimus, justum judicium ejus confitentes, quo miseri effecti sumus, de quo dicit Apostolus: *Judicium quidem ex uno in condemnationem* (Rom. 5, 16): et magnae charitati ejus gratias agentes, de qua idem ipse dicit gratiae praedicator: *Commendat autem suam dilectionem Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est* (Ibid. 8): ut et nos veraciter de nostra miseria judicantes, et Deum charitate, quam donavit ipse, diligentes pie recteque vivamus. Quod judicium et charitatem Dei cum pharisaei praeterirent, decimabant tamen propter eleemosynas, quas faciebant, etiam quaeque minutissima fructuum suorum: et ideo non dabant eleemosynas a se incipientes, secumque prius misericordiam facientes. Propter quem dilectionis ordinem dictum est: *Diliges proximum tuum tamquam te ipsum* (Luc. 10, 27). Cum ergo increpasset eos, quod forinsecus

se lavabant, intus autem rapina et iniquitate pleni erant, admonens quadam eleemosyna, quam sibi homo debet primitus dare, interiora mundari: *Verumtamen*, inquit, *quod superest, date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis* (Id. 11, 41). Deinde ut ostenderet, quid admonuisset, et quid ipsi facere non curarent, ne illum putarent eorum eleemosynas ignorare: *Sed vae vobis*, inquit, *pharisaeis*: tamquam diceret: Ego quidem commonui vos eleemosynam dandam, per quam vobis munda sint omnia: *Sed vae vobis, qui decimatis mentham et rutam et omne olus;* has enim novi eleemosynas vestras, ne de illis me nunc vos admonuisse arbitremini: *Et praeteritis judicium et charitatem Dei;* qua eleemosyna possetis ab omni inquinamento interiori mundari, ut vobis munda essent et corpora, quae lavatis: hoc est enim *omnia*, et interiora scilicet et exteriora: sicut alibi legitur: *Mundate quae intus sunt, et quae foris sunt, munda erunt* (Matth. 23, 26). Sed ne istas eleemosynas, quae fiunt de fructibus terrae, respuisse videretur: *Haec*, inquit, *oportuit facere*, id est, judicium et charitatem Dei, *et illa non omittere* (Luc. 11, 42), id est, eleemosynas fructuum terrenorum.

77. Non ergo se fallant, qui per eleemosynas quaslibet largissimas fructuum suorum vel cujuscunque pecuniae impunitatem se emere existimant in facinorum immanitate ac flagitiorum nequitia permanendi: non solum enim haec faciunt, sed ita diligunt, ut in eis semper optent, tantum si possint impune, versari. *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam* (Psal. 10, 6): et qui odit animam suam, non est in eam misericors, sed crudelis. Diligendo eam quippe secundum seculum, odit eam secundum Deum. Si ergo vellet ei dare eleemosynam, per quam illi essent munda omnia, odisset eam secundum seculum, et diligeret secundum Deum. Nemo autem dat eleemosynam qualemlibet, nisi unde det ab illo accipiat, qui non eget: ideo dictum est: *Misericordia ejus praeveniet me* (Id. 58, 11).

XXI. 78. Quae sint autem levia, quae gravia peccata, non humano, sed divino sunt pensanda judicio. Videmus enim quaedam ab ipsis quoque apostolis ignoscendo fuisse concessa: quale illud est, quod venerabilis Paulus conjugibus ait: *Nolite fraudare invicem, nisi ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi; et iterum ad idipsum estote, ne vos tentet satanas propter incontinen-*

tiam vestram (1. Cor. 7, 5): quod putari posset non esse peccatum, misceri scilicet conjugi non filiorum procreandorum causa, quod bonum est nuptiale, sed carnalis etiam voluptatis, ut fornicationis, sive adulterii, sive cujusquam alterius immunditiae mortiferum malum, quod turpe est etiam dicere, quo potest tentante satana libido pertrahere, incontinentium devitet infirmitas. Posset ergo, ut dixi, hoc putari non esse peccatum, nisi addidisset: *Hoc autem dico secundum veniam, non secundum imperium.* Quis autem jam esse peccatum neget[1]), cum dari veniam facientibus apostolica auctoritate fateatur? Tale quiddam est, ubi dicit: *Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens judicari apud iniquos, et non apud sanctos?* Et paulo post: *Secularia igitur judicia si habueritis,* inquit, *eos, qui contemptibiles sunt in Ecclesia, hos collocate. Ad reverentiam vobis dico: sic*

---

[1]) Negat tamen et saepius negat Chrysostomus ut l. de virgin. c. 9, 19; hom. 19. in 1. ep. ad Corinthios; hom. 5. quales ducendae sint uxores n. 5; hom. 60. in Matth. etc. Hinc infert Faure, magna nobis utendum esse modestia in rerum praecipue theologicarum et moralium judicio, cum tantae auctoritatis patres hac in quaestione adeo inter se dissideant.

non est inter vos quisquam sapiens, qui possit inter fratrem suum judicare; sed frater cum fratre judicatur, et hoc apud infideles (1. Cor. 6, 1-6). Nam et hinc posset putari judicium habere adversus alterum, non esse peccatum, sed tantummodo id extra Ecclesiam velle judicari, nisi secutus adjungeret: *Jam quidem omnino delictum est, quia judicia habetis vobiscum.* Et ne quisquam hoc ita excusaret, ut diceret, justum se habere negotium, sed iniquitatem se pati, quam vellet a se judicum sententia removeri: continuo talibus cogitationibus vel excusationibus occurrit atque ait: *Quare non magis iniquitatem patimini? quare non potius fraudamini?* Ut ad illud redeatur, quod Dominus ait: *Si quis voluerit tunicam tuam tollere, et judicio tecum contendere, dimitte illi et pallium* (Matth. 5, 40). Et alio loco: *Qui abstulerit*, inquit, *tua, noli repetere* (Luc. 6, 30). Prohibuit itaque suos de secularibus rebus cum aliis hominibus habere judicium: ex qua doctrina Apostolus dicit esse delictum. Tamen cum sinit in Ecclesia talia judicia finiri inter fratres fratribus judicantibus, extra Ecclesiam vero terribiliter vetat, manifestum est etiam hic, quid secundum veniam concedatur in-

firmis. Propter haec atque hujusmodi peccata et alia, licet iis minora, quae fiunt verborum et cogitationum offensionibus, apostolo Jacobo confitente ac dicente: *In multis enim offendimus omnes* (Jacob. 3, 2): oportet ut quotidie crebroque oremus Dominum, atque dicamus: *Dimitte nobis debita nostra:* nec in eo quod sequitur mentiamur: *Sicut et nos dimittimus debitóribus nostris* (Matth. 6, 12).

79. Sunt autem quaedam, quae levissima putarentur, nisi in Scripturis demonstrarentur opinione graviora. Quis enim dicentem fratri suo: *fatue*, reum gehennae putaret, nisi Veritas diceret? Cui tamen vulneri subjecit continuo medicinam[1]), praeceptum fra-

---

[1]) Non excludit, inquit Faure ad h. n., Augustinus tum h. l. tum pluribus aliis similibus medicinam *per Ecclesiae claves*, licet mentionem faciat solius caritatis remittentis injurias. In hanc rem facit regula, quam Augustinus tradit l. de fide et oper., quem octo circiter annis ante Enchiridion scripserat. Nam c. 9. „Spado, inquiunt, ille quem Philippus baptizavit (Act. 8.), nihil plus dixit, quam *credo Filium Dei esse Jesum Christum*, et in hac professione continuo baptizatus est;“ ex quo inferebant adversarii, nihil curatum fuisse de instructione morum, sed tantum de fide. Respondet Augustinus: „Scriptura tacuit atque intelligenda dimisit cetera . . . quae licet taceantur in Scripturis gratia

ternae reconciliationis adjungens; mox quippe ait: *Si ergo offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te* (Ib. 5, 22, 23), etc. Aut quis aestimaret quam magnum peccatum sit, dies observare et menses et annos et tempora, sicut observant qui certis diebus sive mensibus sive annis volunt vel nolunt aliquid inchoare, eo quod secundum vanas doctrinas hominum fausta vel infausta existiment tempora; nisi hujus mali magnitudinem ex timore Apostoli pensaremus, qui talibus ait: *Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis* (Galat. 4, 11)?

80. Huc accedit, quod peccata, quamvis

---

brevitatis, tamen *serie traditionis* scimus adimplenda.“ Eandem regulam adhibeas in Augustino. Hactenus Faure. Ceterum Augustinum agnovisse in Ecclesia potestatem clavium, per quam fiat peccatorum remissio, patet ex plurimis testimoniis, quae ex ipso adduximus in annot. opusc. t. 5. p. 206 ss., et annot. opusc. t. 14. p. 134 ss. Quibus adde verba s. 214. n. 11: „Sanctam quoque Ecclesiam diligite, praedicate. Ipsa est, quae malos . . . tolerat in communione sacramentorum. Haec . . . claves accepit regni coelorum, ut in illa per sanguinem Christi operante Spiritu s. fiat remissio peccatorum. In hac Ecclesia reviviscet anima, quae fuerit mortua peccatis, ut convivificetur Christo.“

magna et horrenda, cum in consuetudinem venerint, aut parva aut nulla esse creduntur; usque adeo ut non solum non occultanda, verumetiam praedicanda ac diffamanda videantur, quando, sicut scriptum est: *Laudatur peccator in desideriis animae suae, et qui iniqua gerit benedicitur* (Psal. 9, 24). Talis in divinis libris iniquitas clamor vocatur. Sicut habes apud Isaïam prophetam de vinea mala: *Expectavi*, inquit, *ut faceret judicium, fecit autem iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem* (Isaï. 5, 7). Unde est et illud in Genesi: *Clamor Sodomorum et Gomorrhaeorum multiplicatus est* (Gen. 18, 20). Quia non solum jam apud eos non puniebantur illa flagitia verum etiam publice veluti lege frequentabantur. Sic nostris temporibus ita multa mala, etsi non talia, in apertam consuetudinem jam venerunt, ut pro his non solum excommunicare aliquem laïcum non audeamus, sed nec clericum degradare. Unde cum exponerem ante aliquot annos epistolam ad Galatas, in eo ipso loco, ubi ait Apostolus: *Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis* (Galat. 4, 11); exclamare compulsus sum: „Vae peccatis hominum, quae sola inusitata exhorrescimus: usitata vero, pro

quibus abluendis Filii Dei sanguis effusus est, quamvis tam magna sint, ut omnino claudi contra se faciant regnum Dei, saepe videndo omnia tolerare, saepe tolerando nonnulla etiam facere cogimur." Atque utinam, o Domine, non omnia, quae non potuerimus prohibere, faciamus!" Sed videro utrum me immoderatus dolor incaute aliquid compulerit dicere.

XXII. 81. Hoc nunc dicam, quod quidem et in aliis opusculorum meorum locis saepe jam dixi. Duabus ex causis peccamus[1]), aut

---

[1]) Annotationem admodum prolixam huic c. subjicit Faure, in qua plurima proponit ad explicandam tuendamque Augustini doctrinam adversus Jansenii (qui hoc c. saepe abutitur cf. de gratia Chr. c. 5, 6) cavillationes valde oportuna. Nonnulla ex illa delibabimus. *Duabus ex causis peccamus.* Loquitur h. l. Augustinus de causis, ut scholastici dicunt, *formalibus* peccatorum, non vero de causis *efficientibus*: atque hoc pacto totus hujus c. contextus de peccatis ignorantiae vincibilis et infirmitatis sibi optime consonat. Sicut enim malum infirmitatis habetur seu constituitur tamquam a forma „non faciendo quod debere fieri jam videmus, ita malum seu peccatum ignorantiae" utique vincibilis habetur formaliter seu constituitur tamquam a forma „non videndo quod facere debeam," sed culpabiliter *non videndo* secundum illud Augustini l. 3. de lib. arb. c. 19: „Non tibi deputatur ad culpam, quod invitus ignoras, sed quod negligis quaerere, quod ignoras;"

nondum videndo quid facere debeamus: aut non faciendo, quod debere fieri jam videmus:

---

et c. 22: „Hoc animae deputatur in reatum . . . quod scire non studuit, et quod dignam facilitati comparandae ad recte faciendum operam non dedit.“ Quod si malum ignorantiae invincibile sit, non erit *proprie* peccatum ex s. Augustino, sed per synecdochen, quia effectus seu poena peccati originalis. Hinc l. 3. de lib. arb. c. 19: „Illud quod ignorans quisque non recte facit, et quod recte nolens facere non potest, ideo dicuntur peccata, quia de peccato illo liberae voluntatis originem ducunt. Illud enim praecedens meruit ista sequentia. Nam sicut linguam dicimus non solum membrum, quod movemus in ore, dum loquimur, sed etiam illud, quod hujus membri motum consequitur, i. e. formam tenoremque verborum, secundum quem modum dicitur alia lingua graeca, alia latina; sic non solum peccatum illud dicimus, quod proprie vocatur peccatum, libera enim voluntate et ab sciente committitur: sed etiam illud, quod jam de hujus supplicio consequatur necesse est.“ Utrumque ignorantiae malum complexus est Augustinus ep. 194. ad Sixtum n. 27: „Ipsa ignorantia in eis, qui intelligere *noluerunt* sine dubitatione *peccatum* est (et malum ignorantiae vincibilis, quod scholastici appellant peccatum formale): in eis autem, qui *non potuerunt*, *poena* peccati:“ nempe originalis et, ut scholastici vocant, peccatum materiale, ita enim appellant, quod fit ex ignorantia invincibili. Cum autem Augustinus h. Enchir. l. fateatur, se *saepe in aliis opusculis suis* eadem dixisse, habes quomodo similia explices in aliis Augustini locis. — Observandum deinde diligentissime est, quod cum Augustinus do-

quorum duorum illud ignorantiae malum est, hoc infirmitatis. Contra quae quidem

---

cet „contra malum ignorantiae et infirmitatis pugnare nos convenit," jam supponit nos aliquali auxilio instructos, quo pugnare possimus. Pugnare enim contra haec mala sine aliquo gratiae auxilio pelagianum est et millies damnatum ab Augustino ex illo Davidis (Ps. 58, 11): *Misericordia ejus praeveniet me* (cf. de Spir. et lit. c. 34). „Sed profecto vincimur, nisi divinitus adjuvemur," pergit Augustinus; nempe praeter illud inchoatum auxilium, quo pugnam inchoare possimus, necessarium est ulterius auxilium, quo proxime possimus plene observare praeceptum et exsequi, quae debemus. Pluribus deinde Augustini testimoniis innixus hoc (cf. infra annot. 2. ad n. 118) hos veluti canones statuit Faure: „1) In doctrina s. Augustini gratia, adjutorium ac similia usurpantur frequentissime a s. Doctore pro gratia et adjutorio *completo* et *proximo* ad legem et mandata servanda. 2) Hoc sensu saepe Augustinus docet gratiam dari conantibus, petentibus, clamantibus, laborantibus nobis i. e. *gratiam completam* nobis eas dispositiones praestantibus ex gratia initiali seu *aliquantula*, quaeque est aliquid dilectionis. 3) Hoc sensu multi dicuntur ab Augustino destituti gratia, nempe *completa,* et quidem ex culpa ipsorum, quia male usi sunt gratia *aliquantula,* qua petere et clamare poterant. 4) Hoc sensu frequentissimum est in Augustino: *Si destituimur adjutorio divino, peccamus,* quod durum videtur; quomodo enim peccabit sic destitutus ideoque impotens? Sed sensus est planus ac facilis ex dictis. Si destituimur adjutorio completo, peccabimus, quippe habentes aliquantulam gra-

pugnare nos convenit: sed profecto vincimur, nisi divinitus adjuvemur, ut non solum videamus quid faciendum sit, sed etiam accedente sanitate delectatio justitiae vincat in nobis earum rerum delectationes, quas vel habere cupiendo, vel amittere metuendo scientes videntesque peccamus; jam non solum

---

tiam sive initialem (et orationis) possemus clamare, petere, pulsare et uberiori auxilio praeveniri. Non autem ea conditionalis significat hypothesim, qua *omni* divino auxilio destituti simus proportionato naturae rerum gerendarum aut omittendarum, et sic destituti peccemus, quod maxime Augustino repugnaret. „Quis enim peccat in eo, quod nullo modo caveri potest (l. 3. de lib. arb. c. 18)?" — Denique cum Augustinus scribit: *Divinitus adjuvemur, ut non solum videamus* etc. nil aliud significat, nisi nos adjuvari, ut non solum sciamus facienda, sed etiam faciamus. Hic est effectus, hic fructus, hic terminus divini adjutorii, indeliberatae cognitionis et indeliberatae et praevenientis delectationis, ut haec vincat sive operetur victoriam contrariae indeliberatae allicientis concupiscentiae, quae victoria formalissime sita est in *deliberato* consensu, assensu, voluntate ac delectatione justitiae, non vero in consensu *necessario* expresso in sensu Jansensii per gradualem excessum delectationis divinitus inspiratae, hinc indeliberatae supra delectationem terrenam indeliberatam. Hinc Augustinus delectationes *indeliberatas* licet inaequales nunquam dicit *victrices* vel *victas*.

peccatores, quod eramus etiam cum per ignorantiam peccabamus, verum etiam legis praevaricatores, cum id non facimus quod faciendum (jam esse novimus), vel facimus quod non faciendum esse jam scimus. Quapropter non solum si peccavimus, ut ignoscat, propter quod dicimus: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Matth. 6, 12); verum etiam ne peccemus, ut regat, propter quod dicimus: *Ne nos inferas in tentationem*, ille rogandus est, cui dicitur in Psalmo: *Dominus illuminatio meo et salus mea* (Psal. 24, 1): ut illuminatio detrahat ignorantiam, salus infirmitatem.

82. Nam et ipsa poenitentia, quando digna causa est secundum morem Ecclesiae, cur agatur, plerumque infirmitate non agitur: quia et pudor timor est displicendi, dum plus delectat hominum existimatio quam justitia, qua se quisque humiliat poenitendo. Unde non solum cum agitur poenitentia, verum etiam ut agatur, Dei misericordia necessaria est. Alioquin non diceret Apostolus de quibusdam: *Ne forte det illis Deus poenitentiam* (Tim. 2, 25). Et ut Petrus amare fleret, praemisit Evangelista, et ait: *Respexit eum Dominus* (Luc. 22, 61).

83. Qui vero in Ecclesia remitti peccata non credens contemnit tantam divini muneris largitatem, et in hac obstinatione mentis diem claudit extremum, reus est illo irremissibili peccato in Spiritum sanctum, in quo Christus peccata dimittit. De qua quaestione difficili in quodam propter hoc solum conscripto libello enucleatissime quantum potui disputavi[1].

XXIII. 84. Jamvero de resurrectione carnis, non sicut quidam revixerunt, iterumque sunt mortui, sed in aeternam vitam, sicut Christi ipsius caro resurrexit, quemadmodum possim breviter disputare, et omnibus quaestionibus, quae de hac re moveri assolent satisfacere, non invenio. Resurrecturam tamen carnem omnium quicunque nati sunt hominum atque nascentur, et mortui sunt atque morientur, nullo modo dubitare debet christianus.

85. Unde primo occurrit de abortivis foetibus quaestio, qui jam quidem nati sunt in

---

[1]) Non alio credimus libello, nisi serm. nunc 71, qui olim fuit 11. de verbis Dom. Disputavit etiam de eo in exposit. inchoata ep. ad Rom. n. 14. ss., ep. 185. al. 50. n. 48. Cf. annot. opusc. t. 5. p. 76 ss.

uteris matrum, sed nondum ita ut jam possent renasci. Si enim resurrecturos eos dixerimus, de iis qui jam formati sunt, tolerari potest utcunque quod dicitur: informes vero abortus quis non proclivius perire arbitretur, sicut semina quae concepta non fuerint? Sed quis negare audeat, etsi affirmare non audeat, id acturam resurrectionem, ut quidquid formae defuit impleatur? Atque ita non desit perfectio, quae accessura erat tempore, quemadmodum non erunt vitia, quae accesserant tempore: ut neque in eo, quod aptum et congruum dies allaturi fuerant, natura fraudetur: neque in eo, quod adversum atque contrarium dies attulerant, natura turpetur; sed integretur quod nondum erat integrum, sicut instaurabitur quod fuerat vitiatum.

86. Ac per hoc scrupulosissime quidem inter doctissimos quaeri ac disputari potest, quod utrum ab homine inveniri possit ignoro, quando incipiat homo in utero vivere, utrum sit quaedam vita et occulta, quae nondum motibus viventis appareat. Nam negare vixisse puerperia, quae propterea membratim exsecantur et ejiciuntur ex uteris praegnantium, ne matres quoque si mortua ibi relinquantur occidant, impudentia nimia

videtur. Ex quo autem incipit homo vivere, ex illo utique jam mori potest. Mortuus vero, ubicunque illi mors potuit evenire, quomodo ad resurrectionem non pertineat mortuorum, reperire non possum.

87. Neque enim et monstra quae nascuntur et vivunt, quamlibet cito moriantur, aut sesurrectura negabuntur, aut ita (vitiata) recurrectura credenda sunt, ac non potius rorrecta emendataque natura. Absit enim ut illum bimembrem, qui nuper natus est in Oriente, de quo et fratres fidelissimi, quod eum viderint, retulerunt, et sanctae memoriae Hieronymus presbyter scriptum reliquit: absit, inquam, ut unum hominem duplicem, ac non potius duos, quod futurum fuerat, si gemini nascerentur, resurrecturos existimemus. Ita cetera, quae singuli quique partus vel amplius vel minus aliquid habendo, vel quadam nimia deformitate monstra dicuntur, ad humanae naturae figuram resurrectione revocabuntur, ita ut singulae animae singula sua corpora obtineant, nullis cohaerentibus etiam quaecunque cohaerentia nata fuerant, sed seorsum sibi singulis sua membra gestantibus, quibus humani corporis completur integritas.

88. Non autem perit Deo terrena materies, de qua mortalium creatur caro: sed in quemlibet pulverem cineremve solvatur, in quoslibet halitus aurasque diffugiat, in quamcunque aliorum corporum substantiam vel in ipsa elementa vertatur, in quorumcunque animalium etiam hominum cibum cedat carnemque mutetur, illi animae humanae puncto temporis redit, quae illam primitus, ut homo fieret, viveret, cresceret, animavit.

89. Ipsa itaque terrena materies, quae discedente anima fit cadaver, non ita resurrectione reparabitur, ut ea quae dilabuntur et in alias atque alias aliarum rerum species formasque vertuntur, quamvis ad corpus redeant, unde dilapsa sunt, ad easdem quoque corporis partes ubi fuerunt, redire necesse sit. Alioquin si capillis (capitis) redit, quod tam crebra tonsura detraxit, si unguibus quod toties dempsit exsectio, immoderata et indecens cogitantibus, et ideo resurrectionem carnis non credentibus occurrit informitas. Sed quemadmodum si statua cujuslibet solubilis metalli aut igne liquesceret, aut contereretur in pulverem, aut confunderetur in massam, et eam vellet artifex rursus ex illius materiae quantitate reparare, nihil interesset ad ejus integritatem, quae particula

materiae cui membro statuae redderetur, dum tamen totum, ex quo constituta fuerat, restituta resumeret: ita Deus mirabiliter atque ineffabiliter artifex, de toto, quo caro nostra constiterat, eam mirabili et ineffabili celeritate restituet: nec aliquid attinebit ad ejus redintegrationem, utrum capilli ad capillos redeant, et ungues ad ungues, an quidquid eorum perierat, mutetur in carnem, et in partes alias corporis revocetur, curante artificis providentia, ne quid indecens fiat.

90. Nec illud est consequens, ut ideo diversa sit statura reviviscentium singulorum, quia fuerat diversa viventium, aut macri cum eadem macie, aut pingues cum eadem pinguedine reviviscant. Sed si hoc est in consilio Creatoris, ut in effigie sua cujusque proprietas et discernibilis similitudo servetur, in ceteris autem corporis bonis aequalia cuncta reddantur, ita modificabitur illa in unoquoque materies, ut nec aliquid ex ea pereat, et quod alicui defuerit ille suppleat, qui etiam de nihilo potuit quod voluit operari. Si autem in corporibus resurgentium rationabilis inaequalitas erit, sicut est vocum, quibus cantus impletur, hoc fiet cuique de materie corporis sui, quod et hominem reddat (aequalem) angelicis coetibus, et nihil in-

conveniens eorum ingerat sensibus. Indecorum quippe aliquid ibi non erit; sed quidquid futurum est, hoc decebit; quia nec futurum est, si non decebit.

91. Resurgent igitur sanctorum corpora sine ullo vitio, sine ulla deformitate, sicut sine ulla corruptione, onere, difficultate: in quibus tanta facilitas, quanta felicitas erit. Propter quod et spiritalia dicta sunt, cum procul dubio corpora sint futura, non spiritus. Sed sicut nunc corpus animale dicitur, quod tamen corpus, non anima est: ita tunc spiritale corpus erit, corpus tamen, non spiritus erit. Proinde qnantum attinet ad corruptionem, quae nunc aggravat animam, et ad vitia, quibus caro adversus spiritum concupiscit, tunc non erit caro, sed corpus: quia et coelestia corpora perhibentur. Propter quod dictum est: *Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt* (1. Cor. 15. 50). Et tamquam exponens quid dixerit: *Neque corruptio*, inquit, *incorruptionem possidebit.* Quod prius dixit: *Caro et sanguis;* hoc posterius dixit: *Corruptio:* et quod prius: *Regnum Dei*; hoc posterius: *Incorruptionem.* Quantum autem attinet ad substantiam, etiam tunc caro erit. Propter quod et post resurrectionem corpus Christi caro ap-

pellata est. Sed ideo ait Apostolus: *Seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale* (1. Cor. 15, 44): quoniam tanta erit tunc concordia carnis et spiritus, vivificante Spiritu sine sustentaculi alicujus indigentia subditam carnem, ut nihil nobis repugnet ex nobis; sed sicut foris neminem, ita nec intus nos ipsos patiamur inimicos.

92. Quicunque vero ab illa perditionis massa, quae facta est per hominem primum, non liberantur per unum Mediatorem Dei et hominum, resurgent quidem etiam ipsi unusquisque cum sua carne, sed ut cum diabolo et ejus angelis puniantur. Utrum sane ipsi cum vitiis et deformitatibus suorum corporum resurgant, quaecunque in eis vitiosa et deformia membra gestarunt, in requirendo laborare quid opus est? Neque enim fatigare nos debet incerta eorum habitudo vel pulchritudo, quorum erit certa et sempiterna damnatio. Nec moveat, quomodo in eis erit corpus incorruptibile, si dolere poterit; aut quomodo corruptibile, si mori non poterit. Non est enim vera vita, nisi ubi feliciter vivitur; nec vera incorruptio, nisi ubi salus nullo dolore corrumpitur. Ubi autem infelix mori non sinitur, ut ita dicam, mors ipsa non moritur; et ubi dolor perpetuus non in-

terimit, sed affligit, ipsa corruptio non finitur. Haec in sanctis Scripturis *secunda mors* dicitur (Apoc. 2, 11, et 20, 6—14).

93. Nec prima tamen, qua suum corpus anima relinquere cogitur, nec secunda, qua poenale corpus relinquere non permittitur, homini accidisset, si nemo peccasset. Mitissima sane omnium poena erit eorum [1]), qui praeter peccatum, quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt: et in ceteris, qui addiderunt, tanto quisque tolerabiliorem ibi habebit damnationem, quanto hic minorem habuit iniquitatem.

XXIV. 94. Remanentibus itaque angelis et hominibus reprobis in aeterna poena, tunc sancti scient plenius, quid boni eis contulerit gratia. Tunc rebus ipsis evidentius apparebit quod in Psalmo scriptum est: *Mi-*

---

[1]) Cf. quae annotabimus ad Fulgentii l. ad Petrum n. 34. Ceterum mitissimam fore infantium poenam etiam alibi docet s. Augustinus, ut de peccat. meritis et remiss. l. 1. c. 16. n. 21, ubi ait eos fore „in damnatione omnium mitissima,“ „omnium levissima, quae qualis et quanta erit, quamvis definire non possim, non tamen audeo dicere, quod eis, ut nulli essent, quam ut ibi essent, potius expediret (l. 5. c. Jul. c. 11. n. 44);“ „damnatione minima, poena non tamen nulla (ep. 184 bis n. 2).“

sericordiam et judicium cantabo tibi, Domine (Psal. 100, 1): quia nisi per indebitam misericordiam nemo liberatur, et nisi per debitum judicium nemo damnatur.

95. Tunc non latebit, quod nunc latet, cum de duobus parvulis unus esset assumendus per Dei misericordiam, alius per judicium relinquendus, in quo is, qui assumeretur, agnosceret, quid sibi per judicium deberetur, nisi misericordia subveniret, cur ille potius quam iste fuerit assumptus, cum causa una esset ambobus: cur apud quosdam non factae sint virtutes, quae si factae fuissent, egissent illi homines poenitentiam et factae sint apud eos, qui non fuerant credituri. Apertissime namque Dominus dicit: *Vae tibi, Corozaïn, et vae tibi, Bethsaïda: quia si in Tyro et Sidone factae fuissent virtutes, quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere poenitentiam egissent* (Matth. 11, 21). Nec utique Deus injuste noluit salvos fieri, cum possent salvi esse, si vellet[1]. Tunc in cla-

---

[1]) Mss. codices undecim apud Maurinos, inquit Faure ad h. l. et editi omnes, una excepta editione Ant. Arnaldi legunt in h. n. 95. *si vellent,* quod favet valde libertati reproborum et universalitati gratiae sufficientis. Addendum tamen, quod editiones indicatae a Maurinis Joan. Amerbachii, Desiderii Erasmi, theologorum lovan., et Lam-

rissima sapientiae luce videbitur, quod nunc piorum fides habet, antequam manifesta co-

---

berti Danaei vulgatae sunt ex codd. mss. plurimis, qui ad manus maurinorum nequaquam pervenere. Quare eae editiones plures alios codd. mss. supponunt. Ac sane Lovanienses licet vulgaverint, *si vellent,* addiderunt ad marginem: forte *vellet.* Sed nullos mss. codd. in favorem hujus lectionis ab ipsis excogitatae proferre potuere. Profecto ille sensus secundum hanc lectionem dignus est Augustino. Quod Faure probat pluribus in medium prolatis Augustini testimoniis, quibus docet damnatos potuisse salvos fieri, si voluissent. Prosequitur deinde: Ceterum fateor, quod quamquam ea doctrina augustiniana sit, tamen multo magis contextui quadret lectio usurpata jam antiquitus a Magistro sententiarum l. 1. dist. 43., quamque habent veteres codd. 25 recensiti a Maurinis: *si vellet*, nempe *si ipse Deus vellet* aut voluisset salvare. Ita enim contextus postulat, qui est recapitulatio praecedentium et simul ratio: quod dixerat fieri, hoc modo illud dicit fieri non *injuste.* Hactenus ille. Ceterum quomodocunque legatur, noluit profecto Augustinus negare, quod tam solemniter S. Petrus testatur, *nolle* Deum *aliquos perire, sed omnes ad poenitentiam reverti.* (2. ep. 3, 9). Proinde tantum significat, noluisse Deum illos salvos fieri, non quasi nullam habuerit voluntatem, ut illi salvi fiant, sed quatenus noluit illa adhibere media, quae habitura esse effectum praevidebat, ad quae tamen concedenda non obstante sincerissima voluntate salutifera non tenetur, dummodo a) concedat media vere et relative sufficientia: et b) illa alia media non deneget data opera et deliberato consilio, *ne salvi fiant.*

gnitione videatur, quam certa, immutabilis, efficacissima sit voluntas Dei; quam multa possit et non velit, nihil autem velit quod non possit: quamque sit verum, quod in Psalmo canitur: *Deus autem noster in coelo sursum, in coelo et in terra omnia, quaecunque voluit, fecit* (Psal. 113, 11). Quod utique non est verum, si aliqua voluit, et non fecit, et quod est indignius, ideo non fecit, quoniam ne fieret, quod volebat omnipotens, voluntas hominis impedivit. Non ergo fit aliquid nisi omnipotens fieri velit, vel sinendo ut fiat, vel ipse faciendo.

96. Nec dubitandum est, Deum facere bene etiam sinendo fieri quaecunque fiunt male. Non enim hoc nisi justo judicio sinit: et profecto bonum est omne, quod justum est. Quamvis ergo ea, quae mala sunt, in quantum mala sunt, non sint bona: tamen ut non solum bona, sed etiam sint et mala, bonum est. Nam nisi esset hoc bonum, ut essent et mala, nullo modo esse sinerentur ab omnipotente bono: cui procul dubio quam facile est quod vult facere, tam facile est quod non vult esse non sinere. Hoc nisi credamus, periclitatur ipsum nostrae confessionis initium, qua nos in Deum Patrem omnipotentem credere confitemur. Neque enim

ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest, nec voluntate cujuspiam creaturae voluntatis omnipotentis impeditur effectus[1]).

---

[1]) Innumera sunt Augustini, imo et Scripturae loca et testimonia, quibus patet voluntatem Dei non semper fieri. Et revera hujus sunt tot argumenta, quot peccata. At saepe idem Augustinus, imo et Scripturae voluntatem Dei praedicant, cui nemo resistere possit. Hinc voluntatis divinae partitio in efficacem et inefficacem. Sed etiamsi voluntas Dei nonnunquam careat effectu, eique resistant homines, non tamen propterea *victa* dici potest. Caret effectu, si *inadeaquate*, secundum quid, quadantenus spectetur: est plane invicta, si *adaequate* et plene spectetur prae utroque ordine praemii et poenae, misericordiae et justitiae. Potest peccator resistere voluntati Dei misericordi, praecipienti, sed tum non effugiet voluntatem punientem: jam vero ut voluntatem Dei vinceret, necesse foret, ut et contemneret praecipientem et vindicantem evaderet voluntatem, quod ei tamen est impossibile. „Quamvis homo vel malus angelus, inquit Anselmus in l. cur Deus homo c. 15, divinae ordinationi subjacere nolit, non tamen eam fugere valet. Quia si vult fugere de sub voluntate jubente, currit sub voluntatem punientem.“ Et Prosper ad object. vincent. 16.: „Qui voluntatem Dei spreverunt invitantem, voluntatem Dei sentient vindicantem.“ Rem vero ita egregie ipse Augustinus explicat et exemplo illustrat de Spir. et lit. c. 33: „Infideles quidem contra voluntatem Dei faciunt, cum

97. Quamobrem videndum est, quemadmodum sit de Deo dictum, quia et hoc verissime Apostolus dixit: *Qui omnes homines vult salvos fieri* (1. Tim. 2, 4). Cum enim non omnes, sed multo plures non fiunt salvi, videtur utique non fieri, quod Deus vult fieri, humana scilicet voluntate impediente voluntatem Dei. Quando enim quaeritur causa, cur non omnes salvi fiant, responderi solet, quia hoc ipsi nolunt. Quod quidem dici de parvulis non potest, quorum nondum est velle, seu nolle. Nam quod infantili motu faciunt, si eorum voluntati judicaretur esse tribuendum, quando baptizantur, cum resistunt quantum possunt,

---

ejus Evangelio non credunt, non ideo tamen eam vincunt, verum se ipsos fraudant magno et summo bono, malisque poenalibus implicant, experturi in suppliciis potestatem ejus, cujus in donis misericordiam contempserunt. Ita voluntas Dei semper invicta est, vinceretur autem, si non inveniret, quid de contemptoribus faceret, aut ullo modo possent evadere, quod de talibus ille constituit. Qui enim dicit v. gr. volo, ut hi omnes servi mei operentur in vinea et post laborem requiescentes epulentur, ita ut quisquis eorum hoc noluerit, in pistrino semper molat; videtur quidem quicunque contempserit, contra voluntatem Domini sui facere; sed tunc eam vincet, si et pistrinum contemnens effugerit, quod nullo modo fieri potest sub Dei potestate.“ Cf. infra c. 107.

etiam nolentes eos salvos fieri diceremus. Sed apertius Dominus in Evangelio compellans impiam civitatem: *Quoties*, inquit, *volui colligere filios tuos sicut gallina pullos suos, et noluisti* (Matth. 23, 37)? tamquam Dei voluntas superata sit hominum voluntate et infirmissimis nolendo impedientibus non potuerit facere potentissimus quod volebat. Et ubi est illa omnipotentia, qua in coelo et in terra omnia quaecunque voluit fecit, si colligere filios Jerusalem voluit, et non fecit? An potius illa quidem filios suos ab ipso colligi noluit? Sed ea quoque nolente filios ejus collegit ipse, quos voluit; quia *In coelo et in terra*, non quaedam voluit et fecit, quaedam vero voluit et non fecit, sed: *Omnia quaecunque voluit fecit* (Psal. 65, 113).

---

[1]) Cum dicitur Deum velle homines salvos fieri, homines autem nolle, ille tantum evitandus est sensus secundum Augustinum, quo sequeretur vel eos vincere voluntatem Dei, vel Deo deesse modum eos salvandi, si absolute, non conditionate, vellet eos salvare. Hoc vero nemo eorum dicet, qui vel praedestinationem post praevisa merita vel universalem voluntatis divinae salutiferae amplitudinem tuentur. Frustra proinde haec vel similia contra utramque hanc veritatem afferuntur. Certum etiam est, responderi non posse de infantibus sicut de adultis,

XXV. 98. Quis porro tam impie desipiat, ut dicat, Deum malas hominum voluntates, quas voluerit, quando voluerit, ubi voluerit in bonum non posse convertere? Sed cum facit, per misericordiam facit: cum autem non facit, per judicium non facit. *Quoniam cujus vult miseretur, et quem vult obdurat* (Rom. 9, 18). Quod ut diceret Apostolus, gratiam commendabat: ad cujus commendationem de illis in Rebeccae utero geminis fuerat jam locutus; quibus *nondum natis, nec aliquid agentibus boni seu mali, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, quia major serviet minori* (Gen. 25, 23, et Malach. 1, 2). Propter quod adhibuit alterum propheticum testimonium, ubi scriptum est: *Jacob dilexi: Esau autem odio habui* (Rom. 9, 13). Sen-

illos idcirco salvos non fieri, *quod nolint;* sed propterea non sequitur *Deum nolle* illos salvos fieri (nisi voluntate *consequenti* praevisionem mortis in statu peccati originalis), vel illos non spectare ad voluntatem Dei antecedentem seriam et sinceram, qua vult omnes homines salvos fieri; sequitur tantum, eorum salutem non pendere sicut in adultis a propria eorum cooperatione, sed ab alia conditione: quamvis non negemus hic latere mysterium et inscrutabile Dei judicium.

tiens autem quemadmodum posset hoc quod dictum est permovere eos, qui penetrare intelligendo non possunt hanc altitudinem gratiae: *Quid ergo dicemus*, ait? *Numquid iniquitas apud Deum? Absit* (Ibid. 14). Iniquum enim videtur, ut sine ullis bonorum malorumve operum meritis, unum Deus diligat, oderit alterum. Qua in re si futura opera vel bona hujus vel mala illius, quae Deus utique praesciebat, vellet intelligi, nequaquam diceret: *Non ex operibus:* sed diceret, ex futuris operibus; eoque modo istam solveret quaestionem; imo nullam, quam solvi opus esset, faceret quaestionem. Nunc vero cum respondisset: *Absit*, id est, Absit ut sit iniquitas apud Deum; mox ut probaret nulla hoc iniquitate Dei fieri, inquit: *Moysi enim dicit: Miserebor cujus misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericors fuero* (Ibid. 15). Quis enim nisi insipiens Deum iniquum putet, sive judicium poenale ingerat digno, sive misericordiam praestet indigno? Denique infert et dicit: *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Ibid. 16). Ambo itaque gemini natura filii irae nascebantur, nullis quidem operibus propriis, sed originaliter ex Adam vinculo damnationis obstricti.

Sed qui dixit: *Miserebor cujus misertus ero*, Jacob dilexit per misericordiam gratuitam, Esau autem odio habuit per judicium debitum. Quod cum deberetur ambobus, in altero alter agnovit non de suis distantibus meritis sibi esse gloriandum, quod in eadem causa idem supplicium non incurrit, sed de divinae gratiae largitate: quia *non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.* Altissimo quippe ac saluberrimo sacramento universa facies, atque (ut ita dixerim) vultus sanctarum Scripturarum, bene intuentes id admonere invenitur: *Ut qui gloriatur, in Domino glorietur* (1. Cor. 1, 31) [1]).

---

[1]) Plura hic essent annotanda, praesertim ad illustrandum textum s. Apostoli, ne quis putet illum favere opinioni de praedestinatione ante praevisa merita deque reprobatione negativa, sed cum paucis id vix fieri possit, advertimus tantum 1) nil esse certius, quam Deum posse malas hominum voluntates, quas voluerit, quando voluerit, ubi voluerit, in bonum convertere, sed ad hoc non requiritur praedestinatio ante praevisa merita, neque praedeterminatio physica, neque gratia quomodocunque ex sese efficax boni operis. Certum est 2) quando Deus id facit, illud facere per misericordiam: cum autem non facit, per judicium inscrutabile, absque ulla injustitia. 3) Ex eo quod Deus id non faciat, non sequitur, homines illos carere quavis gratia vere et proxime vel saltem remote sufficienti: hinc causa perditionis non in ali-

99. Cum autem Dei misericordiam commendasset in eo, quod ait: *Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. 9, 17): deinde ut etiam judicium commendaret (quoniam in quo non fit misericordia, non iniquitas fit, sed judicium; non est quippe iniquitas apud Deum), continuo subjunxit, atque ait: *Dicit enim Scriptura Pharaoni: Quia ad hoc te excitavi,*

---

qua Dei reprobatione est quaerenda, sed repetenda ex eo, quod homo libere noluit uti gratia data, cujus loco Deus aliam dare non tenetur. Hinc 4) ipse Augustinus de Esau, de quo alioquin hic sat dure loquitur, scribit ad Simplicianum l. 1. n. 10: „Noluit ergo Esau et non cucurrit, sed et *si voluisset et cucurrisset,* Dei adjutorio pervenisset, qui ei etiam velle et currere vocando praestaret, nisi *vocatione contempta* reprobus fieret". Quare 5) cum hic dicit: „Esau autem odio habuit per judicium debitum", ita temperanda et molienda sunt haec verba, ut non sequatur reprobatio Esau negativa atque subtractio omnis gratiae *vere* sufficientis, sed tantum, Deum noluisse illam gratiae ubertatem Esau concedere, quam Jacob contulit, idque absque ulla injustitia, inscrutabili sed justo judicio. Si enim potuisset juste subtrahere omnem gratiam propter originis culpam, potuit certo juste Esau minorem concedere gratiam, quam ejus fratri Jacob. In finali autem supplicio, quod Esau incurrit, potuit Jacob agnoscere, in quantum malum et ipse incidere potuisset, nisi tanta gratiae copia fuisset praeventus.

ut ostendam in te potentiam meam, et ut annuncietur nomen meum in universa terra (Exod. 9, 16). Quibus dictis ad utrumque concludens, id est, et ad misericordiam et ad judicium: *Ergo*, inquit, *cujus vult miseretur, et quem vult obdurat.* Miseretur scilicet magna bonitate, obdurat [1]) nulla iniquitate;

---

[1]) Et hic plura essent aunotanda, sed annotationis angustiae id non permittunt. *Obdurat nulla iniquitate.* Haec de indurationis *permissione* accipe. De ea enim induratione sunt intelligenda, cujus specimen in Pharaone praecessit. Sed Pharaonis indurationem Deus tantum permisit, ipse Pharao suae indurationis exstitit causa Ex. 7, 22 s.; 8, 34: hinc plagis attritus se peccasse fatetur 9, 27; 10, 16. Deo eatenus Pharaonis induratio adscribi potest, quatenus illam permisit; cum eam posset impedire, propter Pharaonis peccata justo judicio non impedivit; et quatenus sua patientia ei occasio indurationis exstitit, secundum illud Pauli Rom. 2, 33: *An divitias bonitatis ejus et patientiae et longanimitatis contemnis? Secundum autem duritiam tuam et impoenitens cor thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis justi judicii.* Et revera Deum patientia et bonitate sua Pharaonem indurasse passim omnino patres inculcant. Ita egregie Chrysostomus h. 16. in ep. ad Romanos n. 8: „Vas irae erat Pharao i. e. homo, qui sua duritia divinam iram incendit. Longam enim ejus patientiam expertus, non melior effectus est, sed incorrigibilis mansit. Ideo non modo vas irae ipsum vocavit, sed praeparatum ad perditionem i. e. apparatum, per se nempe

ut nec liberatus de suis meritis glorietur, nec damnatus nisi de suis meritis conqueratur.

---

et opera sua: neque enim Deus quidpiam praetermisit eorum, quae ad ejus emendationem facerent, neque ille quidpiam praetermisit eorum, quae ipsum perderent omnique venia privarent. Attamen haec quum sciret Deus, multa patientia eum tulit cupiens illum ad poenitentiam adducere. Nisi enim hoc voluisset, diuturna adeo patientia usus non esset. Quia vero ille noluit divina patientia ad poenitentiam uti, sed praeparavit se ad iram, usus est illo Deus ad aliorum emendationem per illius supplicium alios studiosiores reddens et sic potentiam suam ostendens etc." Cf. idem in Ps. 134. n. 4, 5. Gregorius nyss. in l. de vita Mosis; Theodoretus in Rom. 9, 24; Basilius h. quod Deus non sit auctor malorum n. 5, Caesarius arel. s. 13 (in app. Aug. s. 22); auctor de praed. et gr. c. 14. Cf. Carolum du Plessis d'Argentre in comment. historico de praedestinatione ad gloriam et de reprob. n. 1, 2, ubi ostendit hanc interpretandi rationem patribus graecis et latinis, qui ante Augustinum floruerunt, fuisse communem. Imo ipse Augustinus eam approbavit l. 2. qq. in Heptateuchum q. 37. scribens: „Beneficium certe Dei commemoravit Scriptura (Ex. 10, 19), quo abstulit locustas, et secuta dixit indurasse Dominum cor Pharaonis, *beneficio utique suo et patientia sua*, qua ille fiebat obstinatior, dum ei parceretur, sicut omnia mala corda hominum patientia Dei male utendo durescunt." Cf. qq. 24, 36. Quod ad rem ita illustrat Hieronymus ep. 120. ad Hedibiam q. 10: „Si patientia Dei induravit Pharaonem et multo tempore poenas distulit Israelis, ut justius con-

Sola enim gratia redemptos discernit a perditis, quos in unam perditionis concreverat

---

demnaret, quos tanto tempore sustinuerat, non Dei accusanda est patientia et infinita clementia, sed eorum duritia, qui bonitate Dei in perditionem suam abusi sunt. Alioquin unus est solis calor et secundum essentias subjacentes alia liquefacit, alia indurat, alia constringit. Liquatur enim cera et induratur lutum: et tamen caloris non est diversa natura. Sic et bonitas et clementia vasa irae, quae apta sunt ad interitum, i. e. populum Israel indurat; vasa autem misericordiae, quae praeparavit in gloriam, quae vocavit . . . non salvat irrationabiliter et absque judicii veritate, sed causis praecedentibus, quia alii non susceperunt Filium Dei, alii autem recipere sua sponte voluerunt . . . ex quo ostenditur, non gentes eligi, sed hominum voluntates" gratiae praevenienti cooperantes. His similia habent Irenaeus l. 4. c. 48; Cyrillus hier. cat. 6; Origenes hom. 4. in Exod.: Chrysostomus hom. 67. in Joan.; Theodoretus q. 12. in Ex. Neque mirum hanc patribus placuisse interpretandi rationem, cum illam luculenter praeformaverit auctor inspiratus l. Sapientiae cc. 11, 12. — Cum autem s. doctor mox dicit: *Sola gratia redemptos discernit*, advertatur 1) id esse verum, si sermo sit de principio seu *causa* discretionis *formali*: nam gratia sanctificante, quae justificato inhaeret, distinguitur hic tamquam justus ab injusto. Verum 2) id est etiam de causa discretionis efficienti *principe*. Haec enim est gratia, sed non *exclusive*, ad exclusionem liberi arbitrii gratia praeventi et adjuti. Nisi enim gratia homines praevenirentur et adjuvarentur, non possent se credendo,

massam ab origine ducta causa communis. Hoc autem qui eo modo audit, ut dicat: *Quid adhuc conqueritur? nam voluntati ejus quis resistit?* (Ibid. 19) tamquam propterea malus non videatur esse culpandus, quia Deus *cujus vult miseretur, et quem vult obdurat:* absit ut pudeat nos hoc respondere, quod respondisse videmus Apostolum: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quare me fecisti sic? Annon habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in*

---

sperando, diligendo, pie justeque vivendo a peccatoribus discernere: hac vero supposita homines se a peccatoribus discernere possunt, doctore ipso Augustino s. 234. al. 87. de div. n. 3: „*Discernebamus nos* a paganis credendo Christum resurexisse: si aliquid possumus a daemonibus *nos discernamus* etc.“; s. 159. n. 6: „Discerne fidem tuam a daemonibus. Unde eam discernis? . . . Adde fidei spem.“ In breviculo collat. d. 3. c. 9. n. 18: „Discernimini aliter vivendo et immunditiae non consenseritis.“ Etiam in divinis literis discretio hominibus ipsis quandoque adscribitur, ut 1 Esdr. 6, 21; Js. 52, 11 etc. Neque 3) propterea cessat gratiae electionisque mysterium. Semper enim manet illud Pauli inscrutabile, *cujus vult miseretur* gratiae ubertate eum praeveniendo et comitando, et *quem vult obdurat,* cum posset, si vellet, et hunc emollire atque ad se convertere.

contumeliam (Ib. 20, 21)? Hoc loco enim quidam stulti putant Apostolum in responsione defecisse, et inopia reddendae rationis repressisse contradictoris audaciam. Sed magnum habet pondus quod dictum est: *O homo, tu quis es?* Et in talibus quaestionibus ad suae capacitatis considerationem revocat hominem verbo quidem brevi, sed re ipsa magna est redditio rationis. Si enim haec non capit, quis est qui respondeat Deo? Si autem capit, magis non invenit quid respondeat. Videt enim, si capit, universum genus humanum tam justo judicio divino in apostatica radice damnatum, ut etiamsi nullus inde liberaretur, nemo recte posset Dei vituperare justitiam: et qui liberantur, sic oportuisse liberari, ut ex pluribus non liberatis atque in damnatione justissima derelictis ostenderetur, quid meruisset universa conspersio, et quo etiam istos debitum judicium Dei duceret, nisi eis indebita misericordia subveniret: ut volentium de suis meritis gloriari *omne os obstruatur*; *et qui gloriatur, in Domino glorietur* (Rom. 3, 19, et 1. Cor. 1, 31).

XXVI. 100. Haec sunt *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus* (Psal. 110, 2): et tam sapienter exquisita,

ut cum angelica et humana creatura peccasset, id est, non quod ille, sed quod voluit ipsa fecisset, etiam per eandem creaturae voluntatem, qua factum est quod Creator noluit, impleret ipse quod voluit: bene utens et malis tamquam summe bonus ad eorum damnationem, quos juste praedestinavit ad poenam, et ad eorum salutem, quos benigne praedestinavit ad gratiam. Quantum enim ad ipsos attinet, quod Deus noluit fecerunt: quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id efficere valuerunt. Hoc quippe ipso quod contra voluntatem fecerunt ejus, de ipsis facta est voluntas ejus. Propterea namque *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates ejus*: ut miro et ineffabili modo non fiat praeter ejus voluntatem, quod etiam contra ejus fit voluntatem. Quia non fieret, si non sineret: nec utique nolens sinit, sed volens: nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens et de malo facere posset bene.

101. Aliquando autem bona voluntate homo vult aliquid, quod Deus non vult, etiam ipse bona multo amplius multoque certius voluntate; nam illius mala voluntas esse nunquam potest. Tamquam si bonus filius patrem velit vivere, quem Deus bona voluntate vult mori. Et rursus fieri potest, ut hoc

velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona: velut si malus filius velit mori patrem, velit hoc etiam Deus. Nempe ille vult quod non vult Deus, iste vero id vult, quod vult et Deus: et tamen bonae Dei voluntati pietas illius potius consonat, quamvis aliud volentis, quam hujus idem volentis impietas. Tantum interest quid velle homini, quid Deo congruat, et ad quem finem suam quisque referat voluntatem, ut aut probetur aut improbetur. Nam Deus quasdam voluntates suas, utique bonas, implet per malorum hominum voluntates malas: sicut per judaeos malevolos bona voluntate Patris pro nobis Christus occisus est: quod tantum bonum factum est, ut apostolus Petrus quando id fieri nolebat, satanas ab ipso qui occidi venerat diceretur. Quam bonae apparebant voluntates piorum fidelium, qui nolebant apostolum Paulum Jerusalem pergere, ne ibi pateretur mala, quae Agabus propheta praedixerat: et tamen Deus haec illum pati volebat pro annuncianda fide Christi, exercens martyrem Christi. Neque istam bonam voluntatem suam implevit per christianorum voluntates bonas, sed per judaeorum malas: et ad eum potius pertinebant qui nolebant, quod volebat, quam illi, per quos volentes

factum est quod volebat; quia idipsum quidem sed ipse per eos bona, illi autem mala voluntate fecerunt.

102. Sed quantaelibet sint voluntates vel angelorum vel hominum, vel bonorum vel malorum, vel illud quod Deus vel aliud volentes quam Deus, omnipotentis voluntas semper invicta est: quae mala esse nunquam potest; quia etiam cum mala irrogat, justa est, et profecto quae justa est mala non est. Deus igitur omnipotens sive per misericordiam cujus vult misereatur, sive per judicium quem vult obduret, nec inique aliquid facit, nec nisi volens quidquam facit, et omnia quaecunque vult facit.

XXVII. 103. Ac per hoc cum audimus et in sacris literis legimus, quod velit omnes homines salvos fieri, quamvis certum sit nobis, non omnes homines salvos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimae Dei voluntati aliquid derogare; sed ita intelligere quod scriptum est: *Qui omnes homines vult salvos fieri* (1. Tim. 2, 4): tamquam diceretur, nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri ipse voluerit: non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit; sed quod nullus fiat, nisi quem velit; et ideo sit rogandus ut velit, quia necesse est fieri si

voluerit. De orando quippe Deo agebat Apostolus, ut hoc diceret. Sic enim intelligimus et quod in Evangelio scriptum est: *Qui illuminat omnem hominem* (Joan. 1, 9): non quia nullus est hominum, qui non illuminetur, sed quia nisi ab ipso nullus illuminatur. Aut certe sic dictum est: *Qui omnes homines vult salvos fieri*, non quod nullus hominum esset, quem salvum fieri nollet, qui virtutes miraculorum facere noluit apud eos, quos dicit acturos fuisse poenitentiam si fecisset; sed ut *omnes homines* omne genus humanum intelligamus per quascunque differentias distributum, reges, privatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos, integri corporis, debiles, ingeniosos, tardicordes, fatuos, divites, pauperes, mediocres, mares, feminas, infantes, pueros, adolescentes, juvenes, seniores, senes; in linguis omnibus, in moribus omnibus, in artibus omnibus, in professionibus omnibus, in voluntatum et conscientiarum varietate innumerabili constitutos, et si quid aliud differentiarum est in hominibus. Quid est enim eorum, unde non Deus per Unigenitum suum Dominum nostrum per omnes gentes salvos fieri homines velit, et ideo faciat, quia omnipotens velle inaniter non potest, quodcunque vo-

luerit? Praeceperat enim Apostolus, ut oraretur *pro omnibus hominibus*, et specialiter addiderat *pro regibus et iis, qui in sublimitate sunt* (1. Tim. 2, 1), qui putari poterant, fastu et superbia seculari a fidei christianae humilitate abhorrere. Proinde dicens: *Hoc enim bonum est coram Salvatore nostro Deo*, id est, ut etiam pro talibus oretur: statim ut desperationem tolleret, addidit: *Qui omnes homines vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire.* Hoc quippe Deus bonum judicavit, ut orationibus humilium dignaretur salutem praestare sublimium: quod utique jam videmus impletum. Isto locutionis modo et Dominus est usus in Evangelio, ubi ait pharisaeis: *Decimatis mentham et rutam et omne olus* (Luc. 11, 42). Neque enim pharisaei et quaecunque aliena et omnium per omnes terras alienigenarum omnia olera decimabant. Sicut ergo hic *omne olus* omne olerum genus; ita et illic *omnes homines* omne hominum genus intelligere possumus: et quocunque alio modo intelligi potest, dum tamen credere non cogamur aliquid omnipotentem Deum voluisse fieri, factumque non esse: qui sine ullis ambiguitatibus, si *in coelo et in terra*, sicut eum veritas cantat, *omnia quaecunque voluit fecit*

(Psal. 113, 11), profecto facere noluit, quodcunque non fecit [1]).

---

[1]) Tres reperiuntur apud s. Augustinum interpretationes verborum Pauli 1. Tim. 2, 4: *Deus* vult *omnes homines salvos fieri*, quae a communi hujus loci commentario recedunt. Praeter duas, quas hic proponit (et etiam de pecc. mer. et remis. l. 1. c. 28. n. 55; l. 4. c. Jul. c. 8. n. 42; ep. ad Vitalem 217. al. 117. n. 19; de praedest. SS. c. 8. n. 14. de corr. et gratia c. 14. n. 44), tertia utitur de civ. Dei l. 22. c. 2. et de corr. et gr. 47, ubi haec verba exponit sensu causali, ut sit sensus: Deus facit, ut *homines velint* omnes salvos fieri. Mirum in modum hisce delectantur Janseniani omnesque ii, qui voluntatis divinae salutiferae universalitatem negant. Verum 1) huic triplici commentario si *in se* et *exclusive* consideretur, nullum inest pretium *theologicum.* Commentarii enim alicujus pretium theologicum pendet, ex ejusdem *antiquitate*, e *numero* et *gravitate* patrum, qui illum tuentur, ex *consensione* et *universalitate.* Jam vero ex hisce fontibus ostendi quidem potest pretium theologicum competere commentario vulgato, qui Pauli verba *illimitate* accipit, non vero triplici huic commentario. Sane a) is antiquior non est Augustino: nullum b) nactus est patronum in Oriente: et licet c) haud pauci in Occidente unum alterumve ex illis tribus sint amplexi, ut auctor Hypogn. l. 6. c. 8; Prosper ep. ad Rufinum c. 13; Fulgentius de verit. praed. l. 3. c. 9, 55; de incarn. et gr. c. 31: praesules africani in Sardinia ins. exsules in ep. syn. de gr. et lib. arb. c. 14; vulg. Gregorius in 1. Reg. l. 5. c. 4; Beda in h. l.; Lupus Servatus de tribus quaest.

XXVIII. 104. Quapropter etiam primum hominem Deus in ea salute, in qua conditus

---

9, 2. n. 26; Prudentius Tricassinus ep. ad Florum lugd. adv. Scotum Erigenam c. 2; Remigius lugd. l. de 3 epist. c. 11 s.; de tenenda veritate Script. c. 12; Petrus Damiani l. 5. ep. 13; Hugo rothom. l. 3. dial. interr. 14; Aelredus de spec. charit. c. 12, tamen horum auctoritas in unum fere Augustinum recidit, cujûs fideles fuere discipuli: nec d) in Occidente factus est hic Augustini commentarius universalis, cum vulgatam interpretationem plures retinuerint haud infimae auctoritatis, ut auctor de vocat. omnium gentium l. 1. c. 12 etc. (opusc. t. 3), Primatius in h. l., Anselmus de gratia et lib. arb. et l. cur Deus homo; Bernardus s. 55. in Cant. n. 1; Hincmarus rhem. de praed. c. 24 s., Paschasius Radbertus l. 4. in Matth. 6, 10 et etiam nonnulli ex illis, qui alioquin Augustini sectantur commentarium, ut Prosper in resp. ad obj. Vincent. 2; Remigius lugd. de 3 ep. c. 11. Imo e) non desunt synodi particulares, quae interpretationem vulgatam approbarunt damnaruntque oppositam *exclusive* acceptam. Ita conc. carisiacum c. Gottescalcum a. 849. can. 3. statuens: „Deus omnipotens omnes homines *sine exceptione* vult salvos fieri, licet non omnes salventur etc.“ Damnarunt quoque illi scriptores ecclesiastici, qui contra Gottescalci errores scripserunt. Praeterea f) triplex ille commentarius modo ab omnibus fere desertus est, ipseque g) in se est *dissonus*, triplex enim proponitur. Caret quoque 2) hic commentarius *exclusive* acceptus pretio *hermeneutico*. Sane ea interpretatio pretio caret hermeneutico, quae a) adversatur commen-

erat, custodire voluisset, eumque opportuno tempore post genitos filios sine interpositione

---

tario ad omnes regulas sanae hermeneuticae tam externas quam internas exacta: quae b) in se dissona nihil fixi ratique habet: quae c) potius quam harmoniam, in Scripturas dissonantiam inducit: quae d) innititur locis specie tenus tantum parallelis, qui vel facili negotio retorqueri possunt, vel non sunt ad rem, cum de alia re agant, quorum scil. Deus non est causa unica sed causa tantum princeps. Jam vero ejusmodi est triplex commentarius oppositus, quod facile ostendi posset, si annotationis angustiae non obstarent. Cf. interim Passaglia Comment. theol. p. 3. de partitione div. voluntatis in primam et secundam §. 279 ss. Neque 3) hic triplex commentarius *exclusive* acceptus Augustini auctoritate defendi potest, quin s. doctor manifestae contradictionis arguatur. Sane a) ipse diserte docet et pro principio habet inconcusso, quo adversus pelagianos peccati originalis universalitatem probet, Christum *pro omnibus omnino hominibus* esse mortuum, ut l. 6. c. Julianum n. 8, 14, 24; operis imperf. l. 1. c. 64; l. 2. cc. 133 ss., 175. Cf. Faure in annot. ad Ench. cc. 41, 120. Sed idem est, tueri Christum pro omnibus omnino hominibus esse mortuum et Deum velle omnes homines salvos fieri. Ad haec b) Augustinus jam episcopus factus clare docet voluntatem Dei salutiferam esse universalem, ut de catechiz. rudibus n. 52 (opusc. t. 8). Nec c) inchoata disputatione cum pelagianis destitit a depraedicanda salutiferae voluntatis universalitate, eamque probat ex ipsis verbis Pauli 1. Tim. 2, 4. in l. de Spir. et lit. c. 33, contra quem locum

mortis ad meliora perducere, ubi jam non solum peccatum non committere, sed nec vo-

---

Jansenius nil, quod exciperet, invenit, quam „Augustinum in isto l. nihil asserere, sed aliorum (nempe pelagianorum) tamquam dubiam proferre responsionem et examini subjicere . . . Augustinum responsionem pelagianam, quae postea massiliensium fuit, disputando ventilasse ac propugnasse (de gr. Chr. l. 2. c. 30).“ Quod quam falsum sit, legenti Augustini contextum illico apparebit. Imo d) l. 1. Retract. c. 10. n. 2. expendens quae dixerat l. 1. de Gen. c. manich. c. 8: „Se ad ejus praecepta servanda convertunt, *quod omnes homines possunt, si velint*“, advertit: „Non existiment novi haeretici pelagiani secundum eos esse dictum: verum est enim omnino, omnes homines hoc posse si velint, sed praeparatur voluntas a Domino.“ Sed servatis praeceptis consequimur salutem. Ergo si omnes homines, si velint, praecepta servare possunt, omnibus suppetit facultas consequendi salutem, quod citra voluntatem Dei salutiferam *universalem* defendi nequit. Hinc e) propositis suis commentariis h. n. illam tantum verborum Pauli excludit interpretationem, qua credere cogeremur „aliquid omnipotentem Deum voluisse fieri factumque non esse.“ Sed hoc (dummodo rite id intelligatur cf. annot. ad c. 96) non consequitur ex commentario vulgato: hunc ergo Augustinus triplici suo commentario non excludit. Quare f) s. Prosper, fidelissimus Augustini discipulus ejusque doctrinae apologeta et vindex, inter *calumnias, ineptissimarum quarundum blasphemiarum prodigiosa mendacia, injusta opprobria, impias profanasque opiniones, veras blasphemias, commenta eo invecta consilio, ut*

luntatem posset habere peccandi, si ad permanendum sine peccato, sicut factus erat, perpetuam voluntatem habiturum esse praescisset. Quia vero eum male usurum libero

---

detestationem Augustini, quem impeterent, obtinerent etc., has recenset, quas nunnulli adscribebant Augustino, propositiones: „D. N. J. Christum non pro omnium salute et redemptione esse passum (c. 1. obj. vinc.); Deum nolle omnes salvare, etiamsi omnes salvari velint (c. 2), Deum non omnes homines velle salvos fieri, sed certum numerum praedestinatorum etc.“ Cf. Faure in c. 52. Enchir. Proinde 4) dicendum est, Augustinum praesupposita voluntate Dei salutifera universali (cf. Faure in h. c.) verba Pauli intelligere de voluntate Dei *consequenti*, quae revera est particularis. Ita censet s. Thomas in 1. dist. 46. q. 1. a. 1. ad 1: „Dicendum quod secundum Damascenum verbum Apostoli (1. Tim. 2, 4) intelligitur de voluntate antecedenti et non de consequente. Sed secundum Augustinum intelligentur de consequente.“ Eoque facilius poterat Augustinus hoc sensu verba Pauli explicare contra pelagianos, quod putaret, posse unum Scripturae locum multiplici modo *vere* explicari, dummodo sensus verum aliquid enunciet et analogiae fidei sit consonus (de doctr. cbr. l. 3. n. 38; confess. l. 12. c. 18) et quod pelagiani circa voluntatem Dei consequentem errarint, opinantes homines viribus *propriis* suam operari salutem, non vero necesse esse, ut Deus in nobis operetur velle et operari: hinc negabant illos tantum actu fieri salvos, in quibus Deus esset (non tamen citra hominis cooperationem) operatus salutem. Cf. Eranzelin, de Deo th. 52.

arbitrio, hoc est, peccaturum esse praesciebat, ad hoc potius praeparavit voluntatem suam, ut bene ipse faceret etiam de male faciente, ac sic hominis voluntate mala non evacuaretur, sed nihilo minus impleretur omnipotentis bona.

105. Sic enim oportebat prius hominem fieri, ut et bene velle posset et male; nec gratis, si bene: nec impune, si male: postea vero sic erit, ut male velle non possit; nec ideo libero carebit arbitrio. Multo quippe liberius erit arbitrium, quod omnino non poterit servire peccato. Neque enim culpanda est voluntas, aut voluntas non est, aut libera dicenda non est, qua beati esse sic volumus, ut esse miseri non solum nolimus, sed nequaquam prorsus velle possimus [1]). Sicut ergo anima nostra etiam nunc nolle infelicitatem, ita nolle iniquitatem semper habitura est. Sed ordo praetermittendus non fuit, in

---

[1]) Voluntas, qua beati esse volumus est *libera*, libera nimirum a vitio, defectu (qui tamen sensus in quaestione de libertate hominis est praeter rem): libera a coactione, libera etiam a necessitate, sed non circa ipsam beatitudinem in genere, verum tum circa ipsum objectum in quo suam quaerit beatitudinem, quandiu est in statu viae, tum circa media beatitudinem assequendi.

quo Deus voluit ostendere, quam bonum sit animal rationale, quod etiam non peccare possit, quamvis sit melius, quod peccare non possit: sicut minor fuit immortalitas, sed tamen fuit, in qua posset etiam non mori, quamvis major futura sit, in qua non possit mori.

106. Illam natura humana perdidit per liberum arbitrium, hanc est acceptura per gratiam, quam fuerat, si non peccasset, acceptura per meritum: quamvis sine gratia nec tunc ullum meritum esse potuisset. Quia etsi peccatum in solo libero arbitrio erat constitutum, non tamen justitiae retinendae sufficiebat liberum arbitrium, nisi participatione immutabilis boni divinum adjutorium praeberetur. Sicut enim mori est in hominis potestate cum velit, nemo est enim qui non se ipsum, ut nihil aliud dicam, vel non vescendo possit occidere; ad vitam vero tenendam voluntas non satis est, si adjutoria sive alimentorum sive quoruncunque tutaminum desint: sic homo in paradiso ad se occidendum relinquendo justitiam idoneus erat per voluntatem, ut autem ab eo teneretur vita justitiae, parum erat velle, nisi ille, qui eum fecerat, adjuvaret. Sed post illam ruinam major est misericordia Dei, quando et ipsum arbitrium liberandum

est a servitute, cui dominatur cum morte peccatum. Nec omnino per se ipsum, sed per solam Dei gratiam, quae in fide Christi posita est, liberatur: ut voluntas ipsa, sicut scriptum est, a Domino praeparetur (Prov. 8, 35, juxta 70), qua cetera Dei munera capiantur, per quae veniatur ad munus aeternum.

107. Unde et ipsam vitam aeternam, quae certe merces est operum bonorum, gratiam Dei appellat Apostolus: *Stipendium enim,* inquit, *peccati mors, gratia autem Dei vita aeterna in Christo Jesu Domino nostro* (Rom. 6, 23). Stipendium pro opere militiae debitum redditur, non donatur: ideo dixit: *Stipendium peccati mors;* ut mortem peccato non immerito illatam, sed debitam demonstraret. Gratia vero nisi gratis est, gratia non est. Intelligendum est igitur etiam ipsa hominis bona merita esse Dei munera; quibus cum vita aeterna redditur, quid nisi gratia pro gratia redditur? Sic ergo factus est homo rectus, ut et manere in ea rectitudine posset non sine adjutorio divino, et suo fieri perversus arbitrio. Utrumlibet horum elegisset, Dei voluntas fieret, aut etiam ab illo, aut certe de illo. Proinde quia suam maluit facere quam Dei, de illo facta est vo-

luntas Dei, qui ex eadem massa perditionis, quae de illius stirpe profluxit, facit aliud vas in honorem, aliud in contumeliam (Rom. 9, 21): in honorem, per misericordiam; in contumeliam, per judicium: ut nemo glorietur in homine; ac per hoc, nec in se.

108. Nam neque per ipsum liberaremur unum Mediatorem Dei et hominum hominem Jesum Christum (1. Tim. 2. 5), nisi esset et Deus. Sed cum factus est Adam, homo scilicet rectus, Mediatore non opus erat. Cum vero genus humanum peccata longe separaverunt a Deo, per Mediatorem, qui solus sine peccato natus est, vixit, occisus est, reconciliari nos oportebat Deo usque ad carnis resurrectionem in vitam aeternam: ut humana superbia per humilitatem Dei argueretur ac sanaretur, et demonstraretur homini, quam longe a Deo recesserat, cum per incarnatum Deum revocaretur, et exemplum obedientiae per hominem Deum contumaci homini praeberetur; et Unigenito suscipiente formam servi, quae nihil ante meruerat, fons gratiae panderetur, et carnis etiam resurrectio redemptis promissa in ipso Redemptore praemonstraretur; et per eandem naturam, quam se decepisse laetabatur, diabolus vinceretur: nec tamen homo gloriaretur, ne iterum superbia nasceretur, et

si quid aliud de tanto Mediatoris sacramento a proficientibus videri et dici potest aut tantum videri, etiamsi dici non potest [1]).

XXIX. 109. Tempus autem quod inter hominis mortem et ultimam resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis continet [2]), sicut unaquaeque digna est vel requie vel aerumna, pro eo quod sortita est in carne cum viveret.

110. Neque negandum est defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium Mediatoris offertur, vel eleemosynae in Ecclesia fiunt. Sed eis haec prosunt, qui cum viverent, ut haec sibi postea possint prodesse, meruerunt. Est enim quidam vivendi modus, nec tam bonus ut non requirat ista post mortem, nec tam malus ut

---

[1]) Cf. utiliter hic possunt, quae annotavinus opusc. t. 14. p. 53 ss.

[2]) Haec verba ita interpretatur s. Thomas in 4. d. 45. q. 1. a. 1. q. 3. sol. 2. ad 2: „Dicendum, quod inter illa abdita receptacula, de quibus *Augustinus* loquitur, etiam sunt computandi infernus et paradisus, in quibus animae aliquae ante resurrectionem continentur: sed ideo distinguitur tempus ante resurrectionem et post, quia ante resurrectionem sunt ibi sine corpore, post autem erunt cum corpore, et quia in aliquibus receptaculis nunc sunt animae, in quibus post resurrectionem non erunt.“

non ei prosint ista post mortem: est vero talis in bono, ut ista non requirat, et est rursus talis in malo, ut nec his valeat, cum ex hac vita transierit, adjuvari. Quocirca hic omne meritum comparatur, quo possit post hanc vitam relevari quispiam vel gravari. Nemo se autem speret, quod hic neglexerit, cum obierit, apud Deum promereri. Non igitur ista, quae pro defunctis commendandis frequentat Ecclesia, illi apostolicae sunt adversa sententiae, qua dictum est: *Omnes enim astabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque secundum ea, quae per corpus gessit, sive bonum, sive malum* (Rom. 14, 10, et 2. Cor. 5, 10). Quia etiam hoc meritum sibi quisque dum in corpore viveret comparavit, ut ei possint ista prodesse. Non enim omnibus prosunt: et quare non omnibus prosunt, nisi propter differentiam vitae, quam quisque gessit in corpore? Cum ergo sacrificia sive altaris sive quarumcunque eleemosyinarum pro baptizatis defunctis omnibus offeruntur, pro valde bonis gratiarum actiones sunt; pro non valde malis propitiationes sunt; pro valde malis, etiamsi nulla sunt adjumenta mortuorum, qualescunque vivorum consolationes sunt. Quibus autem prosunt, aut ad

hoc prosunt, ut sit plena remissio, aut certe ut tolerabilior fiat ipsa damnatio [1]).

111. Post resurrectionem vero facto universo completoque judicio suos fines habebunt civitates duae, una scilicet Christi, altera diaboli; una bonorum, altera malorum; utraque tamen et angelorum et hominum. Istis voluntas, illis facultas non poterit ulla esse peccandi, vel ulla conditio moriendi; istis in aeterna vita vere feliciterque viventibus, illis infeliciter in aeterna morte sine moriendi potestate durantibus, quoniam utrique sine fine. Sed in beatitudine isti alius alio praestabilius, in miseria vero illi alius alio tolerabilius permanebunt.

112. Frustra itaque nonnulli, imo quam plurimi, aeternam damnatorum poenam et cruciatus sine intermissione perpetuos humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non credunt: non quidem Scripturis di-

---

[1]) Jam dixerat supra *Augustinus*, valde malos suffragiis non adjuvari, hinc haec non tam ex sua profert sententia, quam potius secundum opinionem, cujus mox meminit (c. 112), et quam non quidem approbat, neque damnat, sed tantum permittit. Nam postquam illam proposuit de civ. Dei l. 21. c. 24. ita concludit: „Quod quidem ideo non confirmo, quoniam non resisto.“

vinis adversando, sed pro suo motu dura quaeque molliendo, et in leniorem flectendo sententiam, quae putant in eis terribilius esse dicta, quam verius. *Non enim obliviscetur*, inquiunt, *misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas* (Psal. 76, 10). Hoc quidem in psalmo legitur sancto; sed de his sine ullo scrupulo intelligitur, qui vasa misericordiae nuncupantur, quia et ipsi non pro meritis suis, sed Deo miserante de miseria liberantur. Aut si hoc ad omnes existimant pertinere, non ideo necesse est, ut damnationem opinentur posse finiri eorum, de quibus dictum est: *Et ibunt isti in supplicium aeternum* (Matth. 25, 46): ne isto modo putetur habitura finem quandoque felicitas etiam illorum, de quibus e contrario dictum est: *Justi autem in vitam aeternam.* Sed poenas damnatorum certis temporum intervallis existiment, si hoc eis placet, aliquatenus mitigari. Etiam sic quippe intelligi potest manere in illis ira Dei, hoc est ipsa damnatio (haec enim vocatur ira Dei, non divini animi perturbatio): ut in ira sua, hoc est, manente ira sua, non tamen contineat miserationes suas; non aeterno supplicio finem dando, sed levamen adhibendo vel interpo-

nendo cruciatibus [1]). Quia nec Psalmus ait, ad finiendam iram suam, vel post iram suam; sed, *in ira sua*. Quae si sola esset, quanta ibi minima cogitari potest, perire a regno Dei, exsulare a civitate Dei, alienari a vita Dei, carere tam magna multitudine dulcedinis

---

[1]) Huic opinioni, quam Augustinus ut diximus annot. praeced., *permittit* tantum, ut patet etiam ex ipsis h. c. verbis, favere videtur Chrysostomus h. 2. in ep. ad Philip. n. 3, 4. et nonnulli sequioris aetatis scriptores. Singularis vero est sententia Prudentii ita (cathem. hymn. 5. v. 125) canentis:

Sunt et spiritibus saepe nocentibus
Poenarum celebres sub Styge feriae
Illa nocte, sacer qua rediit Deus
Stagnis ad superos ex acheronticis . . .
Marcent suppliciis tartara mitibus,
Exsultatque sui carceris otio
Umbrarum populus liber ab ignibus,
Nec fervent solito flumina sulphure.

Nec omittendum hymnum hunc Prudentii in multis ecclesiis ad accensum cerei paschalis fuisse decantatum, in quibus propterea ea sententia non male audiebat. Hinc Petavius l. 3. de angelis c. 7. ita judicat: „De hac damnatorum saltem hominum respiratione nihil adhuc certi decretum est ab Ecclesia catholica, ut propterea non temere tamquam absurda sit explodenda ss. patrum haec opinio: quamvis a communi sensu catholicorum hoc tempore sit aliena.“ Plura cf. ap. Faure in h. l., Arevalum in proleg. ad Prudentium c. 18.

Dei, quam abscondit timentibus se, perfecit autem sperantibus in se (Ps. 30,20), tam grandis est poena, ut ei nulla possint tormenta, quae novimus, comparari, si illa sit aeterna, ista autem sint quamlibet multis seculis longa.

113. Manebit ergo sine fine mors illa perpetua damnatorum, id est, alienatio a vita Dei, et omnibus erit ipsa communis, quaelibet homines de varietate poenarum, de dolorum relevatione vel intermissione pro suis humanis motibus suspicentur: sicut manebit communiter omnium vita aeterna sanctorum, qualibet honorum distantia concorditer fulgeant.

XXX. 114. Ex ista fidei confessione, quae breviter symbolo continetur, et carnaliter cogitata lac parvulorum est, spiritaliter autem considerata atque tractata cibus est fortium, nascitur spes bona fidelium, cui charitas sancta comitatur. Sed de iis omnibus, quae fideliter sunt credenda, ea tantum ad spem pertinent, quae oratione dominica continentur. *Maledictus enim omnis*, sicut divina testantur eloquia, *qui spem ponit in homine* (Jerem. 17, 5). Ac per hoc et in se ipso qui spem ponit, hujus maledicti vinculo innectitur. Ideo non nisi a Domino Deo petere de-

bemus, quidquid speramus nos vel bene operaturos vel pro bonis operibus adepturos.

115. Proinde apud evangelistam Matthaeum septem petitiones continere dominica videtur oratio: quarum tribus aeterna poscuntur, reliquis quatuor temporalia, quae tamen propter aeterna consequenda sunt necessaria. Nam quod dicimus: *Sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua sicut in coelo et in terra* (quod non absurde quidam intellexerunt, in spiritu et corpore) (Matth. 6, 9-12), omnino sine fine retinenda sunt: et hic inchoata quantumcunque proficimus, augentur in nobis; perfecta vero, quod in alia vita sperandum est, semper possidebuntur. Quod vero dicimus: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inferas in tentationem, sed libera nos a malo* (ibid. 6, 11-13), quis non videat ad praesentis vitae indigentiam pertinere? In illa itaque vita aeterna, ubi nos semper speramus futuros, et nominis Dei sanctificatio, et regnum ejus, et voluntas ejus in nostro spiritu et corpore perfecte atque immortaliter permanebunt. Panis vero quotidianus ideo dictus est, quia hic est necessarius, quantus animae

carnique tribuendus est sive spiritaliter, sive carnaliter, sive utroque intelligatur modo. Hic est etiam quam poscimus remissio, ubi est commissio peccatorum; hic tentationes, quae nos ad peccandum vel alliciunt vel impellunt; hic denique malum, unde cupimus liberari: illic autem nihil istorum est.

116. Evangelista vero Lucas (11, 2 ss.) in oratione dominica petitiones non septem, sed quinque complexus est: nec ab isto utique discrepavit, sed quomodo istae septem sint intelligendae, ipsa sua brevitate commonuit. Nomen quippe Dei sanctificatur in spiritu, Dei autem regnum in carnis resurrectione venturum est. Ostendens ergo Lucas tertiam petitionem duarum superiorum esse quodam modo repetitionem, magis eam praetermittendo facit intelligi. Deinde tres alias adjungit, de pane quotidiano, de remissione peccatorum, de tentatione vitanda. At vero quod ille in ultimo posuit: Sed libera nos a malo, iste non posuit, ut intelligeremus ad illud superius, quod de tentatione dictum est, pertinere. Ideo quippe ait: *Sed libera*, non ait, et libera, tamquam unam petitionem esse demonstrans (noli hoc, sed hoc): ut sciat unusquisque in eo se liberari a malo, quod non infertur in tentationem.

XXXI. 117. Jam porro charitas, quam duabus istis, id est, fide ac spe majorem dixit Apostolus, quanto in quocunque major est, tanto melior est in quo est. Cum enim quaeritur, utrum quisque sit homo bonus, non quaeritur quid credat, aut speret, sed quid amet. Nam qui recte amat, procul dubio recte credit et sperat: qui vero non amat, inaniter credit, etiamsi sint vera quae credit; inaniter sperat, etiamsi ad veram felicitatem doceantur pertinere quae sperat: nisi et hoc credat ac speret, quod sibi petenti donari possit ut amet. Quamvis enim sperare sine amore non possit, fieri tamen potest, ut id non amet, sine quo ad id, quod sperat, non potest pervenire. Tamquam si speret vitam aeternam (quam quis non amat?), et non amet justitiam, sine qua nemo ad illam pervenit. Ipsa est autem fides Christi, quam commendat Apostolus, quae per dilectionem operatur, et quod in dilectione nondum habet, petit ut accipiat, quaerit ut inveniat, pulsat ut aperiatur ei (Matth. 7, 7). Fides namque impetrat quod lex imperat. Nam sine Dei dono, id est, sine Spiritu sancto, per quem diffunditur charitas in cordibus nostris, jubere lex poterit, non juvare, et praevaricatorem insuper facere, qui de ignorantia se

excusare non possit. Regnat enim carnalis cupiditas, ubi non est Dei charitas [1]).

---

[1]) Augustinus nomina *amoris, dilectionis, charitatis* non semper eodem accipit sensu, sed ut significet 1) caritatem tertiam ex virtutibus theologicis, eamque plane perfectam; 2) actualem gratiam eamque adultam, robustam ac operum, quibus aeternnm respondet praemium, effectricem; 3) motionem quamlibet gratiae rudis licet atque inchoatae; tandem 4) ordinis ac honestatis amorem. Testimonia Augustini ad hanc quadruplicem confirmandam significationem expendunt Petavius de lege et gratia l. 1. c. 7; l. 2. c. 2; Scipio Maffei hist. theol. l. 15. §. 1–3; De Rubeis tract. de charitate cc. 51–59; Bolgeni, dell' Amor di Dio p. 4. c. 2. Hoc prae oculis habendum est, ut plura exponantur s. doctoris testimonia, quibus quesnelliani abutuntur. Quod vero speciatim hoc attinet effatum: *Regnat carnalis cupiditas, ubi non est Dei caritas*, ad quod illi provocant pro confirmanda hac Quesnelli prop. 45. ex damnatis in Bulla Unigenitus: „Amore Dei in corde peccatorum non amplius regnante necesse est, ut in eo carnalis regnet cupiditas, omnesque actiones corrumpat", advertimus 1) hoc ultimum incisum prae ceteris damnatione dignum apud Augustinum non reperiri. Loqui deinde 2) Augustinum non de quolibet actu, sed de statu hominis: jam vero in homine nondum justificato habituque charitatis privato regnat cupiditas (sed non in singulis actibus). Potest deinde 3) nomen *charitatis* laxiori accipi significatione, prout universim complectitur amorem justitiae et observantiam legis ac mandatorum. Quis autem dubitet, quominus regnet carnalis cupiditas in homine,

118. Sed cum in altissimis ignorantiae tenebris nulla resistente ratione secundum carnem vivitur, haec sunt prima hominis. Deinde cum per legem cognitio fuerit facta peccati, si nondum divinus adjuvat Spiritus, secundum legem volens vivere vincitur [1]), et sciens peccat peccatoque subditus servit: *A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est* (2. Petr. 2, 19): id agente scientia mandati, ut peccatum operetur in homine omnem concupiscentiam cumulo praevaricationis adjecto, atque ita quod scriptum est impleatur: *Lex subintravit, ut abundaret delictum* (Rom. 5, 20). Haec sunt secunda hominis. Si autem respexerit Deus, ut ad implenda quae mandat ipse adjuvare credatur, et agi homo coeperit Dei Spiritu, concupiscitur adversus carnem fortiore robore charitatis: ut quamvis adhuc sit quod homini re-

---

in quo pro tempore et loco non est observantia legis, non est justitia et justitiae amor? Hinc apparet discrimen inter Augustinum et Quesnellum, qui loquitur de charitate perfecta, speciali, super omnia, deque singulis hominis actibus.

[1]) Vincitur non quidem singulis vicibus, sed decursu temporis saltem aliquoties; nequit enim absque gratia medicinali omnia vitare peccata totamque adimplere legem naturae.

pugnet ex homine nondum tota infirmitate sanata, ex fide tamen justus vivat justeque vivat, in quantum non cedit malae concupiscentiae vincente delectatione justitiae. Haec sunt tertia bonae spei hominis, in quibus si pia perseverantia quisque proficiat, postrema pax restat, quae post hanc vitam in requie spiritus, deinde in resurrectione etiam carnis implebitur. Harum quatuor differentiarum prima est ante legem, secunda sub lege, tertia sub gratia, quarta in pace plena atque perfecta. Sic est et Dei populus ordinatus per temporum intervalla, sicut Deo placuit, qui in mensura et numero et pondere cuncta disponit. Nam fuit primitus ante legem; secundo sub lege, quae data est per Moysen, deinde sub gratia, quae revelata est per primum Mediatoris adventum. Quae quidem gratia nec antea defuit, quibus eam oportuit impertiri, quamvis pro temporis dispensatione velata et occulta [1]). Neque enim antiquorum

---

[1]) Cf. de hac Dei oeconomia in distribuenda gratia egregie disserentem auctorem de vocat. omnium gentium opusc. t. 3. l. 2. c. 4. Turpissime vero abutuntur hac doctrina Augustini de quatuor hominum statibus Jansenius (de statu nat. lapsae l. 3. c. 2 ss.) et Quesnellus, cujus doctrinae summa prop. 64. damn. continetur: „Sub maledicto legis

quicunque justorum praeter Christi fidem salutem potuit invenire, aut vero nisi et illis

---

nunquam fit bonum, quia peccatur sive faciendo malum sive illud nonnisi ob timorem evitando": ad quam vindicandam provocat ejus apologista, qui collator dicitur, ad h. Ench. c. subjiciens „non ovum ovo simile magis reperiri, quam integrum Quesnelli textum (ad Gal. c. 5) cum Augustini doctrina". Hanc injuriam Augustini doctrinae impactam prolixa annotatione repellit Faure, ex qua aliqua delibabimus. Totus nimirum in eo est, ut duo statuat capitalia principia. ***Primum*** est: Quaecunque Augustinus minus commoda minusque honorifica scripsit, de statu ante legem Moysis et de statu sub lege Moysis, intelligenda sunt de iis statibus per se et secundum se consideratis, sive attenta propria ipsorum vi ac sufficientia, non vero iis attentis bonis, quae in eos status ex Christo derivabantur. Inter quae bona erat adjutorium saltem sufficiens". Hinc ipse Augustinus l. 3. c. 2. ep. pelag. c. 4. scribit: „Quis enim catholicus dicat, quod nos dicere jactant (pelagiani), Spiritum s. adjutorem in veteri Testamento non fuisse"? Illis dicit Spiritum s. defuisse, qui putabant sibi ad vitam literam posse sufficere, et ideo qua fierent factores legis divinam misericordiam non requirebant (ergo poterant requirere, fruebantur igitur gratia saltem orationis), sed ignorantes Dei justitiam et suam volentes constituere, justitiae Dei non erant subjecti. Alibi vero (de gr. et lib. arb. c. 16. n. 32) scribit: „Magnum aliquid pelagiani se scire putant, quando dicunt: non juberet Deus, quod sciret non posse ab homine fieri; *quis hoc nesciat?*" Ergo axioma erat catholicum Deum non jubere, quod homines

cognitus fuisset, potuisset nobis per eorum ministerium alias apertius, alias occultius prophetari.

---

facere nequeunt. Sed dedit Deus hominibus et ante Moysen et sub Moyse legem. Poterant ergo hanc servare, sed non absque gratia, nisi pelagiani esse velimus. Ergo secundum Augustinum jam in V. T. suppetebat hominibus gratia, non quidem vi Testamenti V. sed per quandam velut redundantiam ex N. T. Iterum scribit Augustinus de nat. et gratia c. 12 (et saepius): „Dicimus hanc esse intentionem legis arguentis, ut . . . confugiatur ad gratiam Domini miserantis“: haec ergo omnibus praeparata erat. Sed confugere non poterant absque gratia quadam praevia orationis etc. (hoc enim negare foret semipelagianum). Omnes ergo etiam in V. T. gratia saltem quadam initiali praeveniebantur. Principium *alterum* est: „Gratia adjuvans simpliciter et sine addito usurpata quemadmodum *potestas bene agendi* ac similia significare solent in doctrina s. Augustini gratiam *proximam* et *completam* implendi legem, quemadmodum et facultatem seu potestatem proximam implendi, non vero ita universaliter gratiam aut potestatem remotam, initialem, quaeque sit tantum potestas aut gratia proxima quaerendi et petendi“. Testimoniis ad hoc principium comprobandum pleni sunt Augustini libri, et nisi illud admiseris, Augustinus erit semipelagianus. Saepissime enim haec vel similia apud ipsum leguntur: „Lex data est, ut gratia quaereretur (de Spir. et lit. c. 19. n. 34)“; „Praecepto facere commonemur, quod conantes et nostris viribus non valentes, adjutorium divinum precemur, (de nat. et gr. c. 15)“; „Haec ostendatur legis uti-

119. In quacunque autem quatuor istarum velut aetatum singulum quemque hominem gratia regenerationis invenerit, ibi ei remittuntur praeterita universa peccata, et reatus ille nascendo contractus renascendo dissolvitur. Tamque multum valet, *quod Spiritus ubi vult spirat* (Joan. 3, 8), ut quidam secundam illam servitutem sub lege non noverint, sed cum mandato incipiant adjutorium habere divinum.

120. Antequam possit autem homo capax esse mandati, secundum carnem vivat necesse est: sed si jam sacramento regenerationis imbutus est, nihil ei oberit si tunc ex hac vita migraverit. *Quia ideo Christus mortuus est et resurrexit, ut et vivorum et mortuorum dominetur* (Rom. 14, 9); nec tenebit regnum mortis eum, pro quo mortuus est ille liber in mortuis [1]).

---

litas, quoniam . . . cogit confugere ad gratiam liberandos . . . ut attentius ac sollicitius gratiae medicina quaeratur (de gr. Chr. c. 8)" etc. Cf. Petavius de Deo l. g. c. 45; l. 10, c. 20. Quare etiamsi Augustinus subinde statuat quosdam esse sine gratia, non qnamlibet gratiam illis denegat initialem, gratiam orationis, sed robustam tantum et adultam, gratiam operis. Quibus positis nulla est affinitas inter Augustini doctrinam et Jansenii errores.

[1]) Hinc infert Jansenius de gratia Chr. t. 3. l. 3. c. 21 „Christum mortuum . . . tantummodo

XXXII. 121. Omnia igitur praecepta divina referuntur ad charitatem, de qua dicit Apostolus: *Finis autem praecepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta* (1. Tim. 1, 5). Omnis itaque praecepti finis est charitas, id est, ad charitatem refertur omne praeceptum. Quod vero ita fit vel timore poenae, vel aliqua intentione carnali, ut non referatur ad illam charitatem, quam diffundit Spiritus sanctus in cordibus nostris, nondum fit quemadmodum

---

pro illis, quibus mors ejus profuit". Sed nonnisi praepostere hanc sententiam Augustino posse tribui patet aliis omissis ex iis, quae supra ad n. 103. Prosperum, fidelissimum Augustini discipulum, testantem audivimus: quare quae hic Augustinus brevius et idcirco paulo obscurius dicit, secundum Jansenii errorem accipere non licet, sed de eo sunt intelligenda, pro quo mortuus est Christus non quomodocunque, sed morte applicata per baptismum regenerationis. Adverti nimirum debet, Augustinum de infantibus loqui baptizatis, sed post baptismum mortuis. Jam vero tales infantes in hoc ab adultis differunt, quod in illis mors Christi (per baptismum applicata) ad aeternam salutem sit efficax, cum hanc efficaciam in adultis propter subsequentia peccata gravia saepe amittat. Hoc ergo vult significare, baptismum parvulis certissime ad salutem prodesse, cum applicatio mortis Christi tota in ipsis operetur, nullo obstante gratiae obice.

fieri oportet, quamvis fieri videatur[1]). Charitas quippe ista Dei est et proximi: et uti-

---

[1]) Hic duo notanda sunt: 1) ex his non sequi, omne quod timore poenae fit, non fieri quemadmodum oportet, esse vitiosum, sed tantum si fit timore poenae, ut non referatur ad charitatem etc. Jamvero optime fieri potest, ut timor poenae referatur ad charitatem, saltem finaliter, dispositive, quoties nimirum excludit affectum ad peccatum: talis enim timor est salutaris, hinc conducit et disponit ad justificationem et idcirco etiam ad charitatis infusionem. Egregia sunt haec Augustini verba Tr. 9. in ep. Joan. n. 4: „Timor (loquitur autem de timore poenae, judicii) quasi locum praeparat charitati. Cum autem coeperit charitas habitare, pellitur timor, qui ei praeparavit locum. Quantum enim illa crescit, ille decrescit: et quantum illa fit interior, timor pellitur foras. Major caritas, minor timor; minor charitas, major timor. Si autem nullus timor, non est qua intret charitas. Sicut videmus per setam introduci linum, quando aliquid suitur: seta prius intrat, sed nisi exeat, non succedit linum: sic timor primo occupat mentem, non autem ibi remanet timor, quia ideo intravit, ut introduceret charitatem". En quanta relatio inter timorem et charitatem. 2) Augustinus nomine charitatis, quam diffundit Spiritus s. in cordibus nostris, saepe intelligit quamcunque voluntatem bonam ex inspiratione Spiritus s. obortam: nam quaecunque bona voluntas dici potest Dei charitas si non *formaliter*, saltem *dispositive*, *finaliter*, cum vel tenuissima inspiratio voluntatis ex s. Spiritus intentione tendat et aspiret ad accendendum (saltem gradatim) vel fovendum, conservandum, augendum ignem divini

que *in his duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae* (Matth. 22, 40). Adde Evangelium, adde apostolos: non enim aliunde vox ista est: *Finis praecepti est charitas* (1. Tim. 1, 5); et, *Deus charitas est* (1. Joan. 4, 16). Quaecunque ergo mandat Deus, ex quibus unum est: *Non moechaberis* (Matth. 5, 27): et quaecunque non jubentur, sed spiritali consilio monentur, ex quibus unum est: *Bonum est homini mulierem non tangere* (1. Cor. 7, 1): tunc recte fiunt, cum referuntur ad diligendum Deum et proximum propter Deum et in hoc seculo et in futuro; nunc Deum per fidem, tunc per speciem, et ipsum proximum nunc per fidem. Non enim scimus mortales corda mortalium, tunc autem *illuminabit Dominus abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis; et laus erit unicuique a Deo* (1. Cor. 4, 5); quia id laudabitur et diligetur a proximo in proximo, quod ne lateat, ab ipso illuminabitur Deo. Minuitur autem cupiditas charitate crescente, donec veniat hic ad tantam magnitudinem, qua major esse non possit: *Majorem enim*

---

amoris. Jam vero quod fit timore poenae, qui ne tenuem quidem voluntatem bonam includit, vitiosum fore, nemo negabit.

charitatem nemo habet, quam ut animam suam quis ponat pro amicis suis (Joan. 15, 13). Ibi autem quis explicet quanta charitas erit, ubi cupiditas quam vel coercendo superet nulla erit? quoniam summa sanitas erit, quando contentio mortis nulla erit.

XXXIII. 122. Sed sit aliquando hujus voluminis finis, quod ipse videris, utrum Enchiridion vel appellare debeas, vel habere. Ego tamen cum spernenda tua in Christo studia non putarem, bona de te credens in adjutorio nostri Redemptoris ac sperans, teque in ejus membris plurimum diligens librum ad te, sicut valui, utinam tam commodum quam prolixum, de fide, spe et charitate conscripsi.

S. FULGENTII
DE FIDE
SEU DE REGULA VERAE FIDEI
AD PETRUM
LIBER UNUS.

1. Epistolam, fili Petre, tuae caritatis accepi, in qua te significasti velle Hierosolymam pergere, et poposcisti te literis nostris instrui quam debeas in illis partibus verae fidei regulam tenere, ut nullus tibi possit sensus haereticae subrepere falsitatis. Gaudeo quidem quod pro fide vera sine ullo perfidiae vitio custodienda sollicitudinem geris, sine qua nulla potest prodesse, imo nec esse, conversio. Apostolica quippe dicit auctoritas, quia *sine fide impossibile est placere Deo* (Hebr. 11, 6). Fides est namque bonorum omnium fundamentum. Fides est humanae salutis initium. Sine hac nemo ad filiorum Dei numerum potest pertinere: quia sine ipsa nec in hoc seculo quisquam justificationis

consequitur gratiam, nec in futuro vitam possidebit aeternam; et si quis hic non ambulaverit per fidem, non perveniet ad speciem. Sine fide omnis labor hominis vacuus est. Tale quippe est, ut sine vera fide quisque velit Deo per contemptum seculi placere; quale si quisquam (*al.* quispiam) tendens ad patriam, in qua se scit beate esse victurum, relinquat itineris rectitudinem, et improvidus sectetur errorem, quo non ad beatam civitatem perveniat, sed in praecipitium cadat; ubi non gaudium pervenienti detur, sed cadenti interitus inferatur.

2. Verumtamen ut de fide sufficiens sermo promatur, nec temporis suffragatur spatium, quia celeriter nostrum cupis habere responsum; et tam magnum est hujus disputationis opus, ut magnis vix possit impleri sermonibus. Neque enim poposcisti sic te debere de fide instrui, ut unam quamlibet haeresim designares, contra quam specialiter nostrae disputationis vigilaret intentio: sed cum indefinite definitionem fidei petis, eamque cupis etiam sub brevitate concludi, vides procul dubio quam sit nobis impossibile, ut rem tantam in brevi plene comprehendamus, cui sufficientes esse non possumus, etiamsi tantum spatium temporis, et tale nobis esset

ingenium, ut multa volumina de hoc, quod a nobis expetis, facere valeremus (*al.* valeamus). Sed quia *Deus prope est omnibus invocantibus eum in veritate* (Psal. 144, 18), qui *verbum consummans et brevians fecit super terram* (Rom. 9, 28), spero quia, sicut tibi dedit hujus fidei sanctam sollicitudinem, sic etiam mihi, ut tuo tam bono tamque laudabili serviam desiderio, sufficientem tribuet facultatem: ut etsi non potuero (*al.* potero) cuncta dicere, ex quibus omnis error haereticus possit agnosci, et agnitus vel convinci valeat vel vitari, tamen in nomine atque adjutorio sanctae Trinitatis, quae unus solus verus et bonus est Deus, ea dicam, in quibus saltem magna ex parte rationem catholicae fidei constet sine aliqua erroris caligine contineri. Quibus retentis, poteris etiam illa deprehendere atque fugere, quae etsi in hoc opere non videntur speciali disputatione convinci, tamen ex iis, quae hic generaliter atque absolute ponentur, appareat (*al.* apparent) illa, quae infideles homines auribus volunt (*al.* solent) insusurrare fidelium, non regula divinae veritatis tradita, sed nequitia humani erroris inventa.

Cap. I. 3. Quocunque igitur loco fueris constitutus, quia secundum regulam nostri Salva-

toris imperio promulgatam, nosti te in uno Patris et Filii et Spiritus sancti nomine baptizatum, principaliter atque indubitanter toto corde retine, Patrem Deum, et Filium Deum, et Spiritum sanctum Deum, id est sanctam atque ineffabilem Trinitatem unum esse naturaliter Deum, de quo in Deuteronomio dicitur: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus* (al. *Dominus*) *unus est* (Deut. 6, 4). Et, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Ibid. 13). Verumtamen quia istum unum Deum, qui solus est verus naturaliter Deus, non Patrem solum, neque Filium solum, neque solum Spiritum sanctum, sed simul Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse diximus, cavendum est, ne sicut Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum Deum esse, quantum ad naturalem attinet unitatem, veraciter dicimus, sic eum qui Pater est, eundem vel Filium, vel Spiritum sanctum; aut eum qui Filius est, sive Patrem, sive Spiritum sanctum; aut eum, qui Spiritus sanctus proprie in confessione hujus Trinitatis dicitur, vel Patrem vel Filium personaliter dicere sive credere, quod omnino nefas est, audeamus.

4. Fides enim quam sancti patriarchae atque prophetae ante incarnationem Filii Dei

divinitus acceperunt, quam etiam sancti apostoli ab ipso Domino in carne posito audierunt, et Spiritus sancti magisterio instructi non solum sermone praedicaverunt, verum etiam ad instructionem saluberrimam posterorum scriptis suis inditam reliquerunt, unum Deum praedicat Trinitatem, id est Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Sed Trinitas vera non esset, si una eademque persona diceretur Pater et Filius et Spiritus sanctus. Si enim sicut est Patris et Filii et Spiritus sancti una substantia, sic esset una persona, nihil omnino esset, in quo veraciter Trinitas diceretur. Rursus Trinitas quidem vera esset, sed unus Deus Trinitas ipsa non esset, si quemadmodum Pater et Filius et Spiritus sanctus personarum sunt ab invicem proprietate distincti, sic fuissent naturarum quoque diversitate discreti. Sed quia in illo uno vero Deo Trinitate, non solum quod unus Deus est, sed etiam quod Trinitas est, naturaliter verum est, propterea ipse verus Deus in personis Trinitas est, et in una natura unus est. Per hanc unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu sancto est, et totus Filius in Patre et Spiritu sancto est, totusque Spiritus sanctus in Patre et Filio est. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est (1. Sent.,

dist. 19, cap. Et inde): quia nemo alium aut praecedit aeternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate. Quia nec Filio nec Spiritu sancto, quantum ad naturae divinae unitatem pertinet, aut anterior, aut major Pater est (Ibid., cap. Nunc postquam); nec Filii aeternitas atque immensitas, velut anterior aut major, Spiritus sancti aeternitatem immensitatemque aut praecedere aut excedere naturaliter potest. Sicut ergo nec Filius posterior aut minor est Patre, ita nec Spiritus sanctus posterior aut minor est Filio. Aeternum quippe et sine initio est, quod Filius de Patris natura natus exstitit; et aeternum ac sine initio est, quod Spiritus sanctus de natura Patris Filiique procedit. Ob hoc ergo tres unum recte credimus et dicimus Deum, quia una prorsus aeternitas, una immensitas, una naturaliter trium est divinitas personarum.

5. Teneamus igitur Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse naturaliter Deum; neque tamen ipsum Patrem esse qui Filius est, neque Filium ipsum esse qui Pater est, nec Spiritum sanctum ipsum esse qui Pater aut Filius est (1. Sent., dist. 2, cap. Omnes autem catholici). Una enim est Patris et Filii et Spiritus sancti essentia, quam

graeci οὐσίαν vocant, in qua non est aliud Pater, et aliud Filius, et aliud Spiritus sanctus, quamvis personaliter sit alius Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus. Quod nobis maxime in ipso sanctarum Scripturarum demonstratur initio, ubi Deus dicit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26). Cum enim singulari numero dicit *imaginem*, ostendit unam naturam esse, ad cujus imaginem homo fieret. Cum vero dicit pluraliter *nostram*, ostendit eundem Deum, ad cujus imaginem homo fiebat, non unam esse personam. Si enim in illa una natura Patris et Filii et Spiritus sancti una esset persona, non diceretur, *ad imaginem nostram*, sed, ad imaginem meam; nec dixisset *faciamus*, sed, faciam. Si vero in illis tribus personis tres essent intelligendae vel credendae substantiae, non diceretur, *ad imaginem nostram*, sed, ad imagines nostras: una enim imago trium naturarum inaequalium esse non posset. Sed dum ad unam imaginem unius Dei homo factus dicitur, una sanctae Trinitatis essentialiter divinitas intimatur. Deinde (*al.* Denique) et paulo post pro eo, quod Deus superius dixerat: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, sic

hominem factum Scriptura narravit, ut diceret: *Et fecit Deus hominem: ad imaginem Dei fecit eum* (Genes. 1, 27).

6. Hanc Trinitatem personarum atque unitatem naturae propheta Isaias revelatam esse sibi non tacuit, cum se dicit Seraphin vidisse clamantia: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth* (Isa. 6. 3). Ubi prorsus in eo, quod dicitur tertio *Sanctus*, personarum Trinitatem; in eo vero, quod dicitur semel *Dominus Deus Sabaoth*, divinae naturae cognoscimus unitatem [1]). In illa igi-

---

[1]) Passim patres ad hoc seraphicum canticum provocant, ut unitatem naturae in trinitate personarum et trinitatem in unitate confirment. Ita auctor breviarii fidei adv. arianos (Mi. 13, 665): „Non semel dicunt (*Sanctus*), ne singularitatem credas; non bis, ne Spiritum s. excludas: non sancti Domini Sabaoth, ne tres deos more gentilium fatearis". Ambrosius l. 2. de fid. c. 12. n. 107: „Quid sibi vult sub uno nomine sanctitatis trina repetitio? Si trina repetitio, cur una laudatio? Si una laudatio, cur trina repetitio? Trina repetitio, cur nisi quia Pater et Filius et Spiritus s. sanctitate unum sunt. Non dixit semel, ne Filium sequestraret; non bis, ne Spiritum praeteriret, non quater, ne creaturas conjungeret. Et ut ostenderet Trinitatis unam esse Deitatem, cum tertio dixisset *sanctus, sanctus, sanctus*, addidit singulariter: *Dominus Deus Sabaoth*. Sanctus igitur Pater, sanctus Filius, sanctus et Dei

tur sancta Trinitate, quae ideo a nobis repetitur, ut vestro cordi tenacius infigatur, unus est Pater, qui solus essentialiter de seipso unum Filium genuit: et unus Filius, qui de uno Patre solus est essentialiter natus (*al.* genitus); et unus Spiritus sanctus, qui solus essentialiter de Patre Filioque procedit. Hoc autem totum una persona non posset, id est et gignere se, et nasci de se, et procedere de se. Quia igitur aliud est genuisse quam natum esse, aliudque est procedere (*al.* proces-

---

Spiritus. Adoratur igitur Trinitas, non adorat; laudatur Trinitas, non laudat etc.". De Spiritu s. l. 3. c. 16. n. 119: Pseudo-Ambrosius in expos. Apoc. 4, 8 (Mi. 17, 805); Gaudentius brix. s. 8; Hieronymus in h. l. et ep. 18. ad Damasum n. 7: Origenes h. 4. in Is. n. 1; Athanasius hom. in illud: *Omnia mihi tradita sunt* n. 6; de incarn. et c. arianos n. 10; de Trinitate et Spir. s. n. 17; Pseudo-Athanasius disput. c. Arium n. 43 s.; Chrysostomus hom. in Is. 6, 3; Epiphanius Ancor. n. 10, 27, 117; Eucherius lugdun. instruct. l. 1. qq. ex Is. (Mi. 50, 784 s.); Theodoretus in h. l.; serm. 2. de curat. graec. affect.; in fragm. de Trin. adv. Sabellium; episcopi africani in libello fidei ap. Victorem Vitensem de persec. vand. l. 3. n. 11, 23; Cerealis c. Maximinum c. 15 (Mi. 58, 764); Paschasius diaconus l. 1. c. 6; Vigilius taps. l. 2. adv. arian. sabell. etc. n. 33, l. 10. de trinit. in fine; l. 1. contra Varimadum c. 1.

sisse) quam genuisse vel natum esse, manifestum est quoniam alius est Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus. Trinitas itaque ad personas Patris et Filii et Spiritus sancti refertur, unitas ad naturam.

Cap. II. 7. Sicut ergo secundum illam divinitatem, qua unum sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus, neque Patrem natum credimus, neque Spiritum sanctum, sed solum Filium: sic etiam secundum carnem solum Filium natum catholica fides et credit et praedicat. Neque enim in illa Trinitate proprium esset solius Patris quod non est natus ipse, sed unum Filium genuit; neque proprium solius Filii, quod non genuit ipse, sed solus de Patris essentia natus est; neque proprium Spiritus sancti, quod nec natus est ipse, nec genuit, sed solus de Patre Filioque procedit, si secundum divinam quidem naturam Deus Pater de nullo nasceretur Deo, secundum carnem tamen ipse nasceretur de (*al.* ex) virgine. Si enim Pater de virgine nasceretur, una persona esset Pater et Filius: ipsa autem una persona, pro eo quod non de Deo, sed tantum de virgine nasceretur, non Dei Filius, sed tantum hominis filius veraciter diceretur; nec ipse Dei Filius diceret: *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret*

(Joan. 3, 6); et iterum: *Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum* (Ibid. 17). Nec beatus dixisset Joannes: *Qui diligit genitorem, diligit et eum, qui natus est ex eo* (1. Joan. 5, 1); nec ipse Filius dixisset: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor* (Joan. 5, 17). Ipse enim qui Filius dicitur, si idem esset et Pater, non veraciter Dei Filius diceretur, quia non de Deo, sed de sola virgine nasceretur. Ad extremum vero nec ipse Pater de coelo testaretur, et suum corporali voce filium demonstraret, dicens: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (Matth. 3, 17). Apostolus quoque Paulus non dixisset de Deo Patre: *Qui proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. 8, 32).

8. Sed quoniam ista omnia et divinitus ad nostram doctrinam dicta sunt, et quia divina dicta sunt, utique vera sunt, verum est, quod fides catholica praedicat, et secundum divinitatem de Patre natum esse solum Filium aeternum cum Patre, immortalem, impassibilem atque incommutabilem Deum; et secundum carnem non Patrem, sed unigenitum ejus Filium, salva aeternitate sua,

temporaliter natum, salva impassibilitate sua passum, salva immortalitate sua mortuum, salva incommutabilitate sua, qua (al. quia) Deus verus et vita aeterna est, veraciter suscitatum. Qui totum habet commune cum Patre, quod aeternus naturaliter sine initio habuit, et nihil habet commune cum Patre eorum, quae in suam personam temporaliter atque humiliter ille aeternus atque excelsus accepit.

9. Rursus si non ille, qui proprius atque unigenitus Dei Patris Filius est, sed Spiritus sanctus nasceretur ex virgine, non ipsum Filium, qui factus est ex muliere, factus sub lege, natum de Spiritu sancto ex Maria Virgine, in symbolo acceptum, et corde ad justitiam crederet, et ore ad salutem sancta confiteretur Ecclesia. Sed et si ipse Spiritus sanctus, qui Patris et Filii Spiritus est, formam servi acciperet, non ipse Spiritus sanctus super seipsum hominem factum in columbae specie coelitus adveniret.

10. Pater igitur Deus de nullo genitus Deo, semel de sua natura sine initio genuit Filium Deum sibi aequalem, et eadem qua ipse naturaliter aeternus est divinitate coaeternum. Sed idem Dei Filius, cum sit Deus aeternus et verus, et cum Patre secundum

divinitatem naturaliter unus Deus, secundum hoc quod, dicit: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. 10, 30), idem pro nobis est homo factus verus et plenus. In eo verus, quia veram habet Deus ille humanam naturam; in eo vero plenus, quia et carnem humanam suscepit, et animam rationalem. Idem tamen Unigenitus Deus secundo natus est, semel ex Patre, semel ex matre: natus est enim de Patre Deus Verbum, natus est de matre Verbum caro factum.

11. Unus igitur est atque idem Deus Dei Filius natus ante secula, et natus in seculo; et utraque nativitas unius est Filii Dei: divina, secundum quam creator in forma Dei coaeternus Patri Deus est; humana, secundum quam semetipsum exinaniens, et formam servi accipiens, non solum in conceptu materni uteri semetipsum, dum homo fieret, eadem servilis formae susceptione formavit, verum etiam de eodem matris utero idem Deus homo factus exivit, et in cruce idem Deus homo factus pependit, et in sepulcro idem Deus homo factus jacuit, et ab inferis idem Deus homo factus tertio die resurrexit; sed in sepulcro secundum solam carnem idem Deus jacuit, et in infernum secundum solam animam descendit. Qua de inferis ad carnem,

die tertia, revertente, idem Deus secundum carnem, qua (al. quae) in sepulcro jacuit, de sepulcro resurrexit; et quadragesimo post resurrectionem die, idem Deus homo factus in coelum ascendens, in dextera Dei sedit, inde in fine seculi ad judicandos vivos mortuosque venturus.

12. Verbum ergo caro factum unus est Filius Dei Dominus Jesus Christus, mediator Dei et hominum. Idcirco autem mediator, quia idem Deus atque homo verus, habens cum Patre unam divinitatis naturam, ut humanitatis unam cum matre substantiam; habens ex nobis usque ad mortem iniquitatis nostrae poenam; habens incommutabilem de Deo Patre justitiam; propter iniquitatem nostram temporaliter mortuus, propter justitiam suam, et ipse semper vivus, et immortalitatem mortalibus largiturus. Qui perfectam quidem humanitatem suam in ipsa divinitatis suae perfectione servavit; veritatem vero mortalitatis suae, per susceptionem mortis, veritate atque incommutabilitate suae immortalitatis absorbuit.

13. Hoc est quod testatur beatus Petrus, quia *Christus deglutivit mortem, ut vitae aeternae haeredes efficeremur* (1. Petr. 3, 22). Beatus quoque Paulus docet, quod

Christus mortem deglutierit, illuminaverit autem vitam et incorruptionem (2. Tim. 1, 10). Christus ergo mortem gustavit, quia verus homo est; idemque mortem deglutivit, quia verus Deus est. Idem quippe, sicut dicit Apostolus, *mortuus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei* (2. Cor. 13, 4); unus atque idem, qui secundum prophetiam beati David, *et homo factus est* in Sion, *et ipse fundavit eam Altissimus* (Psal. 86, 5).

14. Itaque nec divinitas Christi aliena est a natura Patris, secundum id quod *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. 1, 1); nec humanitas ejus aliena est a natura matris, secundum id quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Ib. 14). Illa enim natura, quae semper genita manet ex Patre, naturam nostram sine peccato suscepit, ut nasceretur ex virgine. Neque enim natura aeterna atque divina temporaliter concipi et temporaliter nasci ex natura humana ullatenus posset, nisi secundum susceptionem veritatis humanae veram temporaliter conceptionem atque nativitatem ineffabilis in se divinitas accepisset. Sic est Deus aeternus ac verus

veraciter secundum tempus et conceptus et natus ex virgine. *Dum* enim *venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum* (al. *natum*) *ex muliere, factum sub lege, ut eos, qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus* (Galat. 4, 4), illo scilicet Deo facto naturaliter filio hominis, qui unus est naturaliter Filius Dei Patris. Hoc utique Joannes evangelista confirmans, postquam dixit: *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joann. 1, 14), subsequenter ait: *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis* (Ibidem). Sic ille omnium spirituum omniumque corporum, id est omnium naturarum creator et Dominus, creavit virginem, creandus ex virgine; et cujus ipse factor est, matrem sibi fecit, quando (al. quomodo) de ejus carne concipiendus atque pariendus veram materiam (al. naturam) carnis Deus immensus ac sempiternus accepit: ut et secundum veritatem formae servilis Deus homo misericorditer fieret, et secundum formam Dei naturali veritate (al. virtute) idem Deus homo permanens non careret.

15. Sic ergo Christum Dei Filium, id est unam ex Trinitate personam Deum verum

crede, ut (al. et) divinitatem ejus de natura Patris natam esse non dubites; et sic eum verum hominem crede, ut ejus carnem non coelestis, non aereae, non alterius cujusquam putes esse naturae, sed ejus, cujus est omnium hominum caro: id est, quam ipse Deus homini primo de terra plasmavit, et ceteris hominibus plasmat, quos per propagationem ex hominibus creat. Sed licet caro Christi et omnium hominum unius ejusdemque naturae sit, haec tamen, quam Deus Verbum ex Maria Virgine sibi unire dignatus est, sine peccato concepta, sine peccato nata est: utpote secundum quam Deus aeternus et justus misericorditer et conceptus et natus est, et Dominus gloriae crucifixus est.

16. Quibus autem verbis explicabitur carnis illius excellentia singularis, cujus divina est ex ipsa sui conceptione persona, cujus origo nativitatis insolita, qua sic Verbum caro factum est, ut una persona esset cum carne sua Unigenitus ac sempiternus Deus, ipsa suae carnis conceptione conceptus. Istam vero ceterorum hominum carnem per humanum certum est nasci concubitum, viro seminante, femina vero concipiente atque pariente. Et quia dum sibi invicem vir mulierque miscentur, ut filios generent, sine libidine

non est parentum concubitus, ob hoc filiorum ex eorum carne nascentium non potest sine peccato esse conceptus, ubi peccatum in parvulos non transmittit propagatio, sed libido; nec fecunditas naturae humanae facit homines cum peccato nasci, sed foeditas libidinis, quam homines habent ex illius primi justissima condemnatione peccati. Ideo beatus David, quamvis de legitimo nasceretur justoque conjugio, in quo scilicet nec infidelitatis culpa, nec fornicationis macula poterat inveniri: propter originale tamen peccatum, quo naturaliter obstricti sunt filii irae, non solum impiorum filii, sed omnes etiam qui de justorum sanctificata carne nascuntur, exclamat et dicit: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea* (Psal. 50. 7). Sanctus etiam Job dicit, mundum a sorde non esse hominem, nec si unius diei sit vita ejus super terram (Job 14, sec. 70) [1]).

---

[1]) Haec tamen non sunt ita accipienda, ac si libido, qua inficitur hominum generatio, causa sit adaequata transmissionis peccati originalis, cum etiam in statu naturae purae generatio cum concupiscentia fuisset conjuncta. Sunt haec intelligenda de statu praesenti, de statu naturae lapsae. In hoc statu libido, quae generationem comitatur, est causa, seu

17. Dei ergo Filius unigenitus, qui est in sinu Patris, ut carnem hominis animamque

---

potius conditio aut occasio, qua data originale peccatum traducitur. Auxit nimirum Deus Adamum gratia sanctificante aliisque praerogativis, inter quas eminebat integritas seu immunitas a concupiscentia, ita vero illum auxit hisce dotibus, ut in illo humani generis radice et capite universam naturam humanam ditaret: erant proinde haec dona non tam propria quam communia, non tam personalia quam dona speciei humanae, non Adami privilegia sed naturae humanae dos atque hereditas propagatione cum natura transmittenda. Sed Adamus „propria voluntate peccatum illud grande peccavit, naturamque in se vitiavit, mutavit obnoxiavitque humanam (Augustinus c. Jul. l. 4. n. 105)", amisit scil. non solum sibi, sed toti posteritati suae omnes illas indebitas praerogativas, hinc et integritatem, qua ablata concupiscentia invaluit, quae maxime se prodit et aestuat in generationis opere. Hinc vitiata natura horum bonorum amissione, vitiata quoque fuit generatio eatenus, quatenus generatione natura propagatur bonis illis nudata, spoliata. Hujus vero vitii, quo generatio modo inficitur, signum est libido, qua perficitur, a qua immunis esset, si primitivus ordo adhuc vigeret, si cadente Adamo non omnes essemus lapsi. Proinde verissimum est: ideo sumus peccato originali obnoxii, quia generatio, qua procreati sumus, deficiens (i. e. non amplius par ad transmittendas illas praerogativas, quibus ex voluntate Dei ornati esse deberemus): ideo vero deficiens, quia libidinosa, quia naturae libidine infectae: ideo libidine infecta, quia Adamus peccando praerogativas, quibus praeter debitum auctus fuerat,

mundaret, susceptione carnis atque animae rationalis incarnatus est; et qui est Deus verus, homo verus factus est, non ut alter Deus esset, alter homo; sed idem Deus, idem homo. Qui ut illud peccatum, quod in concubitu mortalis carnis generatio humana contraxit, auferret, conceptus est novo more, Deus incarnatus in matre virgine, sine coitu viri, sine libidine

---

non solum sibi, sed et universae posteritati amisit, atque ita in deterius commutavit secundum corpus et animam naturam humanam. Cf. plura apud de Rubeis de peccato orig. cc. 64, 65. ubi n. 4. post haec s. Thomae verba (in 2. dist. 30. q. 1. a. 2. ad 3). „Unde et anima, quae tali corpori infunditur, deordinationem culpae contrahit ex hoc ipso, quod hujusmodi corporis (scil. vitiata generatione procreati) forma efficitur, cum oporteat perfectionem perfectibili proportionatam esse", ita prosequitur: „Animam videlicet creat Deus, qualem quodammodo exposcit vitiosa propagatio vitiatumque corpus i. e. sine perfecta potestate plenoque dominio in corpus et sentientem appetitum, adeoque sine gratia sanctificante aut rectitudine mentis, ex qua in homine innocente pendebat corporis et sentientis appetitus plena subjectio. Decreverat supremum numen animam ex nihilo condere, simulque eidem corpori infundendae largiri gratiam, si corpus idem ab homine, qualem Deus fecerat sanum et rectum, sine ardore concupiscentiae propagaretur". Hac ratione explicanda sunt Fulgentii verba et similia, quae apud Augustinum saepissime (cf. supra Enchir. n. 34, 41) et ex eo apud alios patres reperiuntur.

concipientis virginis: ut per Deum hominem, quem absque libidine conceptum inviolatus edidit virginis uterus, ablueretur peccatum, quod nascentes trahunt omnes homines: quibus in corpore mortis hujus talis est nascendi conditio, ut matres eorum fœcunditatis opus implere non possint, nisi prius virginitatem carnis amiserint. Solus igitur abstulit peccatum conceptionis atque nativitatis humanae Deus Unigenitus, qui dum conciperetur, veritatem carnis accepit ex virgine, et cum nasceretur, integritatem virginitatis servavit in matre. Ista causa est, qua Deus factus est filius virginis Mariae, et Maria virgo facta est mater Unigeniti Dei: ut quem Pater genuit ex aeternitate, ipsum virgo conceptum proferret in tempore: illa utique virgo, quam Deus, qui de ea fuerat nasciturus, ita singulari gratia praevenit atque replevit, ut ipsum haberet ventris sui fructum, quem ex initio habet universitas Dominum: et ipsum sibi videret nascendi solemnitate subditum, quem in unitate paternae substantiae non solum humana, sed etiam angelica creatura cognoscit et adorat Altissimum.

18. Sic ergo peccatum et poena peccati, quae per scelus corruptae mulieris intravit in mundum, per inviolatae virginis partum

aufertur a mundo. Et quia in conditione generis humani per mulierem, quae de solo viro facta est, contigit, ut mortis vinculo teneremur obstricti, hoc in redemptione humani generis divina bonitas egit, ut per virum, qui de sola muliere natus est, vita hominibus redderetur. Illic humanam naturam nequissima deceptione sibi diabolus in peccati similitudinem sociavit; hic Deus humanam naturam in unitatem personae suscepit. Ibi femina decepta est, ut fieret filia diaboli, hic virgo gratia repleta est, ut fieret mater summi atque incommutabilis Unigeniti Dei. Ibi angelus dejectus per superbiam seductae mulieris animum obtinuit; hic Deus humilians se per misericordiam, incurruptae virginis uterum ex ea nasciturus implevit. Dei enim Filius Jesus Christus, qui in forma Dei erat (quod nisi ex natura Patris natus esset, esse non posset), ipse secundum apostolicam doctrinam, *semetipsum exinanivit formam servi accipiens* (Philip. 2, 7). Formam ergo servi, id est, naturam servi in suam accepit Deus ille personam, atque ita hominum factor in similitudinem hominum factus habitu est inventus ut homo; ipse humiliavit semetipsum, factus obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis (Ibid. 8).

19. Intente igitur hanc Apostoli sententiam cogita, et in ea cognosces quomodo Dominum Jesum Christum eumdem Deum atque hominem credas. Nec tamen in eo veritatem utriusque naturae in una persona, aut confundas, aut dividas. Cum ergo primum audis de Domino Jesu Christo, quia in forma Dei erat, oportet te agnoscere firmissimeque tenere, in illo formae nomine naturalem plenitudinem debere intelligi. In forma igitur Dei Dominus Jesus Christus erat, quia in natura Dei Patris semper erat, de quo natus erat. Unius ergo naturae cum Patre est, aequaliterque cum eo sempiternus atque immensus, aequaliter immortalis et incommutabilis, aequaliter invisibilis et inenarrabilis, aequaliter bonus et justus, aequaliter miserator et misericors, patiens et multum misericors et verax, aequaliter fortis et suavis, aequaliter sapiens atque omnipotens.

20. Proinde haec omnia, quae diximus de Filio Dei, firmissima fide retine, quia (al. qui) haec utique omnia in unitate naturae habens cum Patre, sine dubio aequalis est Patri. Propter quod et Apostolus continuo adjungens, ait: *Non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo* (Philip. 2, 6). Non

enim rapinae (al. rapina) fuit illa Filii cum Patre divinitatis aequalitas, sed naturae (al. natura). Etiam illa quae consequenter subjungit Apostolus dicens, quia *semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudine hominum factus, et habitu inventus ut homo;* et quia *humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis;* omnia haec de illo unigenito Deo Dei Filio, de illo Verbo Deo, de quo dicit evangelista: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. 1, 1); de illa Dei virtute Deique sapientia, de qua Deo dicitur: *Omnia in sapientia fecisti* (Psal. 103, 24); de illo principio cum quo unum est Pater ipse principium, et in quo sibi coaeterno fecit coelum et terram, id est omnem spiritalem corporalemque naturam; de Deo Unigenito, qui est in sinu Patris, ut dixi, omnia haec personaliter accipe: salva tamen aeternitate, immensitate, immortalitate, incommutabilitate, invisibilitate divinitatis ejus. Quae ita naturaliter et aequaliter communia cum Deo Patre habet Dei Filius, ut licet pro nobis fuerit homo veraciter factus, permanserit tamen aequalis vero Deo Patri, de quo natus est verus et Veritas Deus. Semetipsum igitur

exinanivit, sed de plenitudine ejus nos omnes accepimus (Joan. 1, 16): quam plenitudinem si exinanitus amitteret, quod de ea nobis daret utique non haberet. Eodem autem non habente, nos procul dubio (al. utique) nihil possemus accipere. De plenitudine autem ejus nos omnes accepimus. Ex eo igitur quod nobis de plenitudine sua dedit, ostendit etiam cum se exinanivit plenitudinem non amisisse quam habuit: quia si plenitudinem suam amitteret, dare de illa nullatenus posset. Formam ergo servi accepit: neque enim aliud fuit illa summi Dei exinanitio, nisi formae servilis, id est humanae naturae acceptio.

21. Utraque est igitur in Christo forma, quia utraque et vera et plena est in Christo substantia. Ideo sanctus Evangelista plenum eum gratiae et veritatis praedicat (Ibid. 14), quia et in divina natura, in qua Deus Veritas est, plenus est: et in humana natura, in qua homo verus gratia factus est, plenus est. In illa plenitudine Deus est, in forma Dei aequalis Deo; in ista plenitudine servus, in forma servi, quia in similitudinem hominum factus, habitu est inventus ut homo. Exinaniens ergo semetipsum formam servi accepit, ut fieret

servus; sed formae Dei plenitudinem non amisit, in qua semper est aeternus atque incommutabilis Dominus: factus secundum formam servi homo verus, ejusdem naturae cujus est ancilla mater; et manens in forma Dei Deus verus, ejusdem naturae cujus est etiam Dominus Pater. In forma Dei cum Patre et Spiritu sancto unus est solus formator omnium Deus; secundum formam servi solus ipse sua et Patris et Spiritus sancti operatione formatus: quod creator est, commune habens naturaliter cum Patre et Spiritu sancto, quod autem creatus est, formam servi, secundum quam creatus est, solus habens personaliter in seipso. Cujus et nativitatem futuram secundum carnem, et mortem, et resurrectionem, atque in coelos ascensionem lex et prophetae praenunciare nunquam destiterunt, prout ipse praecipiebat, obedientes et verbis et factis.

22. Nam et in sacrificiis carnalium victimarum, quae ipsa sibi sancta Trinitas, quae unus est Deus Novi et Veteris Testamenti, a patribus nostris praecipiebat offerri, illius sacrificii significabatur gratissimum munus, quo pro nobis seipsum solus Deus Filius secundum carnem esset misericorditer oblatu-

rus [1]). Ipse enim, secundum apostolicam doctrinam, *obtulit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis* (Ephes. 5, 5). Ipse verus Deus et verus pontifex, qui pro nobis non in sanguine taurorum et hircorum, sed in sanguine suo semel introivit in sancta (Hebr. 9, 12). Quod tunc pontifex ille significabat, qui cum sanguine in sancta sanctorum per annos singulos introibat. Iste igitur est, qui in se uno totum exhibuit, quod esse necessarium ad redemptionis nostrae sciebat effectum, idem

---

[1]) Hoc saepe inculcat Augustinus. Ita ex. gr. de civit. Dei l. 10. c. 20: „Cujus veri sacrificii (in cruce oblati) multiplicia variaque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cum ob hoc unum per multa figuraretur, tamquam verbis multis res una diceretur, ut sine fastidio multum commendaretur". Contra 2 ep. Pelag. l. 3. c. 6. n. 16; c. advers. legis et proph. c. 18. n. 37; supra Ench. n. 33, 62. Ista et Ambrosius proleg. op. de Spir. s. n. 4: „Hic (scil. Christus) est, qui nunc in hoedi typo, nunc in ovis, nunc in vituli offerebatur. Hoedi, quod sacrificium pro delictis sit; ovis, quod voluntaria hostia, vituli, quod immaculata sit victima". Auctor carm. adv. Marc. l. 4. c. 4; Eusebius demonstr. evang. l. 1. c. 10; Theodoretus dial. 3. (Migne patrol. gr. 83, 251 ss.) Idem infra iterum docet Fulgentius n. 60, 67. Cf. Thomassini de incarn. l. 10. c. 6 s.

scilicet sacerdos et sacrificium, idem Deus et templum: sacerdos, per quem sumus reconciliati; sacrificium, quo reconciliati; templum, in quo reconciliati; Deus, cui reconciliati. Solus tamen sacerdos, sacrificium et templum, quia haec omnia Deus secundum formam servi; non autem solus Deus, quia hoc est cum Patre et Spiritu sancto secundum formam Dei.

23. Reconciliati igitur sumus per solum Filium secundum carnem, sed non soli Filio secundum divinitatem. Trinitas enim nos sibi reconciliavit per hoc quod solum Verbum carnem ipsa Trinitas fecit. In quo sic veritas incommutabilis manet humanae divinaeque naturae, ut sicut vera semper est ejus divinitas, quam de Patre incommutabilem habet, ita vera semper atque incommutabilis ejus humanitas sit, quam sibi unitam summa divinitas gerit.

24. Haec pauca de fide sanctae Trinitatis, quae solus et verus est naturaliter Deus, quantum brevitas temporis et sermonis permisit, inserui. Nunc de creatura quid absque dubitatione credere debeas, intimabo.

Cap. III. 25. Principaliter itaque tene omnem naturam (al. creaturam) quae non est Trinitas Deus, ab ipsa sancta Trinitate, quae solus

verus et aeternus Deus est, creatam ex nihilo. Ac sic universa in coelis et in terra, visibilia et invisibilia, sive thronos, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, opus atque creaturam esse sanctae Trinitatis, quae est unus Deus rerum omnium creator et Dominus, aeternus, omnipotens, justus et bonus, habens naturaliter ut semper sit, et ut mutari aliquando non possit. Et hic Deus, qui sine initio semper est, quia summe est, dedit rebus a se creatis ut sint: non tamen sine initio, quia nulla creatura ejusdem naturae est, cujus est Trinitas unus verus et bonus Deus, a quo creata sunt omnia. Et quia summe bonus est, dedit omnibus naturis (al. rebus) quas fecit ut bonae sint: non tamen tantum bonae quantum creator omnium bonorum, qui non solum summe bonus, sed etiam summum atque incommutabile bonum est, quia aeternum bonum est; nullum habens defectum, quia non ex nihilo factum; nullum habens profectum, quia non habet initium. Ideo quippe naturae a Deo factae proficere possunt, quia esse coeperunt; ideo deficere, quia ex nihilo factae sunt. Ad defectum eas conditio ducit originis, ad profectum vero provehit operatio Creatoris. In eo igitur primum Trinitatis, quae Deus verus est, aeter-

nitas sine initio naturalis agnoscitur, quia quaedam ita fecit, ut cum esse quidem coeperint, tamen non esse aliquando non possint. In eo vero ejus omnipotentia intelligitur, quia omnem creaturam visibilem atque invisibilem, id est corporalem atque spiritalem de nihilo fecit, in quibus ipsa rerum diversitas multo magis commendat bonitatem atque omnipotentiam Creatoris. Nisi enim omnipotens esset, non una eademque facilitate (al. facultate) summa atque ima fecisset; et nisi summe bonus esset, non se gubernandis rebus quoque infimis praestitisset.

26. Igitur tam in magnis quam in parvis quibusque rebus conditis magna est bonitas atque omnipotentia Conditoris. Omnia enim sapienter fecit summa veraque sapientia, cui naturaliter hoc est esse, quod sapientem esse; hoc facere, quod sapienter facere. Simplicitas itaque multiplicis sapientiae Dei magnitudinem celsitudinis suae, non solum in magnitudine sublimium creaturarum, verum etiam in infimarum parvitate commendat: dum bona omnia quae creavit, non solum multo inferius dissimiliusque suo creatore sunt, utpote non prolata de ipso, sed facta prorsus ex nihilo: verum etiam inter se non aequaliter sunt, sed unaquaeque res ita permanet

sicut a Deo accepit ut esset, alia quidem sic, alia autem sic. Neque enim sic datum est corporibus ut sint, sicut spiritus acceperunt: cum ipsa quoque corpora non aequaliter sint, et in ipsis coelestibus atque terrestribus inveniatur nonnulla diversitas: cum tam coelestia quam terrestria, non solum impari distent quantitate molis, verum etiam dissimili splendeant claritate. Alia namque est, sicut Apostolus dicit, claritas coelestium corporum, alia terrestrium. In ipsis quoque coelestibus *alia claritas solis, et alia claritas stellarum: stella enim a stella differt in claritate* (1.Cor. 15, 41). Corporalium igitur naturarum diversitas ostendit unamquamque earum non hoc esse, quod ex se semper habere potuerit, sed quod (al. quia) ex dispositione atque opere omnipotentissimi atque incommutabilis et sapientissimi Creatoris accepit.

27. Quod si unius ejusdemque naturae esset quaelibet creatura corporalis, cujus est sancta Trinitas, quae unus est Deus; nec localiter in loco esset, nec temporis mutationem aliquando sentiret, nec de loco ad locum transiret, nec circumscriberetur quantitate molis suae. Quae omnia ostendunt hujuscemodi naturarum illum esse opificem, cui nullus latus aut angustus locus est, quia non

minus in angustis quam in latis totus est; nec mutatur tempore, quia solus potest volumina temporum non temporali volubilitate, sed aeterna stabilitate mirabiliter ordinare: neque enim in tempore cogitat, quemadmodum temporum series rerum decessione ac successione transcurrat; nec aliqua molis quantitate terminatur, quia nullo fine concluditur; neque per mundi partes partibus suis est ipse diffusus, ut majores mundi partes suis majoribus impleat, et minores minoribus implendo, nusquam tamen totus se infundat. Ipse enim est Deus qui ait: *Coelum et terram ego impleo* (Jer. 23, 24). Omnia igitur quae fecit, id est spiritus et corpora, summa et ima, coelestia atque terrestria, viventia, et quibus facultatem vivendi non dedit, ineffabiliter ubique totus Dominus Deus et implet et continet; nec in iis quae dividuntur, ipse dividitur; nec in iis quae mutantur ulla mutatione variatur. Nisi enim naturaliter incommutabilis ipse esset, nunquam in rebus mutabilibus ordo quidam consilii ac dispositionis ejus incommutabilis permaneret.

28. Deus igitur rerum corporearum atque incorporearum creator immensus, eo primum se nullum esse corpus ostendit, quia quibusdam corporibus vitam non dedit, cum cor-

pora omnia ipse creaverit. Ipse autem naturaliter vita est, quia si vita non esset, non viventia corpora ipse non fecisset. Neque enim facit rem non viventem, nisi res vivens. Non igitur unius naturae cum Deo sunt corpora, quae omnino vivere non possunt. Ac sic neque illa corpora unius naturae cum Deo sunt, quibus singulis singulos brutos atque irrationabiles spiritus, quibus eadem corpora vivificarentur ac sensificarentur, inseruit. Sed nec ipsi bruti spiritus unius naturae cum Deo sunt, quos licet vivificandis sensificandisque cognoscatur inseruisse corporibus, ipsis tamen spiritibus nullum intelligendi largitus est lumen, quo suum possent aut cognoscere aut diligere creatorem. Ipsos quoque spiritus, quos rationales atque intellectuales esse non dubium est, quis audeat blasphemo spiritu et caeco corde ejusdem naturae, cujus est Deus, vel putare vel dicere, cum Deus utique naturaliter incommutabilis omnino sit et immensus? Qui cum in se diversitatem ullam habere non possit, in eisdem tamen spiritibus, quos rationales atque intellectuales fecit, diversitatem suae operationis ostendit. In quibusdam enim, id est, qui terrenis ac mortalibus sunt inserti corporibus, etsi nullus est localis motus, quia per locorum corporalium

partes, cum ipsi in corporibus sint, non particulatim sunt, sed sicut in totis corporibus toti, sic in eorundem corporum partibus toti sunt: tamen cogitationum varietas diversitatem in eis cujusdam temporalis motionis ac mutationis ostendit; dum modo aliquid nesciunt, modo sciunt; modo volunt, modo nolunt; modo sapiunt, modo desipiunt; modo iniqui ex justis, modo justi sunt ex iniquis; modo pietatis illustrantur lumine, modo depravantur tenebroso impietatis errore.

29. Illos quoque, quos terrenorum corporum nulla gravat lutulenta materies, id est angelicos spiritus, quis non videat non unius naturae esse cum Deo, sed factos ex nihilo? Quorum naturalis mutabilitas in eo cognoscitur, quia ejusdem naturae pars est in deterius permutata. Deinde quia ii, qui depravati non sunt (licet illius dono, a quo cum non essent facti sunt, indefessa, et in quantum creaturae angelicae gratis datum est, perfecta dilectione, contemplatione atque exsultatione multitudinem dulcedinis Domini incessabiliter sumant, nec ab eo naturali conditione deficiant), etsi inhaerentibus Deo nihil inest de varietate temporis, quia collato sibi aeternae incorruptionis atque incommutabilitatis munere, nihil in se sentiunt mu-

tationis; inest tamen singulis terminus naturalis, quo a se invicem discernuntur, quia nullus eorum est in alio; et cum uni eorum opus quodlibet injungitur, alius quoque alteri operi implendo divinae potestatis deputatur arbitrio. Haec autem omnia ostendunt etiam sanctos angelos creaturam esse sanctae Trinitatis, cujus per singulas res, quas utique sicut voluit fecit, apparet mirabilis et sapientia in dispositione, et virtus in opere. Quosdam igitur spiritus sic Deus creavit, ut semper essent; quosdam vero, ut esse spiritus quandoque desinerent. Illos itaque desituros quosdam ex aqua, quosdam, quia sic voluit Omnipotens, produxit ex terra. Superiores vero spiritus nullum cum corporeis elementis habere fecit naturale consortium; quos et aeternos creavit, et eis facultatem atque intelligentiam cogitandae, cognoscendae diligendaeque divinitatis inseruit. Quos tamen ita creavit, ut etiam prae seipsis illum diligerent, cujus se tales creatos opere cognovissent, cum eorum ut tales fierent, nulla merita praecessissent. Ut autem haec dilectio haberet justam et congruam laudem, voluntatis quoque eis tribuit libertatem: ut esset eis possibile, sive ad eum qui supra eos est intentionem sanctae dilectionis erigere,

sive ad se, vel ad ea quae infra eos sunt, pravae (al. gravi) cupiditatis semetipsos pondere declinare.

30. Non est igitur natura, quae in aeternum possit sive misere, sive beate vivendo subsistere, nisi quae potest de Deo ipsius Dei munere cogitare. Haec autem natura intellectualis in animabus est hominum et spiritibus angelorum. Deus quippe cognoscendi ac diligendi se non nisi angelis et hominibus indidit facultatem. Quibus propter arbitrii libertatem, quae maxime debuit intellectuali creaturae Creatoris benignitate (al. bonitate) conferri, ita cognoscendi ac diligendi se facultatem voluntatemque donavit, ut eam unusquisque et habere posset et perdere: si quis tamen sponte eam perderet, suo eam deinceps arbitrio resumere non valeret. Ut illius esset sanctae cogitationis initia gratuitae dono bonitatis denuo renovandis quibus vellet infundere, cujus fuit in ipso creationis exordio, nullus praecedentibus meritis, spiritus et corpora locis atque affectionibus, prout ipse sapiens voluit, congruis mirabiliter ordinare. Angeli ergo atque homines, pro eo quod rationales facti sunt, aeternitatis ac beatitudinis donum in ipsa naturae spiritalis creatione divinitus accepe-

runt: ita scilicet, ut si dilectioni creatoris sui jugiter inhaesissent, simul aeterni beatique mansissent; si vero propriae libertatis arbitrio contra summi (al. sui) Creatoris imperium suam niterentur facere voluntatem, protinus a contumacibus beatitudo discederet, et ad supplicium eis relinqueretur aeternitas misera, erroribus deinceps doloribusque cruciandа. Et de angelis quidem hoc disposuit et implevit, ut si quis eorum bonitatem voluntatis perderet, nunquam eam divino munere repararet.

31. Pars itaque angelorum, quae a suo creatore Deo, quo solo bono beata fuit, voluntaria prorsus aversione discessit, aequitatis supernae judicio initium suae damnationis in ipsa aversione voluntatis invenit: ut non aliud ei esset incipere jam puniri, quam illius beatifici boni dilectione destitui; quam Deus in aeterno sic totam praecepit remanere supplicio, ut etiam ignem ei aeternum pararet: in quo illi omnes praevaricatores angeli nec mala voluntate possint unquam carere, nec poena; sed permanente in eis injustae aversionis malo, permaneat etiam justae retributionis aeterna damnatio. Horum malorum princeps diabolus primos homines, quos ad peccati praecipitium invidus duxit, non

eis tantum, sed et universae propagini eorum cum vitio peccati meritum mortis inseruit. Deus autem misericors et justus, sicut diabolo et angelis ejus propria cadentibus voluntate, ceteros angelos in suae dilectionis aeternitate firmavit, sic etiam humani generis massam non totam in sempiternum perire permisit, sed quos voluit ejus gratuita bonitas repulsis tenebris, in quibus omnis hnmana nativitas peccati originalis condemnatione versatur, reducendos praedestinavit ad lucem: in eo praecipue demonstrans quod istos originalis peccati vinculis indebita gratia liberatoris absolveret; cum alios, et quam maxime parvulos, quibus nulla possunt vel bona vel mala inesse propriae merita voluntatis, insolubili nexu aeterna damnatio retineret.

32. Bonae quoque voluntatis et cogitationis initium, non homini ex seipso nasci, sed divinitus, et praeparari, et tribui in eo Deus evidenter ostendit, quod neque diabolus, neque aliquis angelorum ejus, ex quo ruinae illius merito in hanc sunt inferiorem detrusi caliginem, bonam potuit aut poterit resumere voluntatem. Quod si possibile esset ut humana natura, postquam a Deo aversa bonitatem perdidit voluntatis, ex seipsa rur-

sus eam habere potuisset, multo possibilius hoc natura haberet angelica, quae quanto minus gravatur terreni corporis pondere, tanto magis hac esset praedita facultate. Sed ostendit Deus unde bona voluntas hominibus detur, quam sic amiserunt angeli cum haberent, ut amissam deinceps habere non possint.

33. Quoniam igitur digna est eadem voluntas bona per Dei gratiam aeternae beatitudinis praemio, et iniquitas angelica atque humana esse non debet impunita, propterea, secundum catholicae fidei regulam, venturum esse Filium Dei ad puniendos omnes peccatores angelos, et ad judicandos homines vivos et mortuos fideliter exspectamus. Testatur enim beatus Petrus, quia Deus angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferni detrudens, tradidit in judicio puniendos reservari (2. Petr. 2, 4). De hominibus quoque vivis ac mortuis judicandis beatus Paulus hoc ait: *Testificor coram Deo et Christo Jesu, qui judicaturus est vivos et mortuos, et per adventum ipsius et regnum ejus* (2. Tim. 4, 1). In cujus adventu ab illo primi hominis corpore, quod (al. quem) Deus de terra plasmavit, usque ad omnium hominum corpora, quae animata quandoque

vivere coeperunt, ab illo resuscitabuntur, a quo operante creata sunt. Singula vero corpora illis singulis suis animabus in resurrectione reddentur, quas in maternis, ut vivere inciperent, ventribus habere coeperunt: ut scilicet animae in illo examine justi Judicis in eisdem singulis corporibus suis accipiant retributionem, sive regni, sive supplicii, in quibus sive bonam, sive malam qualitatem vitae praesentis habuerunt.

34. Qualitas autem malae vitae ab infidelitate incipit, quae ab originalis peccati reatu initium sumit. In quo quisquis incipit ita vivere, ut ante finiat vitam quam ab ejus obligatione solvatur, si unius diei vel unius horae spatio anima illa vixit in corpore, necesse est eam cum eodem corpore interminabilia gehennae supplicia sustinere [1]), ubi

---

1) Favet Fulgentius hic et clarius infra n. 68 (et de vocat. praedest. l. 1. cc. 12, 14) cum pluribus aliis patribus ut cum episcopis byzacenis in Sardiniae insula exsulibus l. de incarn. et gr. cc. 14, 30 (eorum nomine ab ipso Fulgentio conscripti) auctore Hypognost. l. 5. n. 10 s.; Gregorio M. Mor. l. 9. c. 12; Isidoro hispal. l. 1. sent. c. 22; l. 2. differ. spirit. n. 26; Alcimo Avito in carm. ad Fuscinam v. 214 etc. (quorum testimonia diligenter collegerunt Petavius l. 9. de Deo c. 10; Norisius in vind. august. c. 3. § 5) duce in primis

diabolus cum angelis suis in aeternum arsurus est, qui et primus peccavit, et peccatum

---

Augustino (cujus testimonia collegit Alticotius summae august. p. 4. q. 1. a. 4) illi sententiae, quae homines in solo decendentes peccato originali poenae ignis seu sensus in inferno addicit. Mitissimam tamen hanc fore fatentem audivimus supra ipsum Augustinum Enchir. n. 93 (cum annot. subj.). Hanc vero sententiam e scholae vetustioris theologis omnes fere deseruerunt, teste Dominico Soto de nat. et gr. l. 1. c. 14. ubi scribit: „Augustinus plus justo videtur torquere parvulos. Unde qui ejus sententiae subscribunt perpauci sunt et *tortores parvulorum* nuncupantur". Imo forte unus tantum, qui alicujus sit nominis, Gregorius ariminensis illi subscripsit, neque ipse audet *definitive* eam tueri, judicium relinquens lectori. Non desunt tamen a sec. 16. theologi, quibus iterum Augustini arrisit opinio, ut inprimis Norisius, Petavius l. c., Driedo de grat. et lib. arb. Tr. 3. c. 2; Florentius Conrius O. Min., Berti etc., qui innituntur praesertim illis Scripturae effatis, quae omnem locum intermedium coelum inter et infernum proprie dictum (Matth. 25, 41; 3, 12; 13, 49. Apoc. 20, 15 etc.) excludere videntur; tum etiam ad confessionem fidei Michaeli Palaeologo a Clemente IV. a. 1267. propositam et ab ipso in conc. lugd. II. a. 1274. Gregorio X. oblatam, et ad decretum conc. florentini statuentis „illorum animas, qui in actuali mortali peccato vel solo originali decedunt, mox in infernum descendere poenis tamen disparibus puniendas". Quamvis haec non sint spernenda, communior, imo jam communissima dici potest sententia negans eos, qui in solo peccato originali moriuntur,

primis hominibus persuasit: ubi cum eo etiam fornicarii, idolis servientes, adulteri,

---

poena sensus puniri: huic enim suffragatur auctoritas Scholae haud contemnenda, nam teste Thoma (q. 5. de Malo a. 2. cf. Bonaventuram in 2. sent. dist. 33. q. 1): „*communiter* dicitur, quod peccato originali non debetur poena sensus"; suffragatur ratio theologica et legitima illatio ex accurata ruinae per peccatum originale illatae definitione (de qua cf. Scheeben Mysterien des Christenthums § 44 ss.), cui consonat, quod docet Innocentius III. (c. Waldenses l. 3. decr. tit. 42. c. 3. *Majores*): „Poena originalis peccati est carentia visionis Dei, actualis vero peccati est gehennae perpetuae cruciatus". Multum quoque ponderis huic sententiae accedit per hanc censuram Pii VI. in prop. 26. synodi pistojensis latam: „Doctrina, quae velut fabulam pelagianam explodit locum illum inferorum (quem limbi puerorum nomine fideles passim designant), in quo animae decedentium cum sola originali culpa poena damni citra poenam ignis puniantur, perinde ac si hoc ipso, quod qui poenam ignis removent, inducerent locum illum et statum medium expertem culpae et poenae inter regnum Dei et damnationem aeternam, qualem fabulantur pelagiani, *falsa, temeraria, in scholas catholicas injuriosa*". Hinc consequitur *primo*, Augustini sententiam non esse de fide et a concilio florentino definitam, ut Petavio videtur; consequitur *secundo*, hanc negantem sententiam doctrinam saltem esse *sanam*, neque enim Ecclesia doctrinas male sanas scholarum catholicarum adversus censuras licet injustas, unquam tuebitur *sollemniter*. Etsi autem theologi plerique omnes conspirent in eximendis parvulis in

molles, masculorum concubitores, fures, avari, ebriosi, maledici, rapaces, et omnes qui opera carnis agunt [de quibus beatus dicit Apostolus, *quia regnum Dei non consequentur* (Gal. 5, 21)], si ante hujus vitae terminum a viis suis malis conversi non fuerint, aeternis ignibus exurentur. Omnis enim homo, qui in hoc seculo usque ad finem in iniquitatum delectatione et cordis obduratione permanserit, sicut hic eum noxia criminum delectatio tenuit, sic eum sine fine sempiterna cruciatio retinebit.

35. Erit enim etiam iniquorum resurrectio, sed sine immutatione, quam solis fidelibus et ex fide juste viventibus daturus est Deus. Hoc est enim quod ait beatus Paulus: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur* (1. Cor. 15, 51). Ostendens autem justos divino munere commutandos, ait: *Et nos immutabimur* (Ibid. 52). Habebunt ergo iniqui cum justis resurrectionem carnis communem, immutationis tamen gra-

---

peccato originali defunctis ab ignis poena, dissentiunt tamen nonnihil in eorum conditionis definitione, qua de re cf. Bellarminum de amiss. gratiae l. 6; de Rubeis de pecc. orig. cc. 74 ss.; Oswald Eschatologie 2. Th. § 12 ss., aliosque plures fusius de hisce disserentes.

tiam non habebunt, quae dabitur justis: quoniam a corporibus impiorum non auferetur corruptio, et ignobilitas et infirmitas, in quibus seminantur: quae ob hoc morte etiam non exstinguentur, ut illud juge tormentum corpori atque animae sit mortis aeternae supplicium. Justae vero animae, quas hic Redemptor Deus gratis ex fide justificavit, et justificatis bene vivendi usque in finem perseverantiam tribuit, in ipsis corporibus, in quibus hic justificationis gratiam divinitus acceperunt, et in quibus justificatae per fidem in caritate Dei proximique vixerunt, regni coelestis aeterna beatitudine potientur: glorificatis etiam corporibus suis, quae sine dubio, carnis natura, quam Deus creavit, veraciter permanente, non sicut hic animalia, sed spiritalia tunc habebunt. Sanctorum enim seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. In his per illam immutationem, quae solis dabitur justis, implebitur quod oportere dicit Apostolus (1. Cor. 15, 53), ut corruptibile hoc induat iucorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem. In quibus sexus masculinus vel femineus, sicut eadem corpora creata sunt, permanebit: quorum gloria erit pro factorum bonorum diversitate diversa. Omnia tamen corpora, sive

masculorum, sive feminarum, quaecunque in regno illo erunt, gloriosa erunt: ille autem (al. enim) judex novit quantam unicuique sit daturus gloriam, quia in hac vita per misericordiam gratis justificando praevenit, quos illic per justitiam glorificare disponit (al. disposuit).

36. Tempus vero acquirendi vitam aeternam in ista tantum vita Deus hominibus dedit, ubi voluit esse etiam poenitentiam fructuosam. Ideo autem hic poenitentia fructuosa est, quia potest hic homo deposita malitia bene vivere, et mutata voluntate injusta merita simul operaque mutare, et in timore Dei ea gerere, quae placeant Deo. Quod qui in hac vita non fecerit, habebit quidem poenitentiam in futuro seculo de malis suis, sed indulgentiam in conspectu Dei non inveniet: quia etsi erit ibi stimulus poenitudinis, nulla tamen ibi erit amplius correctio voluntatis. A talibus enim ita culpabitur iniquitas sua, ut nullatenus ab eis possit vel diligi, vel desiderari justitia. Voluntas enim eorum talis erit, ut habeat in se semper malignitatis suae supplicium, nunquam tamen recipere possit bonitatis affectum. Quia sicut illi qui cum Christo regnabunt nullas in se malae voluntatis reliquias

habebunt, ita illi qui erunt in supplicio ignis aeterni cum diabolo et ejus angelis deputati, sicut nullam ulterius habebunt requiem, sic bonam nullatenus habere poterunt voluntatem. Et sicut cohaeredibus Christi dabitur perfectio gratiae ad aeternam gloriam, sic consortibus diaboli cumulabit ipsa malignitas poenam, quando exterioribus deputati tenebris, nullo illustrabuntur interiore lumine veritatis.

37. Proinde omni homini in hac vita esse potest utilis poenitentia, quam quocunque tempore homo egerit, quamlibet iniquus, quamlibet annosus, si toto corde renunciaverit peccatis praeteritis, et pro eis in conspectu Dei non solum corporis, sed etiam cordis lacrymas fuderit, et malorum operum maculas bonis operibus diluere curaverit, omnium peccatorum suorum indulgentiam mox habebit. Hoc enim nobis Dominus prophetico promittit eloquio dicens: *Si conversus fueris, et ingemueris, salvus eris* (Isai. 30, 15, sec. 70). Et alio loco dicitur: *Fili, peccasti; ne adjicias iterum, sed et de praeteritis deprecare, ut tibi dimittantur* (Eccli. 21, 1). Nunquam peccanti esset indicta pro peccatis deprecatio, si deprecanti non esset remissio concedenda. Sed

etiam poenitentia peccatori tunc prodest [1]), si eam in Ecclesia catholica gerat: cui Deus in persona beati Petri ligandi solvendique tribuit potestatem, dicens: *Quae* (al. Quaecunque) *alligaveris super terram, erunt ligata et in coelis; et quae solveris super terram, erunt soluta et in coelis* (Matth. 16, 19). In quacunque igitur homo aetate veram peccatorum suorum poenitentiam egerit, et vitam suam Deo illuminante correxerit, non privabitur indulgentiae munere, quia Deus, sicut per prophetam dicit, non vult mortem morientis, quantum ut revertatur a via sua mala, et vivat anima ejus (Ezech. 33, 11).

---

[1]) Horum verborum non hic est sensus, quasi poenitentia prodesset, etiamsi eam in Ecclesia non gerat, cum s. doctor diserte doceat (de remiss. pecc. l. 1. c. 19 s.: „In sola Ecclesia catholica datur et accipitur remissio peccatorum, quam ipse sponsus unam dicit esse columbam suam, unam electam suam, quam super petram fundavit, cui claves regni coelorum dedit, cui etiam potestatem ligandi solvendique concessit... Ab hac Ecclesia, quae claves regni coelorum accepit, quisquis foris est, non coeli viam graditur, sed inferni; nec tendit ad aeternae vitae domum, sed currit ad mortis aeternae supplicium etc.". Quare illa particula *etiam* conditionem exprimit et addit, ut poenitentia, quam supra commendaverat, reddatur vere utilis et salutaris.

38. Verumtamen nullus hominum debet sub spe misericordiae Dei in suis diutius remanere peccatis, cum etiam in ipso corpore nemo velit sub spe futurae salutis diutius aegrotare. Tales enim, qui ab iniquitatibus suis recedere negligunt, et sibi de Deo (al. Dei) indulgentiam repromittunt, nonnunquam ita praeveniuntur repentino Dei furore, ut nec conversionis tempus, nec beneficium remissionis inveniant. Ideo unumquemque nostrum sacra Scriptura benigne praemonet dicens: *Ne tardaveris* (al. tardes) *converti ad Deum, et ne differas de die in diem: subito enim veniet ira ejus, et in tempore vindictae disperdet te* (Eccli. 5, 8). Dicit etiam beatus David: *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra* (Psal. 94, 8). Cui beatus quoque Paulus concordat, his verbis: *Videte, fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis discedendi a Deo vivo: sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati* (Hebr. 3, 12, 13). Obduratus igitur vivit sive qui non convertitur, desperans de indulgentia peccatorum suorum, sive qui sic misericordiam Dei sperat, ut usque in finem vitae

praesentis in suorum criminum perversitate remaneat (al. permaneat).

39. Proinde diligentes misericordiam Dei, metuentesque justitiam, nec de remissione peccatorum desperemus, nec remaneamus in peccatis: scientes quia illa omnium hominum debita sit exactura aequitas justissimi judicis, quae non dimiserit misericordia clementissimi Redemptoris. Sicut enim misericordia suscipit absolvitque conversos, ita justitia repellet et puniet obduratos. Hi sunt qui peccantes in Spiritum sanctum, neque in hoc seculo, neque in futuro remissionem accipient peccatorum. Ideo autem hominis anima intellectualis spiritus est, ut quaerat, agnoscat, atque discernat et tempus operum suorum, pro quibus receptura est in judicio quod ordinavit divina justitia, et ejusdem retributionis tempus, quo non etiam licebit, aut opera mutare, aut remissionem peccatorum suorum de divina misericordia utiliter postulare. Ceteri vero spiritus omnium animalium, quibus non est intellectus, quia quidam eorum de terra, quidam de aquis originem ducunt (de aquis enim sunt reptilia et volatilia, de terra vero quaedam quae repunt, quaedam vero quae gradiuntur, exorta sunt), tamdiu spiritus sunt, quamdiu in corporibus

vivunt. Anima quippe, quae rationis capax divinitus facta non est, cum carne sua et incipit et desinit vivere: quia quando corpori vitam non tribuit, et ipsa non vivit: atque ita miro modo cum omni carni anima sit causa vivendi, spiritus tamen irrationalis tamdiu vivit, quamdiu in carne manere potuerit, et dum a carne sua separatur, exstinguitur. Ita fit ut, cum ipse vita carnis suae sit, vivere tamen nequeat, quando vitam carni subministrare destiterit; et si non sit caro, cui vitam dare valeat, ipse quoque eam protinus non habebit. Ideo nec aeternitas irrationalibus spiritibus data est, nec aliquod eis judicium praeparatur, in quo eis vel beatitudo pro bonis, vel damnatio pro malis reddatur operibus. Ideo (al. Inde) autem in eis nulla operum discretio requiretur, quia nullam intelligendi facultatem divinitus acceperunt. Propterea ergo eorum corpora resurrectura non sunt, quia nec in ipsis animabus eorum, aut aequitas, aut iniquitas fuit, pro qua eis aeterna, vel beatitudo sit retribuenda, vel poena.

40. Illa igitur animalia praesentis seculi cursum atque ornatum secundum Creatoris incomprehensibilem peragunt voluntatem; quae de suis factis nullam rationem reddi-

tura sunt, quia rationalia non sunt. *Numquid enim de bobus cura est Deo* (1. Cor. 5, 10)? Homines vero quia rationales facti sunt, et de se et de omnibus rebus, quas in usum vitae praesentis acceperunt, rationem reddituri sunt Deo, et pro suorum actuum qualitate recipient, aut poenam, aut gloriam. *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum* (2. Cor. 5, 10): tunc scilicet cum secundum ipsius nostri Creatoris ac Redemptoris eloquium: *Omnes qui in monumentis sunt audient vocem ejus; et procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitae, qui vero mala egerunt in resurrectionem judicii* (Joan. 5, 28, 29). Ut scilicet qui mala egerunt eant in combustionem aeternam semper arsuri cum diabolo principe omnium malorum, qui vero bona fecerunt eant in vitam aeternam regnaturi sine fine cum Christo rege omnium seculorum. Illi autem cum Christo regnabunt, quos Deus gratuita bonitate sua praedestinavit ad regnum. Quia enim eos tales praedestinando praeparavit, ut regno digni essent, praeparavit utique secundum propositum vocandos ut obediant; praeparavit justificandos, ut accepta gratia recte cre-

dant, et bene vivant; praeparavit etiam glorificandos, ut Christi cohaeredes effecti regnum coelorum sine fine possideant.

41. Ad quod regnum diversis temporibus per sacramenta, quae ad fidem incarnationis suae Christus instituit, illi pervenerunt, quos Deus gratis nullo bonae voluntatis vel boni operis merito praecedente salvavit. Quemadmodum et ex illo tempore, quo Salvator noster dixit: *Si quis renatus non fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei* (Joan. 3, 5), absque sacramento baptismatis, praeter eos qui in Ecclesia catholica sine baptismate pro Christo sanguinem fundunt, nec regnum coelorum potest quisquam accipere, nec vitam aeternam. Quia sive in Catholica, sive in haeresi quacunque vel schismate quisquam in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptismi sacramentum acceperit, integrum sacramentum accipit; sed salutem, quae virtus est sacramenti, non habebit, si extra catholicam Ecclesiam ipsum sacramentum habuerit. Ergo ideo debet ad Ecclesiam redire, non ut sacramentum baptismatis iterum accipiat, quod nemo debet in quolibet homine baptizato repetere, sed ut in societate catholica vitam aeternam accipiat, ad quam obtinen-

dam nunquam esse potest idoneus, qui cum sacramento baptismatis ab Ecclesia catholica remanserit alienus. Qui si (al. Quod etsi) et eleemosynas largas faciat, et pro nomine Christi etiam sanguinem fundat, pro eo quod in hac vita non tenuit Ecclesiae catholicae unitatem, non habebit aeternam salutem. Ubi enim cuique prodesse potest baptismus, ibi potest et eleemosyna prodesse. Baptismus autem extra Ecclesiam quidem esse potest, sed nisi intra Ecclesiam prodesse non potest.

42. In Ecclesia igitur tantummodo catholica potest unicuique prodesse, et perceptio baptismatis, et opera misericordiae, et nominis Christi gloriosa confessio: si tamen in Ecclesia catholica bene vivatur. Sicut enim sine Ecclesiae catholicae societate nec baptismus alicui potest prodesse, nec opera misericordiae, nisi forte ut mitius (al. minus) torqueatur, non tamen ut inter Dei filios deputetur: sic intra Ecclesiam catholicam per solum baptismum vita aeterna non acquiritur, si post baptismum male vivatur. Nam et illi, qui bene vivunt, debent operibus misericordiae indesinenter insistere: scientes scilicet levia, nonnulla tamen quotidie contrahere peccata, pro quibus etiam sancti et justi semper in hac vita Deo dicere debeant: *Di-*

mitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris (Matth. 6, 12). Quae peccata quanto etiam in rebus licitis et a Deo concessis frequenter hominibus subrepunt, et quanto magis fortioribus cibis corpus impletur, et carnalibus cor hominis actibus atque affectibus implicatur, tanto frequentior culpa in hac mortalitate contrahitur.

43. Propterea humiles servi Christi, qui cupiunt Domino suo sine impedimento et absque animi noxia occupatione servire, conjugia omnino non appetunt, et a carnibus ac vino abstinent, in quantum corporis valetudo permittit. Non quia peccatum est aut conjugem habere, aut vinum carnesve percipere: nam et beatus Apostolus dicit: *Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: sanctificatur enim per verbum Dei et orationem* (1. Tim. 4, 4, 5). Conjugium quoque in primis hominibus Deus et instituit, et benedixit (Gen. 2, 22). Propter quod Apostolus ait: *Honorabile connubium in omnibus, et torus immaculatus* (Hebr. 13, 4). Igitur servi Dei in eo quod a carnibus et vino abstinent, non tamquam res immundas refugiunt, sed mundioris vitae instituta sectan-

tur, et in eo quod conjugia non habent, non nuptiarum bonum crimen esse existimant, sed continentiam jugem bonis nuptiis meliorem esse non dubitant: isto quam maxime tempore, quando dicitur de continentia: *Qui potest capere, capiat* (Matth. 19, 12): de nuptiis vero dicitur: *Qui se non contînet, nubat* (1. Cor. 7, 9). In uno enim hortatione virtus erigitur, in altero infirmitas remedio sublevatur. Unde quia aegritudini semper est consulendum, propterea si cui primo contigerit privari conjugio, si voluerit secundas, vel etiam tertias inire nuptias, nullum de illis peccatum habebit, si eas caste servaverit, id est, si unus et una, legitime duntaxat conjuncti, fidem servant, ut nec ille mulieri praeter uxorem, nec illa viro praeter maritum ullatenus misceatur. In talibus etsi fuerit aliquis conjugalis excessus, qui tamen legitimum non violet torum, habebit nonnullum, sed veniale peccatum.

44. Sed haec illorum sunt, qui nullam voverunt continentiam Deo. Ceterum quisquis seipsum castraverit propter regnum coelorum, et in corde suo continentiam Deo voverit, non solum si fornicationis mortifero crimine (al. vulnere) maculetur, verum etiam si aut vir uxorem accipere, aut mulier nubere

voluerit, secundum Apostoli sententiam (1. Tim.5,12),damnationem habebit, quia primam fidem irritam fecit. Sicut ergo, secundum Apostoli sententiam (1. Cor. 7, 3), dignum est ut uxori vir debitum reddat, similiter et uxor viro, quia si quis acceperit uxorem non peccat, et si virgo nupserit non peccat, ita secundum ejusdem Apostoli dictum, qui statuerit in corde suo firmus non habens necessitatem, potestatem autem habens suae voluntatis, et voverit continentiam Deo, debet eam usque in finem tota mentis sollicitudine custodire, ne damnationem habeat, si primam fidem irritam fecerit. Similiter et conjugati viri, vel conjugatae mulieres, si ex consensu perennem Deo voverint continentiam, noverint se voti sui obnoxios detineri, nec jam sibi debere commixtionem carnis, quam licitam primitus habuerunt, sed Deo se debere continentiam, quam voverunt. Tunc enim unusquisque regnum coelorum, quod sanctis promittitur, possidebit, si obliviscens quae retro sunt, et in anteriora extendens seipsum, secundum quod in Psalmis dicitur: *Vovete, et reddite Domino Deo vestro* (Psal. 75,12), quod scit esse licitum, et ad profectum melioris vitae pertinere cognoscit, et libenter voveat, et celeriter reddat, et in hoc quod

votum reddit, meliore semper conatu proficiat. Omni enim voventi Deo, et reddenti quod vovit, ipse quoque Deus reddet coelestis regni praemia quae promisit.

Cap. IV. 45. Firmissime itaque tene, et nullatenus dubites, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse naturaliter Deum, in cujus nomine baptizati sumus. Cum enim aliud nomen sit Pater, aliud Filius, aliud Spiritus sanctus, hoc est utique unum naturae nomen horum trium, quod dicitur Deus, qui dicit in Deuteronomio: *Videte, videte quoniam ego sum Deus, et non est alius praeter me* (Deut. 32, 39); et de quo dicitur: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Dominus* (al. Deus) *unus est* (Deut. 6, 4); et, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Ibid. 13).

Cap. V. 46. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, id est sanctam Trinitatem esse solum naturaliter verum Deum. Quia cum tres deos nobis colere non liceat, nisi unum solum verum Deum, tamen, sicut Pater Deus verus dicitur, testante Apostolo, qui ait: *Conversi estis ad Deum a simulacris, servire Deo vivo et vero, et exspectare Filium ejus de coelis, quem suscitavit a mortuis Jesum*

(1. Thess. 1, 9): ita quoque Filium verum Deum Joannes commendat apostolus dicens: *Scimus quia Filius Dei venit, et dedit nobis intellectum, ut cognoscamus verum Deum, et simus in vero Filio ejus Jesu Christo. Hic est Deus verus, et vita aeterna* (1. Joan. 5, 20) [1]: qui utique quoniam verus

---

[1]) Hoc testimonio plurimi patres utuntur ad Filii divinitatem comprobandam. Ita Augustinus de Trinit. l. 1. c. 6: „Non tantum Deus dicitur (Filius), sed et *verus Deus*, quod idem Joannes in sua epistola *apertissime* testatur"; l. 11. n. 22; de pecc. orig. n. 32; s. 140. n. 3; c. Faustum l. 5. c. 4; c. sermon. arian. n. 1; coll. cum Maximino n. 14; Pseudo-Augustinus in dial. 65 qq. q. 3. (Migne 40, 735); serm. ad catech. de symb. n. 22 (ib. 651); de tempore barbarico n. 4; Ambrosius de fide l. 1. c. 17. n. 117. et in conc. aquilejensi a. 381. n. 20; Cyrillus alex. passim, ut in dial., quod unus est Christus; l. 4. c. 3. in Joan. 6, 58. thes. ass. 32. etc.; Athanasius in expos. fidei n. 1; or. 3. c. arianos n. 9, 19; ep. ad episc. Aegypti et Lybiae n. 13; ep. 2. ad Serapionem n. 2; de incarn. et c. arian. n. 22; Pseudo-Athanasius de communi essentia Patris, Filii et Sp. S. n. 26; in disp. c. Arium n. 22; s. de nativ. Christi n. 5; Basilius l. 4. c. Eunomium (Migne 39, 706); Hieronymus l. 18. in Is. 65, 15; Faustinus de Trinitate c. 2. §. 12; auctor breviarii fid. adv. arianos (Migne 13, 655); episcopi africani in lib. fidei apud Victorem vit. de persec. vandal. l. 3. n. 5; auctor hom. in Matth. 21, 23. inter opera Chrysostomi n. 6 (Migne

Deus est, etiam Veritas est, sicut ipse nos edocet dicens: *Ego sum via, veritas et vita*

56, 424); Vigilius tapsensis l. 1. contra Varimadum c. 25, 34. Denique ipse Fulgentius iterum ad Trasimundum l. 1. c. 16. — Altero vero testimonio 1. Cor. 6, 19 s. haud pauciores utuntur ad demonstrandam Spiritus s. divinitatem. In primis Augustinus c. Maximinum l. 2. c. 3. ita disserens: „Corpus nostrum templum est Spiritus s., et ne corpora nostra contemnas, membra sunt Christi. Qualis est ergo Deus, cui templum aedificatur a Deo et de membris Dei?" c. 21. et l. 1. c. 11; contra serm. arian. cc. 20, 29; de Trin. l. 1. c. 6. n. 13: „Quid autem insanius magisque sacrilegum est, quam ut quisquam dicere audeat, membra Christi templa esse creaturae minoris secundum ipsos, quam Christus est? Alio enim in loco dicit: *Corpora vestra membra sunt Christi.* Si autem quae membra sunt Christi, templum est Spiritus s., non est creatura Spiritus s., quia cui corpus nostrum templum exhibemus, necesse est, ut huic servitutem debeamus, qua nonnisi Deo serviendum est, quae graece *λατρεία* appellatur. Unde consequenter dicit: *Glorificate ergo Deum in corpore vestro*". Hinc horum verborum occasione ait l. 7. n. 6: „*Deum autem esse Spiritum s. Scriptura clamat*". Enchir. n. 56 (cf. supra); collat. cum Maxim. n. 14: „Si sacrilegi essemus faciendo templum cuicunque creaturae, quomodo non est Deus verus, cui non tam templum facimus, sed nos ipsi templum sumus?" „Nulla quippe creatura, inquit Cyrillus alex. 34. ass. thes., neque factum aliquid tamquam Deus in templo habitare dicitur, nam id inter alias proprietates Deo soli convenit". Ass. 33. Ep.

(Joan. 14, 6). De Spiritu quoque sancto Joannes apostolus ait, *quia Spiritus est veritas* (1. Joan. 5, 6). Et utique non potest naturaliter Deus verus non esse, qui Veritas est. Quem etiam Deum Paulus apostolus

---

170. al. 66. n. 2; 238. al. 164. n. 21; s. 214. n. 10. etc.; Pseudo-Augustinus dial. 65 qq. q. 3; Ambrosius de Spir. s. l. 3. c. 12; Ambrosiaster in 1. Cor. 3, 16; Basilius de Spir. s. c. 19. n. 50; ep. 8. n. 11; l. 5. c. Eunom.; Epiphanius haer. 74. n. 13; Ancor. n. 9; Theodoretus in 1. Cor. 3, 16; haeret. fab. 5, 3; episcopi africani in lib. fid. ap. Vict. vitensem de persec. vand. l. 3. n. 16; Maximus de Trinitate dial. 3. n. 23; Pseudo-Rufinus de fid. n. 4; Vigilius tapsensis dial. 2. c. ar. n. 14; auctor qq. in V. et N. T. q. 97. Absolvimus verbis, quibus Paschasius diaconus suum de Spiritu s. opus concludit: „Quapropter quem templo perspicis dignum, divinis honoribus noveris adorandum, celebrandum votis, sacrificiis excolendum. Ad universalem ergo loquitur magister gentium Ecclesiam: *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus s. habitat in vobis.* Nulli hoc possibile creaturae est, sed divinae majestatis insigne est, ut singillatim per unumquemque populos impleat, et tamen in plenitudinis suae immensitate permaneat, divinae, inquit, singulare propriumque naturae est, locis omnibus praesto esse, in omnia intrare et omnia continere. Dei, inquit, peculiare est, filios perditionis naturae debitis exuere, purgatis conscientiis innovare, Dei filios facere et in coelestis regni gloria sublimare“.

confitetur dicens: *Membra vestra templum sunt Spiritus sancti qui in vobis est, quem habetis a Deo, et non estis vestri. Empti enim estis pretio magno; glorificate et portate Deum in corpore vestro* (1. Cor. 6, 19, 20).

Cap. VI. 47. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, id est sanctam Trinitatem unum verum Deum sine initio sempiternum esse. Propter quod scriptum est: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum* (Joan. 1, 1, 2). Haec denuo sempiternitas intimatur in psalmo, ubi dicitur: *Deus autem Rex noster ante secula* (Psal. 73, 12); et alio loco: *Sempiterna quoque ejus virtus et divinitas* (Rom. 1, 20).

Cap. VII. 48. Firmissime tene, et nullatenus dubites, sanctam Trinitatem solum verum Deum, sicut aeternum, ita solum naturaliter incommutabilem esse. Hoc enim significat cum dicit servo suo Moysi: *Ego sum qui sum* (Exod. 3, 14). Hinc et in Psalmis dicitur: *In principio, Domine, terram fundasti, et opera manum tuarum sunt coeli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent; et si-*

cut opertorium mutabis eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient (Psal. 101, 26, 27, 28).

Cap. VIII. 49. Firmissime tene, et nullatenus dubites, sanctam Trinitatem solum esse verum Deum, rerum omnium visibilium atque invisibilium creatorem. De quo in Psalmis dicitur: *Beatus cujus Deus Jacob adjutor ejus; spes ejus in Domino Deo ipsius, qui fecit coelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt* (Psal. 145, 5, 6). De quo etiam Apostolus dicit: *Quoniam ex ipso, per ipsum, et in ipso sunt omnia, ipsi gloria in secula* (Rom. 11, 36).

Cap. IX. 50. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Patris et Filii et Spiritus sancti unam quidem esse naturam, tres vero esse personas: Patremque solum esse qui dixit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (Matth. 3, 17); et Filium solum esse, super quem illa vox solius Patris insonuit, quando in Jordane secundum carnem baptizatus est Unigenitus Deus, qui carnem solus accepit; et Spiritum sanctum Patris et Filii solum esse, qui in specie columbae super Christum baptizatum et ascendentem ab aqua descendit, et quinquagesimo die post resurrectionem Christi fideles in

uno loco positos in linguarum ignearum divisione adveniens replevit. Illam vero vocem, qua solus locutus est Deus Pater; et illam carnem, qua solus homo factus est Unigenitus Deus; et illam columbam, in cujus specie Spiritus sanctus super Christum descendit; illasque linguas igneas (Act. 2, 3), in quarum divisione fideles in uno loco constitutos replevit, opera esse totius sanctae Trinitatis, id est unius Dei, qui fecit omnia in coelo et in terra, visibilia et invisibilia.

Cap. X. 51. Firmissime tene, et nullatenus dubites, solum Deum Filium, id est unam ex Trinitate personam, solius Dei Patris esse Filium; Spiritum vero sanctum, ipsum quoque unam ex Trinitate personam, non solius Patris, sed simul Patris et Filii esse Spiritum. Ostendens enim Dei Filius se solum esse de Patre genitum, ait: *Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret* (Joan. 3, 16); et paulo post: *Qui autem non credit jam judicatus est, quia non credidit in nomine unigeniti Filii Dei* (Ibid. 18). Spiritum autem sanctum et Patris et Filii esse Spiritum Apostolus docet, qui ait: *Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si tamen Spiritus Dei habitat in vobis* (Rom. 8, 9). Et sequitur: *Si quis*

autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Ibid.).

Cap. XI. 52. Firmissime tene, et nullatenus dubites, eumdem Spiritum sanctum, qui Patris et Filii unus Spiritus est, de Patre et Filio procedere. Dicit enim Filius: *Cum venerit Spiritus veritatis, qui a Patre procedit* (Joan. 15, 26); ubi suum Spiritum esse docuit, quia ipse est Veritas (Joan. 14, 6). De Filio quoque procedere Spiritum sanctum, prophetica atque apostolica nobis doctrina commendat. Isaias enim dicit de Filio: *Percutiet terram virga oris sui, et Spiritu labiorum suorum interficiet impium* (Isai. 11, 4). De quo et Apostolus ait: *Quem interficiet Dominus Jesus Spiritu oris sui* (2. Thess. 2, 8). Quem etiam ipse unicus Dei Filius Spiritum oris sui esse significans, post resurrectionem suam insufflans in discipulos, ait: *Accipite Spiritum sanctum* (Joan. 20, 22) [1]). De ore vero ipsius Domini Jesu ait Joannes in Apocalypsi, quia gladius utraque parte acutus procedebat (Apoc. 1, 16). Ipse

---

[1]) Hac insufflatione, qua Christus apostolis sanctum largitus est Spiritum, voluisse eum significare, Spiritum s. a se quoque procedere, passim tradunt patres, ut Augustinus c. Maxim. l. 2. c. 14. n. 1; tr. 99. in Joan. n. 7; de Trinit. l. 4. n. 29; l. 15.

ergo spiritus oris ejus ipse est gladius qui de ore ejus procedit.

---

n. 45: „Cum resurrexisset a mortuis et apparuisset discipulis suis, insufflavit et ait: *Accipite Spiritum s.*, ut eum etiam a se procedere ostenderet"; de cons. evang. l. 4. c. 10. n. 19; de Gen. ad lit. l. 10. c. 5: „Utique significatum est, sic etiam ab ipso procedere Spiritum s., quomodo ab ejus corpore ille flatus processit". Paschasius diaconus de Spiritu s. l. 1. c. 8: „Ergo Spiritus s. ex utroque procedit, ideo dicit: *Qui autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (Rom. 8, 9); et alio loco: *Insufflavit et dixit: Accipite Spiritum s.*" Vigilius tapsensis l. 11. de Trinit.; Anselmus de proces. Sp. s. c. 10. fuse de hac insufflatione disserens, ita factum Christi explicat: „Ac si diceret: Sicut videtis hunc flatum, per quem vobis Spiritum s., sicut sensibilibus insensibilia significari queunt, significo, de intimo corporis mei et de persona mea procedere: ita scitote Spiritum s., quem vobis per hunc flatum significo, de secreto Deitatis meae et de mea persona procedere". Id etiam patribus graecis visum est, ut Anastasio sinaitae l. 1. de rectis dogm. „At vero Dominus ostendens ex semetipso Spiritum exsistere, insufflans discipulis dixit: *Accipite Spiritum s.*"; Cyrillo alex. l. 9. in Joan. 14, 16 s.: „Idcirco Christus insufflavit corporaliter ostendens, quod sicut ex ore humano spiritus prodit corporaliter, sic et ex divina substantia deitati convenienter Spiritus, qui ex eo est, profunditur. Cum ergo Spiritus ipse Dei Patris sit ac Filii, quomodo non unam omnino habebunt substantiam et distincte simul atque conjunctim (*διῃρημένως τε ἅμα*

Cap. XII. 53. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Trinitatem Deum immensum esse virtute, non mole, et omnem creaturam spiritalem atque corporalem virtute ejus et praesentia contineri. Dicit enim Deus Pater: *Coelum et terram ego impleo* (Jer. 23. 24). Dicitur etiam de Sapientia Dei, quae Filius ejus est, quia *attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* (Sap. 8, 1). De Spiritu quoque sancto legimus: *Quia Spiritus Domini replevit orbem terrarum* (Sap. 1, 7). Et David propheta dicit: *Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in coelum, tu illic es; si descendero in infernum, ades* (Psal. 138, 7).

Cap. XIII. 54. Firmissime tene, et nullatenus dubites, unam ex Trinitate personam, id est Deum Filium, qui de natura Dei Pa-

---

καὶ συνημένως)". Thes. ass. 34. Athanasio de incarn. et c. arianos n. 9: „Propterea insufflavit (Christus) ipsum (Spiritum s.) in faciem apostolorum dicens: *Accipite Spiritum s.*, ut discamus, Spiritum, qui discipulis datur, ex plenitudine deitatis esse. *In Christo enim*, inquit (Colos. 2, 9), *inhabitat*, hoc est, in carne ejus, *omnis plenitudo divinitatis corporaliter*". Merito his illi accensentur, qui Spiritum s. *Filii* appellarunt *halitum*, quos cf apud Petavium, de Trin. l. 7. c. 5. §. 9 ss., c. 10, 11. §. 8 s., c. 12. §. 7 s.

tris solus natus est, et unius ejusdemque naturae cum Patre est, ipsum in plenitudine temporis secundum susceptionem formae servilis voluntarie in Virgine conceptum, et de Virgine natum, Verbum carnem factum: ipsum quoque esse qui essentialiter natus est de Patre, et essentialiter conceptus est natusque de Virgine; ipsumque unum esse, et unius naturae cum Patre, et unius naturae cum Virgine, qui ait de Deo Patre: *Ante secula fundavit me, et ante omnes colles genuit me* (Prov. 8, 22, et 26); de quo etiam dixit Apostolus, quia *cum venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere, factum sub lege* (Gal. 4, 4).

Cap. XIV. 55. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Christum Dei Filium sicut de Deo Patre plenum perfectumque Deum, ita de Virgine matre plenum perfectumque hominem genitum, id est Verbum Deum, habentem scilicet sine peccato veram nostri generis carnem et animam rationalem. Quod ipse Dei Filius evidenter ostendit dicens de carne sua: *Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* (Luc. 24, 39). Animam quoque se habere his verbis ostendit, dicens: *Propterea me Pater*

diligit, quia ego pono animam meam, et iterum sumo eam (Joan. 10, 17). Intellectum quoque animae se habere ostendit in eo quod ait: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde* (Matth. 11, 29). Et de ipso Deus per prophetam dicit: *Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et sublimis erit valde* (Isai. 52, 13). Nam et beatus Petrus secundum sancti David prophetiam in Christo carnem et animam confitetur. De ipso enim beato David loquens ait: *Propheta igitur cum esset, et sciret quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus, providens locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelicta est anima ejus in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem* (Act. 2, 30, 31).

Cap. XV. 56. Firmissime tene, et nullatenus dubites, unum atque ipsum esse Deum Verbum, qui cum Patre Deo et Spiritu sancto Deo fecit omnia tempora, et in monte Sinai legem Moysi dedit (Exod. 20 et 21) ordinatam per angelos (Gal. 3, 19), et ipsum Verbum Deum carnem factum: qui veniente plenitudine temporis, missus a Patre et Spiritu sancto, solus factus est ex muliere quam fecit, solus factus est sub lege (Gal. 4, 4) quam dedit.

Cap. XVI. 57. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Dei Verbi quod caro factum est duas naturas inconfusibiliter atque inseparabiliter permanere: unam veram divinam, quam habet cum Patre communem, secundum quam dicit: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. 10, 30); et, *qui me videt, videt et Patrem* (Joan. 14, 9); et, *ego in Patre, et Pater in me est* (Ibid. 10): secundum quam eum dicit Apostolus (Heb. 1, 3) Splendorem gloriae et figuram substantiae Dei; alteram veram humanam, secundum quam ipse Deus incarnatus dicit: *Pater major me est* (Joan. 14, 28).

Cap. XVII. 58. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Deum Verbum carnem factum unam habere divinitatis suae carnisque personam. Deus enim Verbum plenam naturam humanam ita sibi veraciter unire dignatus est, et permanente divinitate sua ita Verbum caro factum est, ut quamvis naturaliter non hoc sit Verbum quod caro, quia duarum naturarum veritas manet in Christo, secundum unam tamen personam, idem Verbum caro ab ipso fieret maternae conceptionis initio. Deus enim Verbum non accepit personam hominis, sed naturam; et in aeternam personam divinitatis accepit temporalem

substantiam carnis. Unus est ergo Christus Verbum caro factum (Joan. 1, 14), qui et *ex patribus secundum carnem, et super omnia Deus benedictus in secula* (Rom. 9, 5)[1].

---

[1]) *Summo consensu* haec verba patres ad Christum referunt, adeo ut mira plane sit audacia Wetstenii et eorum, qui illum sequuntur, cum appellant ad multos patres, qui ea non ad Christum, sed ad Deum Patrem pertinere censuerint: mira quoque est recentioris theologi (Kuhn, Dogmatik, 1. p. 76) affirmatio, patrum interpretationem sec. 4. non esse constantem. Adeo enim constans est, ut Franzelin in patrum operibus si quis unquam versatissimus testetur (de Verbo incarnato th. 9) inter patres catholicos nullum hucusque se reperisse, qui hujus loci Rom. 9, 5 meminerit, et ejus verba postrema, *qui est super omnia Deus* etc. de Christo dicta non assumpserit tamquam extra controversiam positum. Et ne haec affirmatio minoris fieret, 15 patribus, quos Petavius recenset (de Trin. l. 2. c. 9. n. 2), qui hoc incisum ad Christum referunt, 30 alios scriptores vetustos addit, qui omnes illa verba de Christo intelligunt. Neque putandum est, eum voluisse *omnes* adducere, quos poterat. Potuisset enim merito provocare ad illos *martyres* Phrygiae, quorum infra meminit (in annot. p. 78), quos persecutores teste *Eusebio* (hist. eccl. l. 8. c. 11) igne combusserunt „Deum super omnia Christum collandantes“ *τὸν ἐπι πάντων θεὸν Χριστὸν ἐπιβοωμένους*, quod praeconium manifesto ex Rom. 9, 5 derivatum liquet. Potuisset provocare ad Maxentium in fidei prof. de Trinit. et incarn. Palladium,

Unus Jesus, cui et Pater dicit: *Ex utero ante luciferum genui te* (Psal. 109, 3): ubi significatur ante omne tempus sine initio aeterna nativitas; de quo et evangelista dicit, quia *vocatum est nomen ejus Jesus, quod dictum est ab angelo, priusquam in utero conciperetur* (Luc. II, 21).

Cap. XVIII. 59. Firmissime tene, et nul-

---

arianum quidem, sed qui tamen in conc. aquilej. haec verba haud obscure ad Christum refert (Mi. 16, 921); Ambrosiastrum in Rom. 1, 25; 9, 5, ubi scite advertit: „Si quis autem non putat de Christo dictum: *Qui est Deus* etc. det personam, de qua dictum est: de Patre enim Deo hoc loco mentio facta non est.“ Hieronymum ep. 121. n. 9; Zenonem veron. l. 2. tract. 3; Pelagium in Rom. 9, 5; Leporium in lib. emendationis n. 8. (Mi. 31, 1227); Marium Mercatorem in refut. symb. Theodori n. 8; Pseudo-Eucherium in Gen. 25, 24. ss., Petrum Chrysologum s. 48; Leonem M. ep. 124. c. 9; Eustathium antioch. ap. Theodoretum dial. 3; Cerealem l. adv. Maximinum c. 5 (Mi. 58, 760) etc. Quare nullo pacto dubitare licet, haec verba de Christo esse intelligenda, quod etiam contextus evidentissime postulat, isque tantum negare potest, cui pro ratione stat voluntas, qui in meridiana luce caecutire vult, et cui fixum ratumque est, Christi divinitatem, quia sic ei visum, impudenter negare. Quod si haec ad Christum referantur, decretorium atque palmare habemus doctoris gentium testimonium pro Christi divinitate.

latenus dubites, carnem Christi non sine divinitate conceptam in utero Virginis, priusquam susciperetur a Verbo; sed ipsum Verbum Deum suae carnis acceptione conceptum, ipsamque carnem Verbi incarnatione conceptam (3 Sent., dist. 2, cap. Si autem.).

Cap. XIX. 60. Firmissime tene, et nullatenus dubites, ipsum unigenitum Deum Verbum carnem factum, se pro nobis obtulisse sacrificium et hostiam Deo in odorem suavitatis (Ephes. 5, 2): cui cum Patre et Spiritu sancto a patriarchis, et prophetis, et sacerdotibus tempore veteris Testamenti animalia sacrificabantur; et cui nunc, id est tempore novi Testamenti, cum Patre et Spiritu sancto, cum quibus illi est una divinitas, sacrificium panis et vini in fide et caritate sancta catholica Ecclesia per universum orbem terrae offerre non cessat. In illis enim carnalibus victimis significatio (al. figuratio) fuit carnis Christi, quam pro peccatis nostris ipse sine peccato fuerat oblaturus, et sanguinis, quem erat effusurus in remissionem peccatorum nostrorum: in isto autem sacrificio gratiarum actio atque commemoratio est carnis Christi, quam pro nobis obtulit, et sanguinis, quem pro nobis idem Deus effudit. De quo beatus Paulus dicit in Actibus apo-

stolorum: *Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo* (Act. 20, 28). In illis ergo sacrificiis quid nobis esset donandum figurate significabatur; in hoc autem sacrificio, quid nobis jam donatum sit, evidenter ostenditur. In illis sacrificiis praenunciabatur Filius Dei pro impiis occidendus: in hoc autem pro impiis annunciatur occisus, testante Apostolo quia *Christus, cum adhuc infirmi essemus secundum tempus, pro impiis mortuus est* (Rom. 5, 6), et quia *cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus* (Ibid., 10 [1]).

---

[1]) *Siste lector* merito hic dicere possumus, praeclarissimum siquidem hic habes testimonium, quo probetur eucharistiae celebrationem habitam fuisse verum propriumque *sacrificium.* Convenit ea quidem cum sacrificiis V. Testamenti, quod sacrificium crucis significet et repraesentet: differt vero (aliis omissis) praesertim duobus: illa erant signa typica, *prophetica*, praefigurabant enim sacrificium crucis: celebratio eucharistiae signum est sacrificii crucis *commemorativum*: sed sacrificia V. T. erant tantum umbrae, signa vacua, promittentia Salvatorem: celebratio vero eucharistiae signum est plenum, sistens ipsam illam victimam quamvis speciebus panis et vini velatam, quae in ara crucis pependit. Hinc liquet sacrificium crucis in temporum plenitudine oblatum omnium sa-

Cap. XX. 61. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Verbum carnem factum eandem humanam carnem semper veram habere, qua de Virgine Verbum Deus natus est, qua crucifixus et mortuus est, qua resurrexit et in coelum ascendit, et in dextera Dei sedit (al. sedet), qua etiam venturus est judicare vivos et mortuos. Propter quod ab angelis apostoli audierunt: *Sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in coelum* (Act. 1, 11); et beatus Joannes ait: *Ecce veniet cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum confixerunt, et videbunt eum omnes tribus terrae talem* (Apoc. 1, 7).

Cap. XXI. 62. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Trinitatem Deum, id est Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse

---

crificiorum V. T. et sacrificii eucharistici esse velut centrum et focum, ad quem reliqua omnia referebantur et referuntur, et unde virtutem mutuantur et efficaciam suam: hinc merito dicitur Christus (Apoc. 13, 8) *Agnus, qui occisus est ab origine mundi.* Occisus est ab origine mundi, in V. T. *typice*, quatenus ejus mors omnibus sacrificiis V. T. fuit praefigurata (cf. supra annot. ad n. 22.); occisus est in temporum plenitudine *reapse*; occidetur ad finem usque mundi *mystice, symbolice*, cum eucharistiae celebratione mors Domini annuncietur, repraesentetur distincta consecratione panis et vini.

naturaliter summum atque incommutabile bonum; et ab ipso creatas esse omnes naturas, bonas quidem, quia a summo bono factae sunt; sed mutabiles, quia de nihilo factae sunt; nullamque esse mali naturam, quia omnis natura, in quantum natura est, bona est. Sed quia in ea bonum et minui et augeri potest, in tantum mala dicitur, in quantum bonum ejus minuitur. Malum enim nihil est aliud nisi privatio boni. Unde constat geminum esse creaturae rationalis malum: unum quo (al. quod) voluntarie ipsa defecit a summo bono creatore suo, alterum quo (al. quod) invita punietur ignis aeterni supplicio: illud passura juste, quia hoc admisit injuste; et quia ordinem in se non servavit divinae institutionis, ordinem divinae non effugiet ultionis.

Cap. XXII. 63. Firmissime tene, et nullatenus dubites, neque angelos, neque quamlibet aliam creaturam ejusdem naturae esse, cujus est secundum naturalem divinitatem suam summa Trinitas, quae est unus naturaliter Deus Pater et Filius et Spiritus sanctus. Neque enim unius naturae esse potuerunt ille qui fecit et ea quae fecit.

Cap. XXIII. 64. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnem creaturam natura-

liter mutabilem a Deo incommutabili factam; nec tamen jam posse quemlibet sanctorum angelorum in deterius commutari, quia sic acceperunt aeternam beatitudinem, qua Deo stabiliter perfruuntur, ut ea carere non possint. Sed hoc ipsum quod ab illo statu beatitudinis, in quo sunt, mutari in deterius nullatenus possunt, non est eis naturaliter insitum, sed postquam creati sunt, gratiae divinae largitate collatum. Si enim angeli naturaliter incommutabiles fierent, nunquam de eorum consortio diabolus et ejus angeli cecidissent.

Cap. XXIV. 65. Firmissime tene, et nullatenus dubites, in omni creatura, quam spiritalem atque corpoream summa Trinitas fecit, solos spiritus angelicos et humanos intelligendi facultatem divinitus accepisse; caeteros vero spiritus brutorum animalium rationem et intelligentiam non accepisse, et etiam hoc omnino habere non posse. Propter quod dicitur hominibus: *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus* (Psal. 31, 9); et ideo animas hominum et animas pecorum unius naturae non esse; nec animas pecorum in homines, nec animas hominum in pecora posse aliquando transire.

Cap. XXV. 66. Firmissime tene, et nul-

latenus dubites, primos homines, id est Adam et mulierem ejus, bonos, rectos et sine peccato creatos esse, cum libero arbitrio, quo possent, si vellent, Deo semper humili et bona voluntate servire atque obedire: quo arbitrio etiam possent, si vellent, propria voluntate peccare; eosque non necessitate, sed propria voluntate peccasse; illoque peccato sic in deterius mutatam humanam naturam, ut non solum in ipsis primis hominibus per peccatum mors obtineret regnum, sed etiam in omnes homines transiret peccati mortisque dominium.

Cap. XXVI. 67. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnem hominem qui per concubitum viri et mulieris concipitur, cum originali peccato nasci, impietati subditum, mortique subjectum, et ob hoc natura irae filium nasci. De qua dicit Apostolus: *Eramus enim et nos natura filii irae, sicut et caeteri* (Ephes. 2, 3). A qua ira nullus liberatur, nisi per fidem mediatoris Dei et hominum, hominis Jesu Christi, qui sine peccato conceptus, sine peccato natus, sine peccato mortuus, peccatum pro nobis factus est, id est sacrificium factus est pro peccatis nostris. In veteri quippe Testamento peccata dicebantur sacrificia, quae pro peccatis offere-

bantur: in quibus omnibus fuit significatio Christi, quia ipse est *Agnus Dei, qui tollit peccata* (al. peccatum) *mundi* (Joan. 1, 29).

Cap. XXVII. 68. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum homines jam ratione utentes, verum etiam parvulos, qui sive in uteris matrum vivere incipiunt, et ibi moriuntur, sive jam (al. cum) de matribus nati sine sacramento sancti baptismatis, quod datur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, de hoc seculo transeunt, ignis aeterni sempiterno supplicio puniendos [1]. Quia etsi peccatum propriae actionis nullum habuerunt, originalis tamen peccati damnationem carnali conceptione et nativitate traxerunt.

Cap. XXVIII. 69. Firmissime tene, et nullatenus dubites, ideo Christum Filium Dei ad judicandos vivos et mortuos venturum,

---

[1]) Recolantur quae supra annotavimus ad n. 34. Firmissime proinde tenendum et nullatenus dubitandum est, infantes sine baptismo i. e. in peccato originali decedentes a visione beatifica, a regno coelorum, a vita aeterna, cujus meminit N. T., excludi, hinc pati maximum damnum et damnari, ut patet e concilii florent. decreto unionis graecorum; sed ex praescripto fidei catholicae non est credendum, eos ignis aeterni sempiterno supplicio puniri, imo licet *prudenter* cum plurimis gravissimis theologis hac de re dubitare, et etiam hoc negare.

ut homines quos hic dono suae gratiae gratis per fidem justificat, eisdemque justificatis, in fide et caritate sanctae matris Ecclesiae usque in finem perseverantiam donat, in suo adventu resuscitet et glorificet, et secundum promissionem suam aequales sanctis angelis faciat, et ad eum statum perducat, in quo perfecte, in quantum unicuique donat Deus, boni sint, et ab ipsa perfectione deinceps mutari non possint: ubi diversa erit sanctorum gloria, sed una erit omnium vita aeterna. Diabolum vero et angelos ejus in ignem aeternum a Christo esse mittendos, ubi nunquam carebunt poena, quam eis praeparavit divina justitia; cum ipso autem diabolo impios et iniquos homines, de quibus Scriptura dicit: *Imitantur autem eum qui sunt ex parte illius* (Sap. 2, 25), pro eo quod eum in malis operibus imitati sunt, et ante finem praesentis vitae congruam poenitentiam non egerunt, resumptis corporibus supplicio aeternae combustionis arsuros.

Cap. XXIX. 70. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnibus hominibus et bonis et malis resurrectionem carnis in adventu Domini futuram esse communem; retributionem vero justitiae Dei esse bonis malisque dissimilem: secundum quod Apostolus

ait, quia *omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur* (I Cor. 15, 51). Immutabuntur autem justi, qui ibunt in vitam aeternam. Quod apostolus ostendit dicens: *Et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur* (Ibid., 52). Et ostendens quae erit ipsa immutatio adjecit (v. 53): *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem.* In justorum (al. eorum) corporibus fiet quod ipse Apostolus ait: *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione; seminatur in ignobilitate, surget in gloria; seminatur in infirmitate, surget in virtute; seminatur corpus animale, surget corpus spiritale* (Ibid., 42 et seq.). Quod propterea spiritale dixit, non quia ipsum corpus spiritus erit, sed quia vivificante spiritu immortale atque incorruptibile permanebit. Sic autem tunc dicetur spiritale corpus, cum non spiritus sit, sed permaneat corpus; sicut nunc animale dicitur, cum tamen inveniatur non anima esse, sed corpus.

Cap. XXX. 71. Firmissime tene, et nullatenus dubites, exceptis illis qui pro nomine Christi suo sanguine baptizantur, nullum hominem accepturum vitam aeternam, qui non hic a malis suis fuerit per poenitentiam

fidemque conversus, et per sacramentum fidei et poenitentiae, id est, per baptismum liberatus. Et majoribus quidem neccesarium esse, et poenitentiam de malis suis agere, et fidem catholicam secundum regulam veritatis tenere, et sacramentum baptismatis accipere; parvulis vero, qui nec propria voluntate credere, nec poenitentiam pro peccato quod originaliter trahunt agere possunt, sacramentum fidei et poenitentiae, quod est sanctum baptisma, quamdiu rationis aetas eorum capax esse non potest, sufficere ad salutem.

Cap. XXXI. 72. Firmissime tene, et nullatenus dubites, neminem hic posse hominum poenitentiam agere, nisi quem Deus illuminaverit, et gratuita sua miseratione converterit. Apostolus enim dicit: *Ne forte det illis Deus poenitentiam ad cognoscendam veritatem, et resipiscant a diaboli laqueis* (II Tim. 2, 25).

Cap. XXXII. 73. Firmissime tene, et nullatenus dubites, posse quidem hominem, quem nec ignorantiae literarum, nec aliqua prohibet imbecillitas vel adversitas, verba sanctae legis et Evangelii, sive legere, sive ex ore cujusquam praedicatoris audire; sed divinis mandatis obedire neminem posse, nisi quem Deus gratia sua praevenerit, ut quod

audit corpore, etiam corde percipiat, et, accepta divinitus bona voluntate atque virtute, mandata Dei facere et velit et possit. *Neque enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus* (I Cor. 3, 7): qui etiam operatur in nobis et velle et perficere, pro bona voluntate (Philip. 2. 13).

Cap. XXXIII. 74. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Deo incommutabili non solum praeterita et praesentia, sed etiam futura omnia incommutabiliter esse notissima, cui dicitur: *Deus, qui occultorum es cognitor, qui scis omnia antequam fiant* (Dan. 13, 42).

Cap. XXXIV. 75. Firmissime tene, et nullatenus dubites, Trinitatem Deum incommutabilem, rerum omnium atque operum tam suorum quam humanorum certissimum cognitorem, ante omnia secula scire, quibus esset per fidem gratiam largiturus: sine qua nemo potuit ab initio mundi usque in finem a reatu peccati tam originalis quam actualis absolvi. *Quos* enim Deus *praescivit et praedestinavit conformes fieri imaginis Filii sui* (Rom. 8, 29).

Cap. XXXV. 76. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnes quos vasa misericordiae gratuita bonitate Deus facit, ante con-

stitutionem mundi in adoptionem filiorum Dei praedestinatos a Deo; neque perire posse aliquem eorum, quos Deus praedestinavit ad regnum coelorum, nec quemquam eorum, quos Deus non praedestinavit ad vitam, ulla posse ratione salvari. Praedestinatio enim illa gratuitae donationis est praeparatio, qua nos Apostolus ait praedestinatos in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum (Ephes. 1, 5.).

Cap. XXXVI. 77. Firmissime tene, et nullatenus dubites, sacramentum baptismatis non solum intra Ecclesiam catholicam, sed etiam apud haereticos, qui in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizant, esse posse; sed extra Ecclesiam catholicam prodesse non posse: imo sicut intra Ecclesiam recte credentibus per sacramentum baptismi conferri salutem, sic extra Ecclesiam baptizatis, si ad Ecclesiam non redierint, eodem baptismo cumulari perniciem (1. quaest. 1, cap. Firmissime). Tantum enim valet ecclesiasticae societatis unitas ad salutem, ut baptismo non salvetur, cui non ibi datur, ubi oportet ut detur. Inesse tamen homini baptismum etiam extra Ecclesiam baptizato, sed ad judicium inesse ab Ecclesia separato. Et quia manifestum est, ubicumque datum fue-

rit, hoc baptisma semel esse dandum, ideo etsi ab haereticis in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti fuerit datum, venerabiliter agnoscendum, et ob hoc nullatenus iterandum. Salvator enim dicit: *Qui semel lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet* (Joan. 13, 10).

Cap. XXXVII. 78. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnem extra Ecclesiam catholicam baptizatum participem fieri non posse vitae aeternae, si ante finem vitae hujus catholicae non fuerit redditus atque incorporatus Ecclesiae: quia *si habeam*, inquit Apostolus, *omnem fidem, et noverim omnia sacramenta, caritatem autem non habeam, nihil sum* (I Cor. 13, 2). Nam et in diebus diluvii neminem legimus extra arcam potuisse salvari [1]).

Cap. XXXVIII. 79. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum omnes paganos, sed etiam omnes Judaeos, et omnes haereticos atque schismaticos, qui extra Ecclesiam catholicam praesentem finiunt vitam, in ignem aeternum ituros, qui paratus est diabolo et angelis ejus (Math. 25, 41).

---

[1]) Confirmantur haec iis, quae ex aliis patribus adduximus in diss. Arca Noe Ecclesiae typus n. 2. (opusc. t. 3. p. 219 ss.).

Cap. XXXIX. 80. Firmissime tene, et nullatenus dubites, quemlibet haereticum sive schismaticum, in nomine Patris et Filii et et Spiritus sancti baptizatum, si Ecclesiae catholicae non fuerit aggregatus, quantascunque eleemosynas fecerit, etsi pro Christi nomine etiam sanguinem fuderit, nullatenus posse salvari. Omni enim homini, qui Ecclesiae catholicae non tenet unitatem, neque baptismus, neque eleemosyna quamlibet copiosa, neque mors pro nomine Christi suscepta proficere poterit ad salutem, quando (al. quandiu) in eo vel haeretica vel schismatica pravitas perseverat, quae ducit ad mortem [1].

Cap. XL. 81. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non omnes, qui intra Ecclesiam catholicam baptizantur, accepturos esse vitam aeternam, sed eos, qui percepto baptismate recte vivunt, id est qui se abstinuerunt a vitiis et concupiscentiis carnis. Regnum enim coelorum sicut infideles, haeretici atque schismatici non habebunt, sic catholici criminosi possidere non poterunt.

---

[1]) Cf. similia ap. s. Cyprianum de unit. Ecclesiae n. 14, 19 (opusc. t. 1. p. 87, 95) et s. Augustinum s. ad caesar. ecclesiae plebem n. 6. (opusc. t. 8. p. 33. in annot.)

Cap. XLI. 82. Firmissime tene, et nullatenus dubites, etiam justos atque sanctos homines, exceptis iis, qui baptizati parvuli sunt, sine peccato hic neminem vivere posse; semperque omni homini esse necessarium, et peccata sua usque in finem vitae praesentis eleemosynis, jejuniis, oratione, vel lacrymis diluere, et remissionem a Deo humiliter ac veraciter postulare [1]).

Cap. XLII. 83. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnem creaturam Dei bonam esse, et nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur; et Dei servos, qui a carnibus aut vino abstinent, non tamquam immunda quae a Deo facta sunt respuere, sed a fortiori cibo et potu pro sola castigatione corporis abstinere. Nuptias quoque divinitus institutas et benedictas; et melius quidem esse, si quisquam sine conjugio sit, ut liberius atque plenius cogitet quae sunt Dei, quomodo placeat Deo (I Cor. 7, 34); tamen illis, qui continentiam non voverunt, nullum esse peccatum, si vel mulier nubat, vel vir uxorem ducat. Nec solas primas nuptias a Deo institutas, sed etiam secundas

---

[1]) Cf. canones 7, 8. conc. carthag. a. 418. supra opusc. t. 2. p. 127. in annot.

et tertias, pro eorum, qui se continere non possunt, infirmitate concessas. Eis vero qui sive conjugati, sive a conjugio liberi continentiam Deo voverint, admodum esse damnabile, si vel illi conjugale opus voluerint appetere, quo se non accessuros, vel illi repetere, a quo se recessuros, illi libera, illi communi professi sunt voluntate.

Cap. XLIII. 84. Firmissime tene, et nullatenus dubites, aream Dei esse catholicam Ecclesiam, et intra eam usque in finem seculi frumento mixtas paleas contineri, hoc est bonis malos sacramentorum communione misceri; et in omni professione, sive clericorum, sive monachorum, sive laicorum esse bonos simul et malos; nec pro malis bonos deserendos, sed pro bonis malos, in quantum exigit fidei et caritatis ratio tolerandos, id est, si vel in Ecclesia nullius perfidiae semina spargunt, vel fratres ad aliquod malum opus mortifera imitatione non ducunt. Nec posse aliquem intra Ecclesiam catholicam recte credentem beneque viventem alieno unquam maculari peccato, si cuiquam peccanti nec consensionem praebeat, nec favorem; utiliterque malos a bonis intra Ecclesiam tolerari, si hoc cum eis bene vivendo et bene monendo agatur, ut et videntes et

audientes quae bona sunt, mala sua respuant, et judicandos se a Deo pro suis malis operibus contremiscant; atque ita, praeveniente dono gratiae, de suis iniquitatibus confundantur, et ad bonam vitam per Dei misericordiam convertantur. Bonos vero a malis intra Ecclesiam duntaxat catholicam constitutis non debere nisi operum dissimilitudine separari, ut cum quibus divina communicant sacramenta, non habeant mala opera, quibus illi sunt criminosi, communia. In fine vero seculi bonos a malis etiam corpore separandos, quando veniet Christus habens *ventilabrum in manu sua, et permundabit aream suam, et congregabit triticum suum in horreum, paleas autem comburet igni inexstinguibili* (Matth. 3, 12); quando per judicium justum segregabit justos ab injustis, bonos a malis, rectos a perversis: bonos constituet a dextris, malos a sinistris, et ex ejus ore justi aeternique judicii sempiterna atque incommutabili prolata sententia, iniqui omnes *ibunt in combustionem aeternam, justi autem in vitam aeternam* (Matth. 25, 45): iniqui semper arsuri cum diabolo, justi autem regnaturi sine fine cum Christo.

Cap. XLIV. 85. Haec interim quadraginta capitula ad regulam verae fidei fir-

missime pertinentia fideliter crede, fortiter tene, veraciter patienterque defende. Et si quem contraria his dogmatizare cognoveris, tamquam pestem fuge, et tamquam haereticum abjice. Ita enim ista, quae posuimus, fidei catholicae congruunt, ut si quis non solum omnibus, sed etiam singulis voluerit contraire, in eo quod singulis horum contumaciter repugnat, et his contraria docere non dubitat, haereticus et fidei christianae inimicus, atque ex hoc omnibus catholicis anathematizandus appareat. Quamvis igitur et angustia temporis, et festinatio portitoris compulerit nos aliqua, quae pro diversis haeresibus agnoscendis atque vitandis fuerant inserenda, praeterire silentio, tamen si omnia, quae in hoc opusculo continentur, recensere et notissima prorsus habere non negligas, ex his poteris cauta discretione etiam de caeteris spiritaliter judicare. Apostolus enim dicit, quia *spiritalis judicat omnia* (I Cor. 2, 15): quo donec unusquisque nostrum perveniat, in eo quo pervenit ambulet, id est in eo quod certum accepit fideliter perseveret. Quod si quid aliter sapit, hoc quoque illi Deus revelabit. Amen.

Index rerum

quae tomis 13—16. continentur.

L.

M.

N.

O.

P.

Praeter quaedam levioris momenti errata haec notentur:

T. XII. p. 2. linea 14. tanta *lege* tantum.

22. in annot. lin. 4. P. 2 *lege* Vol. ult.

42. lin. 8. in quo Deus suscipitur *lege* indissolubile, nam graece legitur ὁ ἀκατάλυτος ναός.

78. lin. 5. fortuitu *lege* fortuito.

106. in annot. lin. 5. tantam *lege* tantum; et lin. 7. tantum *lege* tantam.

130. in annot. lin. 17. quaesissit *lege* quaesisset.

139. lin. 26. tua *lege* tuo.

178. lin. ult. deest initio *et*.

209. lin. 3. in annot. revelaonisti *lege* revelationis.

247. lin. 21. iniquitatem *lege* iniquitatum.

254. lin. 6. ute-terum *lege* uterum.

289. lin. 5. fort ede *lege* forte de.

291. lin. 10. tegimne *lege* tegimine.

293. lin. 27. brevitatum *lege* breviatum.

T. XIII. In elenchi fine, ubi annotationes indicantur, 270, 272, 273. *lege* 14, 33, 44.

T. XIII. p. 12. in annot. lin. 4. Theodori *lege* Theodoti.

68. in annot. lin. ult. Nonnullis *lege* Nonnullas.

76. lin. 6. ille *lege* illo.

121. lin. penult. aliquandiu *lege* aliquando.

125. in annot. lin. 3. *ὄρανα lege ὅραμα.*

137. in annot. lin. penult. malimus *lege* malumus.

148. in annot. lin. 4. diuturuinus *lege* diuturnius; IV. lege VI.

183. lin. 2. septuagesies *lege* septuagies.

278. in annot. lin. 3. *μοι lege μου.*

285. lin. 6. esset *lege* es et.

291. in annot. *οιδας . . . κποθανεῖν lege οἶδας ἀποθανεῖν,*

298. in annot. lin. 3. in Asiarchae *dele* in.

T. XIV. p. 21. in annot. lin. 11. coptieae *lege* copticae.

30. lin. 16. comma ponatur post *promissis.*

58. in annot. lin. 22. disponsationis *lege* dispensationis.

63. in annot. lin. 16. tanta *lege* tanto.

64. lin. ult. sit *lege* sic.

67. in annot. lin. 18. feminam *lege* et feminam.

T. XIV. p. 110. lin. 11. erigit *lege* erit.
121. lin. ult. approbria *lege* opprobria.
136. lin. 2. affectus *lege* effectus.
177. lin. antepenult. involabilis *lege* inviolabilis.
204. lin. 4. impubes *lege* impuberes.

A. M. D. G.
